

**QAACCESSA FAYYADAMA AFAANIIFI ADEEMSA
KOOTTU-DHUFEE WAL-DHABDEE ABBAA
WARRAAFI HAADHA WARRAA GIDDUU JIRU FURUU
KEESSATTI**

ABDALLAA NAGEESSOO BARIISOO

**YUUNIVERSITII ADDIS ABABAA
KOLLEEJII NAMOOMAA, QO'ANNOO AFAANII,
JOORNAALIZIMIIFI QUNNAMTII MUUMMEE AFAAN
OROMOO, OGBARRUUF FOOKLOORII**

HAGAYYA, 2017

FINFINNEE

**QAACCESSA FAYYADAMA AFAANIIFI ADEEMSA
KOOTTU-DHUFEE WAL-DHABDEE ABBAA WARRAAFI
HAADHA WARRAA GIDDUU JIRU FURUU KEESSATTI**

ABDALLAA NAGEESSOO BARIISOO

GORSAAMAANU'EEL ALAMAAYYOO (PHD)

**WARAQAA QORANNOO DIGRII LAMMAFFAA (MA)
AFAAN OROMOOFI OGBARRUU BARSIIISUUN
GAMISAN GUUTTACHUUF MUUMMEE AFAAN
OROMOO, OGBARRUUF FOOKLOORII DHIYAATE**

**YUUNIVARSIITII ADDIS ABABAA
KOOLLEEJII NAMOOMAA, QORANNOO AFAANII,
JOORNAALIZIMIIFI QUNNAMTII MUUMMEE AFAAN
OROMOO, OGBARRUUF FOOKLOORII**

HAGAYYA, 2017

FINFINNE

Yuuniversiitii Addis Ababaa

Dhaabbata Qorannoo Digirii Lammaffaa

Waraqaa Qorannoo Ulaagaa Digirii Lammaffaa (MA) Afaan Oromoo,Ogbarruufi Fooklo oriin Guuttachuuf Abdallaa Nageessoo Mataduree:Qaaccessa Fayyadama Afaaniifi Adeemsa Koottu Dhufee Waldhabdee Abbaa Manaafi Haadha Manaa Furuu Keessatti jedhu irratti qophaa'ee sadarkaa ulaagaa Yuunivarsiitiin kaa'ame guuteera.

Koree Qormaataa

Qoraa Alaa_____ mallattoo_____ Guyyaa_____

Qoraa keessaa_____ mallattoo_____ Guyyaa_____

Gorsaa_____ mallattoo_____ Guyyaa_____

Itti gaafatamaa Muummee Yookiin Walitti Qabaa Sagantaa Digirii Lammaffaa (MA)

Axereeraa

Xiyyeeffannoon qorannoo kanaa qaaccesaa fayyadamaa afaaniifi adeemsa koottu dhufee waldhabdee abbaa manaafi haadha manaa furuf taa'amu kessatti haala Aanaa Kofalee yoo ta'u. Kayyoon qorannichi adeemsa koottu dhufeefi fayyadama AFaan Oromoo battala dubbii koottu dhufeetti jaarsonni akkamitti akka dhimma itti bayanituu qaacceffamee jira. Qorannoo kana keessatti akkatama walduraa duuba boqonnaalee qorannichaatiin Boqonnaa duraa ariirata keessatti haala walii gala fayyadama afaanii kan ibsuun eegalee yoo ta'u afaan jaarsonni battala dubbii koottu dhufeetti afaan dhimma itti bayan haasa idilee irraa gargar ta'uufi jaarsonni qofti battala dubbii koottu dhufee qofatti kan dhimma itti bayan ta'uu isaa irraa qorataaf ka'umsa ta,ee jira.,.Bu'uuruma qorannoo kanattiin qorataa iddattoota filachuun battala dubbii Aanaa kanaa Shanan irraa odeeffannootni karaa waraabbiiitiin,daawwannaa,marii alidileefi yaadannoo dirreettiin funaannamaanii jiru raagaan funaanname qindeeffamee mala akkamtaatii qaacceffamee jira.Argannootni qorannoo kanaa immoo dubbiin ko ottudhufee kutaalee gurgurdoo afur baniinsa,dhama lamaan cokuu,kutaa gungumaafi murtii kennuu keessa darbuun namoota waldhaban lamaan kan araarfamu ta'uu.Afaan jaarsotn battala dubbii koottu dhufeetti dhimma itti bayaan haasa yeroo idilee irraa gara agara ta'u isaa; kunis haalli fayyadama jechootaa,gaaleewwanifi himoota isaan fayyada muun ergaa dabarfatan haasa idileen garaagara ta'uf hiika haala qabatama dubbii sana a irratti hundaa'uun kan argatan ta'u isatti.Kana malee jechootni haaraa battala dubbii koottu dhufeetti jaarsotni fayyadaman hedduun isa galmeewwan Afaan Oronoo irratti ka n dabalamanii hinjirre ta'uu isatti.Argannootni qorannoo kana kan biroo immoo gaheen afaan koottu dhufee keessatti qabu daran olaanaa ta'uu isaa fi dubbiin koottu dhufeefia afaan gargar baasuun ilaaluun rakkisaa ta'uudha.Kana malee jechootni haalaa battala dubbii koottu dhufeetti jarsotni fayyadaman namoota dubbii koottu dhufee qoran malee namoota biro kan hin hirmaachisne ta'uu isaatti.Kanaafuu dubbiin kootuu dhufee adeemsa murta'aa keessa darbuun qisaasa yeroofi basii tokko malee nageenya namootaa egsis uu kessatti gaheen isaa cimaa ta'uu isaattiif jajjabeeffamuu akka qabu yoo ta'u;haala fayyadama Afaan battala dubbii koottu dhufee kana qorannotni birattis irratti taasifamee jechootni haaraanis galmee Afaan Oromoo irratti osoo dabalamee gaaridha.

Galata

Duraan durse waaqni fayyaa naa kennee asiin nagahe galanni isaa guddaadha. Itti aansee, gorsaa koo Amaanu'eel Alammaayyoo(Ph D) qorannoon kun akka fixa bahu deeggarsa ogummaa naa taasisaniif galanni isaanii yoomiiyyuu na biratti guddaadha. Akkasumas funaansa raga keessatti Jaarsota battala *dubbi Aanaa* Kofalee mufii tokko malee odeeffa nooofi deeggarsa barbaachisaa kan naaf godhanfi Abdurramaan Amiiniifi Huseen Gammadaa deeggarsa naaf goodhaniif galannii isaanii hin dagatamu.

Dhumarratti harmee koo Aashaa Ganamoo fi obboleewwan koo deeggarsa addan hin cinne naaf gootaaniif galata argadhaa.

Jibsoo

Hanqoo	Haqnqoo jechuun haala qabatama dubbii battala koottu dhufee Oromoo Arsitti dubbiiin battala koottu dhufee kessatti dhugaan fixatan sun kan gahaa hin taane jechuudha.kan
Oofami	dubbii dhiisi ykn dubbiiin nu jalaa deebi,nu mormiin.
Laficho	akkanumaan yaada tokko malee/kaayyoo tokko malee
Hobbaafadha	yaada garaa koottii waan na rakkise sitti himadha
Yaa'a	walgeettii ambaa ykn dubbii
Dhama	Qaamota wal dhaba lameen
Sii yaase	dhugaan teetii siif kenne/dhugaa fudhu
Ulfoo	waan kabajamaa ta,e tokkoka
Galtee	walitti bu'iinsa hamaa ykn rakkoo/balaa
Qora	dubbii battala koottu dhufee ambaa
Qoraa	namoota dubbii wal jalaa qabuun battala dubbitti dubbii koottu Dhufee dubbatan
Dachaase	yaadni ati jechaa jirtu kun sirrii miti/siin mormee
Olii	hin dubbatiin/dhiisi ykn bira darbii
Areed-qullo	nama areeda hin baasiin/qeerroo
Dayi	ulfadhu/kabajjami

Baafata

Qabiyyee	Fuula
Axereeraa	i
Galata	ii
Jibsoo	iii
Baafata	iv
BoqonnaaTokko:Seensa.....	1
1.1. Ariirata.....	1
1.2. Ka'umsa Qorannichaa	5
1.3. Kaayyoo Qorannoo	6
1.3.1. Kaayyoo Gooroo	6
1.3.2 Kaayyoo Gooree	6
1.4. Barbaachisummaa Qorannichaa	6
1. 5. Daangaa Qorannichaa	7
1.6. Hanqina Qorannichaa.....	7
1.7. Qindoominna Qorannichaa.....	8
Boqonnaa Lama: Sakatta'a Barruu	10
2.1. Maalummaa Waldhabbi	10
2.2. Waldhabbi Too'achuu/Ittisuu	11
2.3. Maalummaa Araaraa	12
2.4. Malummaa Koottu dhufee	12
2.5. Fayyadama Afaanii	14
2.6. Yaaxxina Qorannichaa	16
2.6.1. Fayyadamni Afaanii Akkamitti Akka qoratama.....	17
2.6.2. Fayyadamni Afaanii Akaamitti akka ilaallamu.	17
2.7. Sakatta'a Barruu Walfakkii.....	17
Boqonnaa Sadi: Bedduba, Saxaxafi Mala Qorannoo	21
3.1. Beedduuba	21
3.2 Saxaxa Qorannichaa.....	22
3.3. Mala Qorannicha.....	22
3.4. Irrawwatama Qorannichaa	23

3.5. Madda odeeffannoo	23
3.6. Iddattoo.....	23
3.7. Adeemsa Funaansa Ragaalee.....	24
3.8. Meeshaalee Odeeffannoo ittiin funaannamu	24
3.8.1. Yaadannoo Dirree (Daawwannaa)	24
3.8.2. Waraabbii.....	25
3.9. Mala Qaaccessa Ragaalee	25
Boqonnaa Afur	27
4.1. Qaaccessa Ragaalee	27
4.2. Ibsa Adeemsa Kootuu dhufee Oromoo Arsii	27
4.3. Qaaccessa Fayyadama Afaanii Kootu dhufee keessaatti.....	31
4.3.1. Fayyadama Afaanii Kutaa Baniinsa dubbii battala koottu dhufee keessatti...32	
4.3.1.1. Fayyadama Afaanii Eebbaan Dubbii banuu keessatti.....	32
4.3.1.2 . Fayyadama Afaanii dubbii koottu dhufee jalqabuu keessatti.....	34
4.3.1.3. Fayyadama Afaanii dubbii Too'chuu keessatti.....	40
4.3.1.4. Fayyadama Afaanii Walfalmii qora lamaan giddutti taasifamu keessatti	42
4.3.2. Fayyadama Afaanii dhama lamaan cokuu keessatti.....	44
4.3.3. Fayyadama Afaanii kutaa gungumaa keessaatti	47
4.3.4. Fayyadama Afaanii kutaa muramtee/murtii kennuu keessaatti.....	50
4.3.5. Hala uumama jechootaa battala dubbii koottu dhufee	52
4.4. Gahee Fayyadama Afaanii Kottuu dhufee keessatti	53
4.4.1. Amansiisuu	54
4.4.2. Tasgabbeessuu	56
4.4.3. Murtii kennuu	58
Boqonnaa Shan: Cuunfaafi Argannoo.....	62
5.1. Cuunfaa	62
5.2. Argannoo	63
Wabiilee	65
Dabaleewwan	

BoqonnaaTokko:Seensa

1.1. Ariirata

Dhalli namaa bineensa gamtaan jiraatuudha. Jireenya gamtaa isaanii keessatti rakkowwan jiruufi jireenya isaa keessatti isa mudatuufi karaalee jireenya isaanii ittiin foyyeefatuudh Jireenya gamtaa hawaasni waliin jiraatu kunis haala gaddaafi gammachuu, gidiraawan jir enyaa, jibbaafi jaalala isaanii walii ibsuuf, irratti waljajjabeessuuf, waliin qoodamuufi wa deeggaruuf dhimmi guddaan isaan walitti hidhuu danda'u afaan ittiin dhimma bahaniidha Afaan qabeenya dhalli namaa haala jiruufi jireenya isaanii keessatti isaan mudatu gaddaafi gammachuu, hawwii, jibbaafi jaalala, falaasamaafi amantaa isaanii hawaasni kan ittiin ibsatu meeshaa walqunnamtii guddaadha. Gama, biraatiin afaan sagalee dubbiitiin kan uumamu meeshaa walii galtee dhala namaati. Afaan malattoo eenyummaasabatokkotti kana jechuu sabni tokko Aadaa, eenyummaaduudhaa, falaasama, amantaisaanii kan ittiin ibsachuu danda'u afaan isaanii ittiinidha. Hiika afaanii hayyoonni garagaraa yeroo garagaraatti yaada garagaraa kennaa turanii jiru. Addunyaa (2016:1) akka ibsutti,

"Afaan sagalee dubbiitti kan fayyadamu, malattoo eenyummaafi baattuu Aadaa hawaasa tokkoo kan ta'e meeshaa walqunnamtii" jedha. Yaada kana irraa wanti hubatamu afaan aadaan kan walqabatuufi eenyummaa hawaasa tokkoo kan ibsuu danda'u ta'uu isatti. Hayyun Haddon (1996:230) yoo ibsi *"The social functions of language are the ways in which we use language to give our view of our relationship to other people,"* jedha. Akka yaada kana irraa hubannutti afaan tajaajila hawaasaa keessatti karaa yaada keenya ittiin ibsannuufi hariiroo namoota biroo waliin qabnu ittiin cimsannuudha.

Hayyootni Hodge and Kress (1993) waa'ee afaanii akka ibsanitti, afaan kan dhalli namaa hawwii, fedhii yaada isaa mallattoolee adda addatti gargaaramuun ittiin ibsatuudha. Jedhu. Kana irraa kan hubatamu afaan handhuura jireenya ilmaan namaa ta'uu isaafi miira isatti dhagayame jaalala, jibba, gadda gammachuufi kkf afaaniin akka ibsatuudha. Afaan gochawwan sammuu isa guddaa ta'uun waa'ee achii as dhufaatti dhala namaa maal akka ta'e akka dhuunfaatti, akka hawaasatti, akka sabaatti ittiin kan of ibsinuudha.

Sabni tokko siyaas diinagdeen isaa maal akka fakkaatu ibsachuuf kan dhimmaa itti ba'uu danda'u afaan isaatiin. Afaan jireenya hawaasni gamtaan dhimma jiruufi jireenyaa isaa waliin jiraachuufi waliin qoodamuu keessatti riqicha ta'ee yoo tajaajilu; hawaasni

haalajiruufi jireenya gamtaan jiraatan keessatti afaan bifa garagaraatiin dhimma itti bahuu danda' u.Hawaasni aadaa,amantaa,ilaalchiifi fedhiin isaanii garagaraa,yeroo walitti dhufan akka haala jireenyaa garee isaanii irratti hundaa'uun waan walitti dhufaniif yeroo kana hala qa batama fayyadama yeroo hawaasni yeroo sana itti dhimamu irratti hundaa'uun afaanitti fa yyadamuu danda'u.yaada kana Meetham(1971) yoo ibsu namni afaan tokko sababa afaan tokko beekuuf afaaniitti bifa tokkoonni hinfayyadamu sababni isaa afaanitti kan dhimmaa baanuuf dhimmootafi kaayyoo adda addaatiif loqoda afaanichaa garagaraa akka isaaf mij atutti jijjiiraa itti fayyadamna waan ta'eef;afaanitti fayyadamuuf haalli hawaasummaa inn i keessa jiru, caalatti immoo dhiyeenyifi fageenyi kaayyoo isaawaliin qabu baay'ee murte essaa akka ta'edha.

Namootni yeroo afaanitti fayyadaman haala tajaajila afaanii iddoo yookaan haala keessa jiran sani beekuufi beekuu dhabuun walqunnamtii gahaa taasisuu irratti dhiibbaa geessisu u danda'u.Hawaasni haala adda addaa keessatti maaliif fayyadama afaanii garagaraatiin akka dhimma bahan,fayyadamni afaanii tajaajila akkamii akka kennu, kutaa hawaasaa garagaraa biratti ergaa akkamii akka qabu baruuf immoo;gaaffilee bu'uura xiinqooqaa hawaasa eenyuuttu,eessatti,maaliif,haala akkamii keessatti akka fayyadaman beekuun barbaac hisaadha.Wolf(2000)Hawaasni Oromoo aadaa,duudhaafi

afaan tokko waliin qabaatus, haala fayyadama afaanii irratti garaagarummaa qaba.Kunis, hawaasni tokko ta'ee afaan haala qabatama iddoo yookaan dhimma fayyadamuuf sana irratti kan hundaa'uu ta'ee haala aadaa naannoo sanaas bu'uura godhachuun kan fayyadaman waan ta'eef garagara ta'uu ni danda'a.Haaluma kanaan ummaanni Oromoos ta'ee hawaasni biroo afaan tokko osoo waliin qabaataniyyuu afaanuma waliin qaban kana haala tajaajila iddoo itti fayyadamannifi sababbi ittiin fayyadaman irraatti hundaa'uun afaanitti bifa garagaraatiin fayyadamuu danda'u.Fakkeenyaaf hawaasni Oromoo haalaafi iddoowwan akka:mana murtii,mana yaalaa,waajiraalee mootummaa,battala jaarsum maa/kootu dhufee, manneen amantaa,dirree siyaasaa iddoo fudhaafi heerumaa,iddoo bittaafi gurgurtaafi kan kana fakkatan keessatti haala gara garaatti afaanitti fayyadamu.

Bu'uuruma kaanaan hawaasni Oromoo Arsii Lixaa Afaan Oromootti yeroo fayyadamaniifi haala keessatti faayyadaman giddu galeeffachuun bifa garagaraatiin fayyadamu. Godina Arsii Lixaatti karaa aadaatiin fayyadamni afaan isaanii iddoowwan itti faayyada man hedduu jiraan keessaa muraasni:kanneen aka fayyadama afaanii iddoo

fuudhaafi heeruma, iddoowwan malkaa ateetee, awaandaa qaluu, iddoo daboo sirna rakoo qaluu, iddoo falaa/waaqeffannaa, mana amantaa, dubbii sirna kadhaa buna ganamaa/bunaqabjaba, iddoo sadaqaa, sirna Hobaxaa dhiquu/sirna qanafaa, battala koottu dhufee, iddoo eebba garagaraafikkf nitti afaan bifa garagaraatiin fayyadamuu danda'u. Fayyadamni afaanii battala dubbii koottu dhufee Oromoo Arsii Lixaa iddoowwaaniifi haala fayyadamaa/dhi mma fayyadamaniif giddu galeessa godhachuun afaan ummaatni Oromoo Arsii Lixaa fayyadaman kessaa tokko ta'ee kan jaarsonni dubbii koottu dhufee keessatii battala dubbiiitti bifa aadaa, duudhaa faalaasamaafi amantaa hawaasa naannoo sanaa giddu- galeessa godhateen jaarsonni dubbii koottu dhufee irratti hirmaatan qofti battala dubbii koottu dhufee qofatti kan itti fayyadamaniidha. Fayyadama afaanii battala dubbii koottu dhufee ibsutu osoo hin seeniniin dura koottu dhufeen maal akka ta'e ibsuun dirqamata'a.

Akkuma addunyaattuu namoota waldhaban gidduu seenuun karaa aadaatiin sirni ittin walitti araarfamu jaarsummaa jedhamuun beekkama. Ummaannii Oromoo aadaafi duudhaa cimaa sirnaan ijaarame kan waldhabbii namoota giddutti uumamu ittiin furatuufi ittiin too'atu kan mataa isaani qaba. Sirni aadaa jaarsonni namoota waldhaban gidduu seenuun dhimmoota isaanii xiinxalluun akka walitti araaraman taasisan kun Oromoo Arsii Lixaa biratti koottu dhufee jedhamuun beekkama. Koottu dhufeen Oromoo Arsii biratti karaa namoota yookaan gareewwan waldhaba lamaan walitti araarsuuf battala dub biitti jaarsonni dubbiiif filatamaan yookaan qaamoonni waldhaban akka dubbii sana ilaala niif itti himataman yaa'aa/battala dubbiiitti "koottu dhufe,, jechuun qorti lamaan kan walja laa qabuun adeemsa murtaa'a keessa darbuun waldhabbii qaamota waldhabaniif furmaata laataniifi walitti araarsaniidha.

Hiika hayyoonni koottu dhufeef kennan kallattin argachuu dhabus jaarsummaadhaan hii ka walfakkatu waan qabuuf hiika hayyoonni jaarsummaaf keennan fudhachuun dirqama ta'ee jira. Asaffaa (2002) fi Lawis (1988) jaarsummaaf hiika yoo kennan, *"Community elder are supposed to resolve it on spot or fix a date usually weekends or holiday to mediate the disputants"* jedhu. Akka yaada kana irraa hubatamutti jaarsonni dhimma kana kan raawattaniin karaa jaarsa biyyaa jiraniinii ta'a. Jarsonni kan filatamaan yeroo baay'ee namoota hawaasa keessatti namoota walitti araarsuu danda'an yookaan namoota daandeet

tii dubbii beekan hawaasa keessatti ni beeku jedhaman hawaasa sana keessatti amanama niin ta'a. Jaarsonni kunneen hawaasa sana keessattis urmiidhaanis hangafa kan ta'aniif loogummaa kamiyyuu irraa bilisa jedhamanii hawaasa sana biratti kan beekkamaniidha.

Hayyootni baay'een maalummaa koottu dhufee yookaan jaarsummaa irraa caalaa bifa walfakkaatuun hiika itti kennu. Maalummaa koottu dhufee ilaalchisee Robert (2008:7) yoo ibsu, *"mediation is a form of intervention in which a third party, the mediator, assists the parties to a dispute to negotiate over the issue that divide them"* jedha. Akkayaada hayyuu kanaatti koottu dhufeen qaamootni waldhaban lamaan kallattiin waitti dhufuun deeggarsa nama sadaffaatiin rakkoo isaan walitti buusu ibsachuun furmaata akka barbaadataniif kan carraa bal'aa isaanii uumu ta'uu isaati. Akka Dajaneen (1991) jedhutti, *"jaarsotni sanyiin isaanii sirna gadaa keessatti hirmannaa qaban araara jaarsummaa keessatti hirmaatu; sababni isaas murtiin isaan kennaan seeraafi heera Oromoo irratti hu bannoo ga'aa qaban jedhamee waan amanamuuf"* jedha. Jaarsotni yeroo baay'ee fedhii is aaniitiin dubbii jaarsumma keessatti hirmaatu. Haata'u malee dhimmota ijoo ta'an kan akka walduddhabii maatii, keessattuu walduddhabii abbaa manaafi haadha manaa keessatti yoo dhimmichi cimaa ta'e qaamota waldhaban lamaantu gama lamaaniyyuu jaarsa baafata. ha li kunis jaarsa "bitaa mirgaa" jedhamuun beekkama Dajaneen, (2002:46). Oromoo biratti 'jaarsi abbaa hin qabu' jedhamuu beekkama. kana jechuun immoo jaarsi qaama kamifiyyuu looguu kan hin dandeenyefi walduddhabii qaamoota lamaanii loogii kamiyyuu irraa bilisa ta'uun kan furan ta'uu isaati.

Akka walii galaatti, yaada kana irraa wanti hubatamu jaarsonni araaraf filataman hawaasa keessatti daandeettii namoota walitti araarsuu qaban, urmiidhaaniis hangafummaa qabanfi sirna gadaa keessatti hirmaannaa qaban ta'u isaati. Hiikni walii gala koottu dhufee akka gubbaa irratti ibsame yoo ta'u; Jarsonni Oromoo Arsii Lixaa dubbii koottu dhufee yemmuu ta'aniifi rakkoo jiru addaan baasuun furmaata yemmuu laatan fayyadamni Afaanii kan yeroo idilee irraa addaadha. Fayyadamni afaanii hawaasni Oromoos ta'ee hawaasni biroo iddoo garagaraatti bifa garagaraatiin dhimma itti bahan qorachuun wantootni fooyya'uu yoo jiraatan qorannoon kalattii qabsiisuufi wantoota jajjabeeffamuu qaban qorannoon jajjabeessuun barbaachisaa akka ta'e kan beekkamuudha. Bu'uuruma kanaan qorannoon kunis Fayyadama Afaan Oromoofi adeemsa Koottu dhu fee Oromoo Arsii

Lixaa walduhabibii Abba manaafi Haadha manaa irratti Kanaan dura w anti bifa qorannootiin ta'ee bifa manxansaalee garagaraatiin wanti akka aanaa kanatti da lagamee waan hinjirreefi osoo qoratamee barbaachisummaan isaa daran olaanaa waan ta'eef; qorannichi adeemsaaf fayyadama Afaanii Oromoo Arsii Lixaa battala dubbii koottu dhufetti walitti bu'iinsa Abbaa manaafi Haadha manaa gidduutti taasifamu keessa tti haala aanaa kofalee maal akka fakkaatu ibsuun kallattii qabsiisuuf kan qophaa'eedha.

1.2. Ka'umsa Qorannichaa

Jaarsonni Oromoo Arsii yemmuu koottu dhufetti fayyadamuun walitti bu'iinsa namoota gidduu jiru furan fayyadamni afaan isaanii kan yeroo idileetiin addaadha. Afaan jaarsonni Oromoo Arsii battala koottu dhufee kun kan haasaa yeroo idileetiin adda qofa osoo hin intaane battala dubbii koottu dhufee qofatti kan fayyadamanfi adeemsa murtaa'aa ta'e tokko keessa kan darbuudha.

Fayyadamani afaanii battala dubbii koottu dhufee Oromoo Arsii kun sababoota garagaraatiin yeroo ammaa kan duraa caalaa naannoo qorannootni itti gaggeeffame kanatti hir'achaa dhufajira. Kana malees kanaan dura naannoo kanattii aadaa fayyadama afaanii koottu dhufee Arsii kun bifa qorannootiin haata'uu bifa barreeffamoota seenaa; kitaabileewwan seenaa irratti qoratamee bifa barreeffamaatiin qindaa'ee dhalootaa gara dhalootaatti akka darbuuf wanti kanaan dura taasifame waan hinjirreefi fayyadamni Afaaniifi adeemsi koottu dhufee Oromoo Arsii kun osoo qoratamee Oromoo Arsii biratti duudhaa, amantaa, safuufi falaasama isaanii beeksisuuf gumaanni inni qabu daran olaanaa waan ta'eefi sababoota garagaraatiin hawaasa biratti kan itti hin fayyadamne yoo ta'eefi bifa barreeffamaanis ta'ee bifa qorannootiin qoratamee yoo hin jennee haala falaasama, duudhaafi safuu hawaasa Oromoo Arsii ibsuu irratti dhiibbaa waan uumuuf qorannoo kana akka gaggeessuuf qorataaf ka'umsa ta'ee jira. Bu'uuruma kanaan qorannichi gaaffilee bu'uura qorannoo armaan gadii deebisuuf kan yaadameedha.

Gaaffilee Qorannichaa

1. Godina Arsii Lixaa keessatti walitti bu'iinsa Abbaa manaafi Haadha manaa koottu dhufeen furuu keessatti jaarsonni Afaan akkamii fayyadamu?
2. Gaheen fayyadama afaanii Koottu dhufee Oromoo Arsii walitti bu'iinsa abbaa warraafi haadha warraa walitti araarsuuf taa'amu keessatti mul'atu maal fakkaata?

3. Adeemsi fayyadama afaanii dubbii battala koottu dhufee maal fakkaata?

1.3. Kaayyoo Qorannoo

Kaayyoon qorannoo kun kaayyoo gooroofi kaayyoo gooree jedhamuun bakka lamatti qoodamuun dhiyaaatee jira.

1.3.1. Kaayyoo Gooroo

Kaayyoon goeroon qorannoo kanaa Fayyadama afaaniifi adeemsa walitti bu'iinsa Abbaa manaafi Haadha manaa giddutti uumamu furuuf koottu dhufee Oromoo Arsii taa'amu kessatti mul'atu qaaccessuudha.

1.3.2 Kaayyoo Gooree

Kaayyoon gooree qorannoo kanaa akka armaan gaditti tarreeffame kana ta'a.

1. Fayyadama Afaanii Oromoo Arsii kan Aanaa Kofalee biratti walitti bu'iinsa Abbaa manaafi Haadha manaa giddutti uumamu furuuf koottu dhufee ta'amu keesatti mul'atu addaan baasuudha.
2. Gaheen fayyadama afaanii Koottu dhufee Oromoo Arsii walitti bu'iinsa Abbaa warraaafi haadha warraa walitti araarsuuf taa'amu keessatti mul'atu maal akka fakkaatu ibsuuf.
3. Adeemsi fayyadama afaanii dubbiin battala koottu dhufee namoota wldhaban araa rsuuf ta'amu keessa darbu maal akka fakkaata ibsuuf.

1.4. Barbaachisummaa Qorannichaa

Barbaachisummaan qorannoo kanaa kalattii garagaraatiin ilaaluu ni danda'ama isaaniis

1. Fayyadama afaanii koottu dhufee Oromoo Arsii Aanaa Kofalee walitti bu'iinsa Abbaa manaafi Haadha manaa gidduu jiru jaarsootni furuuf taa'an keessaattii itti fayyadaman gadi fageenyaan xiinxalluufi ciminnaafi hanqinnoota gama kanaan jiran addaan baasuuf nigargaara.
2. Gama biraatiin, immoo aadaan fayyadama Afaanii koottu dhufee Oromoo Arsii keessaatti jaarsonni dhimma itti bahan kun yoo qoratamee bifa barreeffamaatiin, waraabbiiwwan adda addaatiin, maxxansaalee adda addaatiinfi bifa qorannootiin deeggaramee barreeffamaan akkaa hambaa tokkootti olkaa'amee dhaloota gara

dhalootaatti akka darbu taasifame aadaa boonsaa kana akka hinbanneefi dhaaloonni itti aanu akka fayyadamuufi kunuunsuuf nigargaara.

3. Namoota waa'ee xinqooqa hawaasummaa irratti barreessuufi qorannoo gaggeessuu barbaadaniif ka'umsa ta'uu nidanda'a.
4. Qophiilee kitaabilee Afaan Oromootiin gara fuunduratti manxanfamaniif akka madda ragaatti fayyaduu ni danda'a.
5. Namoota galmee jechoota Afaan Oromoo qopheessaniif madda ta'uu nidanda'a.
6. Dhuma irratti namoota kanaan booda mata duree kanaafi kan kana fakkatuu irratti qorannoo taasisaniifi taasisuu barbaadaniif bu'uura ta'uu nidanda'a.

1. 5. Daangaa Qorannichaa

Mata dureen Qorannoo kanaa qaaccessa fayyadama afaaniifi adeemsa koottu dhufee Oromoo Arsii walitti bu'iinsa abbaa warraafi haadha warraa furuu jedhu keessatti yoo ta'u; qoratiichi waldhabdeewwan hordofuufis ta'ee furmaata argachuudhaaf yeroo dheeraa fudhachuu danda'an kanneen akka waldhabbii gosaafi gosaa giddutti uumamuufigumaa hin dabalatu. Gosa waldhabbiwwan garagaraa naannoo Oromiyaa Godinaalee hundaafi aanaalee hundaa irratti qorannoo gaggeessuuf baay'ee ulfaataa waan ta'eef Godina Arsii Lixaa malee Godinaalee biroo hindabalatu. Fayyadanmi afaanii battala koottu dhufee malee fayyadama afaan gosa biraa kanneen akka fayyadama afaanii idoo fuudhaafi heerumaa, sirna boo'ichaa, mana murtii, wajiraalee mootummaafi miti mootummaa, ardaa jilaa, sirna qanafaa deettuufikkf hindabalatu. Godina Arsii Lixaa keessaa Aanaa Kofalee malee Aanoolee biroo kan hin dabalanneedha.

Kanaafuu ragaalee adda addaa funaanuuf, too'achuuf, hiikuufi qaaccessuuf baay'ee rakkiisaa waan ta'uu danda'uuf qorannichi naannoo Oromiyaa Godina Arsii lixaa Aanaa kofalee mata duree fayyadama afaaniifi adeemsa waldhabbii abbaa warraafi haadha warraa gidduu jiru furuukeessatti jedhutti daangeffame.

1.6. Hanqina Qorannichaa

Qorattichi yeroo qoranno kana taasisu rakkoowwan garagaraa qorannicha akka galmaan hingenyeef gufuu itti ta'anis toofftaalee garagaraatti fayyadamuun qorannoon isaa akka milka'u taasissee jira. Hanqinnoonni yeroo qorannoo kana geggeessu qorattichatti gufuu ta'an keessaa muraasni isaanii; hanqina yeroofi baajataa irraa kan ka'e hayyootafi jaarsota

muuxannoofi dandeettii araara dubbii koottu dhufee qaban aanaa kana keessaatti argaman hunda bira gahuun dubbisuun odeeffannoo irraa argachuu dhabuu. Inni biro immoo qorannoo biraa qorannoo kanaan walfakkaatu akka aanaa kanaatti fayyadama afaanii bu'uuref fachuun dalagame argachuu dhabu; kana malees, qorattichi akka madda odeeffannootti kan fayyadame hayyootaafi hawaasa keessa warra dhiiraa qofa ta'uusaati.

Gama biraatiin, immoo qorannoo kana qorattichi akka yeroon hineegalleef haalli siyaasaa biyyattiin keessa turte irraa kan ka'e toorri miidiyaa hawaasummaa (intarneetiin) yeroo dheeraaf addaan cituu isaafi haalli tasgabbiin gaariin naannicha qorannoo ji'oota muraasa saaf jiraachuu dhabuun qorattichi qorannoo isaa akka yeroon hineegalleef gufuu guddaa itti ta'ee jira. Hanqinni biraa immoo naannoo qorattichi qorannoo kana itti geggeessetti Kolleejotnifi yuunivarsitoonni garagaraa jiraachuu dhabuurraa kan ka'e sakatta'a barruu firooma qabanii argachuu irratti dhiibbaa uumee jira.

Haata'u malee qorattichi hanqinnota ibsama kanneen tooftaalee garagaraattii fayyadamuun qorannoon isaa akka fixa bahu taasisee jira. Hanqinnoota ibsaman kana qorattichi akka furmaataatti kan itti fayyadame: hanqina baajataa isa mudateef deeggarsa arga metti fayyadamee jira. Hanqina yeroo mudateef immoo yeroodhuma jirtu seraan itti fayyadamee jira. Qorannichi warra dhiiraa qofa kan bu'uureffateef haala aadaa Oromoo Arsiitti 'Dubartiin jilba hin qabdu' jedhanii waan amananiif dubartii battala dubbii koottu dhufe Oromoo Arsiitti hinhirmaachisan waan ta'eef qorattichi madda odeeffannoo warra dhiiraa qofa fayyadame. Qorannoo mata duree kanaan wal fakkatu dhabus kanatti dhiyaataan kanneen Afaan Oromootiifi Afaan Ingiliffaatiin Digrii 2^{ffaa} fi 3^{ffaa} guutachuuf hojjataman argameetti fayyadamuun qorannoo isaa geggeessee jira. Qorattichi qorannoo geggeessuf wan tootni adda addaa hanqina irrattii uumanis obsafi kutannoodhaan qorannootni isaa akka milka'u taasisee jira.

1.7. Qindoominna Qorannichaa

Qorannoon kun Boqonnaalee shanitti kan qoodamee dhiyaate yoo ta'u, Boqonnaa tokkoffaa keessatti kan hammataman: ariirata, ka'umsa qorannichaa, kayyoo gooroofi gooree, gaaf filee bu'uura qorannichaa, faayidaa qorannichaa, daangaa, qindoominnaafi hanqina qoran nichaatiidha. Boqonnaa lammaffaa keessatti immoo sakatta'a barruulee

firooma qabanii, ya axinaalee, malummaa koottu dhufee, fayyadama Afaaniifi qorannoo aanteeti. Boqonnaa sad affaa jalatti immoo haala walii gala qorannichaafi maloota qorannooti kunis kan dhiyaa te ibsa wixinee qorannichaa, qabiyyee raga, adeemsa mala fayyadama afaanii araara dubbii battala koottu dhufee Arsii xiinxalluufi Boqonnaan arfaffaan gaaffiileen bu'uraa qoran noo kutaa armaan olii jalatti ka'an bu'uura godhachuun funannaman asjalatti qaacceffam anii jiru. Boqonnaan shan bu'aawwan qorannoo irraa argaman, cuunfaafiyaboo balballoo msuun qorannichi goolabame.

Boqonnaa Lama: Sakatta'a Barruu

Kutaa kana jalatti yaada hayyootni gara garaa kaasaniifi kan mataduree kan wajjiin walfa katanifi walitti dhiyaatanitu dhiyaata. Qorannootni tokko yemmuu geggeeffamu yaadama taduree sana kan deeggaru yokaan immoo kan mormu ta'ee dhiyaachuu akka qabudha Da staa(2002:71).Kanaafuu Boqonnaa kana jalatti maalummaa waldhabbi, waldhabbi too'a chuu, maalummaa koottudhufee, maalummaa araaraa, fayyadama afaanii,yaaxxina fayya dama afaaniifi qoran noo aantee walduraa duubaan keessatti ibsamani jiru.

2.1. Maalummaa Waldhabbi

Hawaasni jiruufi jireenya isaanii yeroo geggeeffatu gamtaan jiraatu; jireenya gamtaa isaa nii keessatti yeroo waliin jiraatan gareenis ta'ee dhuunfaan dhimmoota jireenyaa keessatti sababbota garagaraattif walitti bu'u. Waldhabbiin yeroo dheeraaf muuxannoo dhala nama waliin kan deemuufi namootarraa addaan bahee kophatti kan ilaallamuu miti. Kunis waldhabbiin kan hubatamu hirmannaa waraanaa yookaan wal mormii balliiwwanii lama yookan lamaa olii fedhii wal dorgommii haalaan qabaniidha.

Imbobigher(2003) waldhabbiif hiika yoo kennu, Waldhabbiin haala walii hingallen harii roo uumuuf walitti bu'iinsa fedhii guutachuuf dhabuu paartileewwan ta'a jedhanii itti hirmataniitti. Yeroo bay'ee obsa dhabuurraa walitti bu'iinsa fedhii kan uumamu walii ga luu dhabuu dhimmaa yookaan kaayyoo isaanii filataniiti. Waldhabbiin walitti dhufeenya namootaa keessatti taateewwan hafuu hindandeenyeedha. Kunis walgituu dhabuukaayyoo irraafi kayyootni isaanii kanas galmaan gahachuuf walitti bu'iinsi gidduu isaaniitti uuma muun cimaa deemuun namoota giddutti waldhabbi guddaa uuma.

Waldhabbiin taateewwan hawaasummaa hawaasa kamiyyuu keessa jiruufi dhalootaa gara dhalootaatti darbaa kan tureedha.Macfarlone(2007) yaada kana yoo ibsu, keessatti raw watuu miti; walitti bu'iinsi luubbuu namootaa fi leecalloo jireenyaa gaaga'uu danda'a. *"Conflict is defined is incompatibility of goal or values between two or more parties in a relation ship combined with attempts to control each other and antagonistic felling to wards each other"*Fisher(1990). Akka yaada kana irraa butamutti waldhabbin humnaa c imaa gaga'ama guddaa fiduu danda'uufi walmadaaluu dhabuu fedhiwwan garagaraa irraa madduu ni danda'a.

.Stobbee(2011:14)Deutsch(1973)wabeeffachuun waldhabbiif hiika yoo kenu: "Conflict asincompatible activity where an action prevents ,obstructs,interferes,injue or make the other action less effective" jedha.

Akkka yaada hayyoota armaan olitti maalummaa waldhabbiib ibsan irraa hubannutti waldhabbiin taateewwan hawaasummaa kan yeroo waldorgommi yookaan walfalmii qaa motni lamaa yookaan lamaa olii kaayyoo isaanii galmaan ga'achuuf tattaffii taasisan kees satti qaamni tokko faallaa isa kanii fedhii isaa guttachuuf yoo dubbatu yookan raawwatu qaamni amaffaa immoo midhama isaatiif yoo dubbatu kan uumamuudha.

2.2. Waldhabbi Too'achuu/Ittisuu

Waldhabbi jalqabuma irraa too'achuufi ittisuun dhimma murteessaa nageenya namootaa fi addunyaa guutuutti waraana lubbuu namootaa gaaga'uu too'achuuti. Kanaafuu,araarri battala dubbii koottu dhufee jaarsota hawaasa naannoo keessa jiraataniin raawatamufi waldhabbi furuu keessatti tooftaa beekkamaa hawaasa naannoo giddutti kabajaafi amana mummaa guddaa Oromoo biratti qabuuniidha. Waldhabbi too'achuu jechuun waldhabbi uumame tokko fala isaa barbaaduun sadarkaa fixxee inni gahe irra balaa inni fidu hir'isuun furmaata laatuudha. Imobighe(2003:7)yaada kana yoo ibsu, *"conflict management is concerned with the way and means controlling and harmonizing conflictual relationship with the objective began the creation space for the long term relation of the root causes of the conflict,"* jedha. Yaada kana irraa hubachuun kan danda'amu waldhabbi too'achuun xiyyeeffannoon isaa dhimma waldhabbichaaf ka'umsa ta'e gadi fageenyaan xinxalluun akka lammaata irra hin deebineef waara kaa'uuf barbaachisa.

Waldhabbi too'achuu osoo hineegaliin dura tarsiimoofi miidha inni fiduu malu irratti xiyyeeffachuun sababa qaamolee lamaan waldhabsiisu addaan baafachuun barbaachisadha. Dhimma waldhabbi irratti hojiin hojjatamu tooftaa walitti hidhamiinsa namootaa yookan hawaasaa ittiin cimsuuf adeemsa nama hubannoo horachiisuuti; ciminni jiruufi jireenya hawaasa tokkoo haalli ijaarsa jaarriyaa isaa jabaachuun kan ittiin madaalamu dandeettii rakkoo waldhabbi hiikuu hawaasa sanaa keessatti horatameedha.

2.3. Maalummaa Araaraa

Hayyootin hedduun maalummaa araaraaf hiika hedduu kennanii jiru. Alamuun(2013) Simbeyfi Merry,(1986:1) wabeeffachuun maalummaa araaraa yoo ibsu , ""A process of settling conflict in which the third party over sees the negotiation between two parties but does not impose an agreement;conceive its informal process in which a neutral third party with no power to impose a resolution helps the desputing parties try to reach mutually accepted settlement. "

Roberts(2008:7)hiika araara yoo kennu' "mediation is a form of intervention in which a third party, the mediator assists the parties to a despute to negotiate over essues that devide them. ""jedha.

Akka yaada hayyota armaan oliitti araarri qaamotni waldhaban lamaan kallattin walitti dhufuun waliin dubbachuun rakkoo isaan gidduu jiru akka furamuuf carraa bal'aa kan uumu ta'uu isaati.Araarri qaamotni waldhabani lamaan iddoo jaarssotni dubbii koottu dhufee jiraanitti dhimmoota isaan waldhabsiise erga ibsataniin booda dhimmootni jaarso taan ilaallamee battala dubbitti jaarsota dubbii koottu dhufee qoraniin qaama baalleesse adabuu,yakkisiisuu,fixachiisuufi qaama miidhameef immoo dhugaa kennuu, yakka irraa fuudhuun qaamoota lamaan akka walitti araaraman taasisudha. Akkuma hiika araara arma an olii irraa hubachuun danda'amutti ga'een jaarsotaa qaamota waldhaban akka walitti dhufan haala mijeessuu irraa kandarbee mit. Jaarsotni araara namoota waldhaban irratti murtii yookaan furmaata kennuun dhiibbaa gochuu hin danda'an kun immoo jaarsotni araara gartummaa gama lamaanii irraayyuu bilisa ta'uu isaati.

2.4. Malummaa Koottu dhufee

Akkuma addunyaattuu namoota waldhaban gidduu seenuun karaa aadaatiin sirni ittin walitti araarfamu jaarsummaa jedhamuun beekkama. Ummaannii Oromoo aadaafiduu dhaa cimaa sirnaan ijaarame kan waldhabbii namoota giddutti uumamu ittiin furatuufi ittiin too'atu kan mataa isaa ni qaba.Sirni aadaa jaarsotni namoota waldhaban gidduu seenuun dhimmoota isaanii xiinxalluun akka walitti araaraman taasisan kun Oromoo Arsii biratti koottu dhufee jedhamuun beekkama.Koottu dhufeen Oromoo Arsii biratti karaa

namoota yookaan gareewwan waldhaba lamaan walitti araarsuuf battala dubbiitti jaarsonni dubbiif filatamaan yookaan qaamootni waldhaban akka dubbii sana ilaalaniif itti himataman yaa'aa/battala dubbiitti "koottu dhufe "jechuun qorti lamaan kan wal jalaa qabuun waldhabbii qaamota waldhabaniif furmaata laataniifi walitti araarsaniidha.

Hiika hayyootni koottu dhufeef kennan kallattin argachuu dhabus jaarsummaadhaan hiika walfakkatu waan qabuuf hiika hayyootni jaarsummaaf keennan fudhachuuf dirqama natti ta'eejira. Asaffaa(2002)fi Lawis(1988) jaarsummaaf hiika yoo kennan, "community elders are supposed to resolve it on spot or fix adate usually weekends or holiday to mediate the disputants" jedhu. jaarsootni dhimma kana raawattaniin karaa jaarsa biyyaa jedhamuun ta'a. Jarsootni kaan filatamaan yeroo baay'ee namoota hawaasa keessatti namoota walitti araarsuu daanda'aan yookaan namoota daandeettii dubbii beekan hawaasa keessatti dubbii ni beeku jedhaman hawaasa sana keessatti amanamaniin ta'a. jaarsootni kunneen hawaasa sana keessattis urmiidhaanis hangafa kan ta'aniif loogumma a kamiyyuu irraa bilisa jedhamanii hawaasa sana biratti kan beekkamaniidha.

Akka Dajaneen (1991) jedhutti, "jaarsonni sanyiin isaanii sirna gadaa keessatti hirmaannaa qaban araara jaarsummaa keessatti hirmaatu; sababni isaas murtiin isaan kennaan seeraafi heera Oromoo irratti hubannoo ga'aa qaban jedhamee waan amanamuuf" jedha. jaarsonni yeroo baay'ee fedhii isaaniitiin dubbii jaarsumma keessatti hirmaatu. Haata'u malee, dhimmota ijoo ta'an kan akka waldhabbii maatii, keessattuu waldhabbii abbaa manaafi haadha manaa keessatti yoo dhimmichi cimaa ta'e qaamota wald haban lamaantu gama lamaaniyyuu jaarsa baafata. haalli kunis jaarsa "bitaa mirgaa" jedhamuun beekkama Dajaneen, (2002:46). Oromoo biratti 'jaarsi abbaa hin qabu' jedhamuu beekkama. kana jechuu immoo, jaarsi qaama kamiyyuu looguu kan hindandeenyefi waldhabbii qaamoota lamaa nii loogii kamiyyuu irraa bilisa ta'uun kan furan ta'uu isaati.

Akka waliigalaatti, yaada kana irraa wanti hubatamu jaarsonni araaraf filataman hawaasa keessatti daandeettii namoota walitti araarsuu qaban; urmiidhaaniis hangafummaa qabanfi sirna gadaa keessatti hirmaannaa qaban ta'u isaatti.

2.5. Fayyadama Afaanii

Fayyadama afaanii kan jedhamu naamusa ogummaa afaanii irratti xiyyeeffatu ta'ee akkaa taa afaan itti fayyadamnuu ittiin barannu, ittiin ergaa dabarfannufi addunyaa ammayyaa keessatti tajaajila irra ittiin olfannuudha. Afaan hammuma beeknu itti fayyadamna malee tajaajilli afaan nuuf kennu haala hubannoo keenyaatiin oli ta'uu ni danda'a; sababni isaas tajaajilli afaan dhala namaatiif kennuu danda'u danuu waan ta'ee akka salphatti ib suufi laakka'uudhaan kana sana jennee dubbachun ulfaataadha. Hawaasni addunyaa kun addunyaa kana irratti jiruufi jireenya isaanii gaggeeffachuuf dhimmoota hawaasummaa gaddaafi gammachuu, jaalalaafi jibbaa, rakkoowwaniifi badhaadhina walumaa galatti dhi mmoota addunyaa kana irratti isaan rakkisaniifi isaan tajaajilan kan ittin ibsataniifi waliin irratti hirmaatan afaan isaan waliin fayyadamanii dha.

Akkuma addunyaatittuu Afaanootni miliyoonaan lakka'aman jiraatanis hawaasni addunya kanaa sababoota akka quphannaa lafaa, aadaa, duudhaa, siyaasaa, Amantaafi diinagdee isaanii waliin gaggeeffatu irraatti hundaa'uun afaan dhuunfaa dhuunfaa isaanii qabu. Hawaasumti afaan tokko dubbatanuu sababoota haala keessatti fayyadaman, sababa fayyadamanii iddoo itti fayyadaman giddu galeessa godhachuun afaanuma waliin dubba tan sana bifa garagaraatiin jechootafi hasaa Afaanichaatti fayyadamuu nidanda'u; kanaafuu fayyadama Afaanii jechuun haala qabatamaa jiruufi jireenya isaanii keessatti akkaataa hawaasni tokko Afaan isaanii itti gargaaramu jechuu dandeenya.

Kana malee iitti fayyadama Afaanii jechuun haala hawaasni tokko afaan gargaaramuun hojii tokko hojjatuudha. Kunis ergaa afaan waan tokko hojjachuuf kan gargaru ta'ee, na mootni haala haasawa guyyaa guyyaa keessatti dhimmoota akka daldaalaa, qonnaa, falmii siyaasaafi diinagdee keessatti kan fayyaduudha.

Fayyadamni afaanii karaa Afaanitiin walitti dhufeenyi yeroo taasifamu, namni tokko yoo kaan hawaasichi looga Afaanichaa keessaa isa kam akka fudhatu agarsiisa; kana jechuunnis fayyadama afaanii eenyu eenyuuf, yoomiifi eessatti Afaan kam maal jedha? isa jedhu agarsiisa. Kana jechuun eenyuu inni jedhu eenyummaa nama sanii irratti kan xiyyeeffatu yoo ta'u, kunis dhiira ykn durba, ijoolleeykn nama guddaa, kan barate ykn kan hin baratiin nama jireenyasadarkaa olaanaa qabu ykn nama jireenyi isaa sadarkaa gadi aanaa irra jirufi

kan kana fakkatu ta'uu danda'a. Eenyuuf inni jedhus eenyummaa nama dubbata muuf yookaan haasa'an taasifamuuf sana kan ilaallatuudha. Kunis akkuma armaan oltti ibsameetti saala, urmii, sadarkaa barumsaafi sadarkaa jireenyaa irratti kan hundaa'e ta'uu danda'a. Namootni lamaa kan sadarkaan wal gitaniifi walhin ginne ta'a. yemmuu kana jennu yeroo itti dubbiin sun taasifamu kan ilaallatu yoo ta'u, kunis galgala, ganamafikkifta'uu danda'a. Eessatti kan jedhu immoo iddoo haasaan sun itti gaggeeffamu agarsiisa. (Fishman, 1971)

Kana malees xiyyeeffannoon xinqooqaa fayyadama afaanii keessatti garaagarumma garee murtaa'aa tokko keessatti jiru kan ilaalu yookaan haala fayyadama irratti addaa addumaa garee hundaa irratti mul'atu kan ilaaluudha. Afaan waan hundaa kan hammatufi qaama jiruufi jireenya ta'uuffi namni ooltee bultee isaa kan ittiin ibsatufi jiruufi jireenya isaanii kan ittiin gaggeeffatu ta'uu isaati. Kana malee s, afaan karaa ittiin odeeffannoon qaama tokkoo irraa kan birootti darbu qofa osoo hintaane qaamolee hawaasa tokkoo ka biroo wajjiin kan walitti hidhuu danda'u ta'uu isaati.

Fayyadama afaanii ilaalchisee. Clark (1996:3) irratti akka kaasutti,

"people language every day conversation for transacting business, planning, meals and vacation, debating politics; teacher use language for instructing students preachers for preaching to parishioners, and comedians for amusing audiences; Lawyer, judge and witness use it in carrying out trials diplomats in negotiating treaties and actors in performing shakespeare, novelists, reporters, and scientists rely on the written word to entertain information and persuade"

jedha. Akka yaada kana irraa hubatamutti dhalli namaa Afaanitti dhimmoota haasaa guyyaa guyyaa keessatti dhimmoota akka gabaa, affeerraa soorataa, walfalmii siyaasa garagaraa, ajajaa haala baruufi barsiisuu, namoota karaa nagatiin walii galtee uumuu gorsaalee garagaratiikkf afaanitti akka fayyadamaniidha.

Fayyadama Afaanii ilaalchisee Yuong Reachard (2008) yaada yoo kennu ,

"Language use provides the theoretical and descriptive foundations for the Investigation and solution of language related problems, especially those of language education (first, second, and foreign language teaching and learning) but also the problem of translation and interpretation, lexicography, forensic, linguistic and perhaps," jedha.

Yaada kana irraa wanti hubachuu dandeenyu fayyadamni Afaanii. Keessattuu afaan barno otaa yoo ta'e Afaan tokkoffaa, lammaffa yookaan afaan alaa baruu barsiisuu keessatti rakkoo fayyadama afaanii irratti mul'ataniif jijjiirraa afaanii keessatti mul'ataniif furmaata kaayyuudha. Kana malees caasaa afaan tokko irratti qo'annoofi qorannoo taasisuun qaaccesanii furmaata barbaaduun akka danda'amuudha. Afaan keessatti haalli fayyadama jechoota yookaan dhamjechoota Afaanichaa gahee guddaa kan taphataniidha; Jechoota malee afaan ibsamuu hindanda'u. jechoonni ammo bakka sirriifi akkaataan itti fayyadama isaanii malee yemmuu itti fayyadamaman ergaa barbaaddame argachuun hindanda'amu. Jechoota fayyadamuu keessatti gareen jechootaa kanneen akka, jechoota loogaa, jechoota ergisaa jechoota hirkattoo, jechoota akka uumeefi kan kana fakkaatan sirnaan fayyadamuun ergaa barbaaddamee dabarffachuun waliigaluun nidanada'ama

2.6. Yaaxxina Qorannichaa

Yaaxina jechuun adeemsa hogbarruun tokko ittiin hubatamuufi xiinxalamu yemmuuta'uu faayidaa hogbarruu, walitti dhufeenya barreessaafi barreeffamichaa, dubbisaa, hawaasaa, seenaafi afaan ittiin barreeffamee kan calaqisiisudha. Yaadni toora interneetiirraa argames yaaduma kana yeroo cimsu, www.thefreedictionary.com/criticism.

"Theory is the process of understanding what the nature of literature is, what functions it has, what the relation of text is to author, to reader, to language, to society, to history. It is not judgment but understanding of the frames of judgment"

Jedha. Qoranoonkun yaaxinnoota jiran keessaa kan mata dure qorannichaa waliin deemuu danda'u yaaxxina fayyadama afaaniitti dhimma bayee jira Kunis qaxiiwwaan ka'uu qaban gurguddoon fayyadama afaanii: fayyadamni afaanii akkamittii akaa ilaallamu, fayyadamni afaanii akkamitti akka qoratamuufi fayyadama afaanii keessatti hiikni akkamitti akka ibsamuudha.

2.6.1. Fayyadamni Afaanii Akkamitti Akka qoratama

Akka Clark(1996)jedhutti,afaan kan qo'atamu haala caasaafi itti fayyadama isaatiniidha. Caasaa afaanii yeroo jedhamu qaaccessa xinsagaa,xinjechaa,xinhimaafi xinhiika afaani chaati.Haata'u malee,fayyadama afaanii qo'achuun akka caasaa afaanii qo'achuu salphaa miti.Kunis,Fayyadama afaanii qo'achuun xinqooqa hawaasaa qo'achuu waanta'eef.Itti dabaluun,qo'annoon fayyadama afaaniifi caasaa afaanii tokko miti. Kanaafuu,qo'annoon fayyadama afaanii haala adda addaan hojiirra oolmaa afaanichaa qorachuudha.Yaduma kana fakkatu,Liulseged (1994) yoo kaasu qo'annoo fayyadama afaanii ilaalchisee akka ibsutti, hawaasa afaan adda addaa dubbatan keessatti seera afaanichaa waliin qaban filachuu kan gaafatudha.Seerichis haala adda addaarratti kan hundaa'u ta'uusaafi haaloot ni kunis naannoo,mataduree,bakka hojiifi kan kana fakkaataan fa'a ta'uu danda'a jedha. Kanaafuu fayyadama Afaanii kan qorannu akkamitti Afaan dhimma jiruufi jireenya kenya akeessatti dhimma akka itti baanuudha.

2.6.2. Fayyadamni Afaanii Akaamitti akka ilaallamu.

Fayyadama Afaanii karaa adda addaatiin ibsamuu yookaan hiikamu danda'a. Akka hayyoota xinqooqa caasawaatti balballomsi haasbarruu barreeffamaafi dubbii kaayyoon isaa tartiiba jechootaa yookaan caasaa afaan keessatti dubbataafi haala(context)keessatti dubbate sana addaan baasuun ibsuudha. *"Discourse analysis as analysis of written and spoken text with the aim of identify recurring pattern of words or abstract structure in language by analyzing language data detached from its user and context use"* Johnstone(2008)fi Salkie(1995)

Maleenyaan fayyadama afaanii kan biroo immoo maleenyaa tajaajilaa yoo ta'u,akkaataa hiikni dubbataa qabiyyee dubbiiifi haala dubbataa irratti hundaa'uudhaan gargar ta'u qaac cessuuf kan tajaajiluudha.Yaadota kanneen irraa wanti hubachuun danda'amu fayyadam ni Afaanii akkaataa jechootni Afaan tokkoo caasaa hala galumsaa keessatti hubatamuufi akkataa hiikni dubbii keenyaa akkataa tajaalia nuti itti dhimma baneef keessatti ergaan isaa hubatamuudha.

2.7. Sakatta'a Barruu Walfakkii

Mata duree qorannoo kanaatiin kan walitti siiqan qorannoowwaan garagaraa kanaan dura hojjataman dhiyaachuun qorannoo mata duree kaanaatiin hariiroofi garaagarummmaa

isaan qaban dhiyaatanii jiru.Zalaalam(2012)mataduree"xiinxala Fayyadama Afaan Oromoo:BeeksisootaTappeellaa Magaalaa Adaamaa"jedhu irratti hojjateedha.Argannoon qorannoo kanaa,beeksisoota Tappeellaa magaalaa Adaamaa keessa jiran dogongora caasaa,qubee,sirna tuqaalee,hanqina jijjirraa maqaafi fayyadama jechoota filatamoo akka hin taane ibsee jira.Haata'u male,qorannoon Zalaalam itti fayyadama afaanii beeksisoota tappeellaa magaalaa Adaamaa yoo ta'u;qorannoon koo immoo Qaaccessa fayyadama Afaaniifi adeemsa koottu dhufee Arsii waldhabbii Abbaa manaafi Haadha manaa furuu keessattii kan jedhuudha.Qorannoo Zalaalamiifi qorannoo koo wanti walfakkeessuu isaan lameenuu fayyadama afaanii yoo ta'an;qorannoo kana lamaan wanti gargar taasisu immoo:qorannoon Zalaalam tappeellaa magaalaa Adaamii irratti yoo ta'u ;qorannoon koo immoo koottu dhufee Arsii waldhabbii Abaa manaafi Hadha mana furuu kessatti jedhu irrattidha.

Argannoon qorannoo kanaa,beeksisoota Tappeellaa magaalaa Adaamaa keessa jiran dogongora caasaa,qubee,sirna tuqaalee,hanqina jijjirraa maqaafi fayyadama jechoota filatamoo akka hintaane ibsee jira. Argannoon koo jaarsotni battala dubbii koottu dhufeetti waldhabbii Abbaa manaafi Haadha manaa Araarsuuf ta'amu keessaatti Afaan makuunfi ergifachuun akka itti fayyadamaniifi jechootni haaraa battala dubbiitti fayyadaman haasaa idileerraa garaagara ta'uu isaattifi dubbiin battala koottu dhufee adeemsa murtaa'a ta'e tokko keessa kan darbu ta'uu isaatti.

Qorannoon inni biroo,fayyadama Afaanii waliin walitti dhiyaatu kan Gabii(2015)mataduree,,'Fayyadama Afaan Oromoo hordoftoota Amantii Islaamaa Aanaa Xiyoo birati mul'atan xiinxalu"jedhu irratti jedhu irratti hojjateedha.Qorannoo kanneen lamaan wanti isaan walfakkeesu isaan lameenuu Fayyadama Afaan Oromoo irraatti kan geggeeffameedha.Qorannoo kanneen lamaan wanti gargar taasisu immoo,qorannoon Gabii hordoftoota Amantaa Islaamaa Aanaa Xiyoo irratti yoo ta'u;qorannoon koo immoo koottu dhufee Arsii waldhabbii Abbaa manafi Haadha manaa jidduu jiru furuu jedhu irratti.

Argannoon Gabii hordoftoonni amantii waa'ee fayyadama Afaan Oromootii xiyyeeffaan noo kennuu dhiisanii Afaan Oromoo jechoota Afaan Arabaatiin walkeessa makuu,waljafsi isuu,jechota Afaan Arabaa heddu gara Afaan Oromootti ergifachuu,moggaasa maqaa namootaa kan Afaan Arabaa bal'inaan moggaasuun fayyadamaa akka jiran ibsee jira. Argannoon Gabii karaa aadaatiin gadi bu'ee waan hin ilaalleef argannoon

koo jaarsonni bat tala dubbii koottu dhufeetti waldhabbii abbaa manaafi haadha manaa araarsuuf ta'amu keessaatti jechootni haaraa battala dubbiitti fayyadaman haasaa idileerraa garaagara ta'uu isaatti.

Mata dureen qorannoo kootii immoo qaaccessa fayyadama Afaaniifi adeemsa koottu dhu fee Oromoo Arsii waldhadee Abbaa manaafi Haadha manaa furuu keessatti jedhu yoo ta'u Gaabiin karaa aadaatiin gadi bu'ee fayyadama koottudhufee fa'a waan ilaaliniifqoran noon koo kalattii kanarratti kan xiiyyeeffateedha. Argannootni qorannoo kootii jaarsonni battala dubbitti Afaan kan fayyadamaan haasa idilee irraa garagarata'uu, jechootni haaraa battala dubbii koottu dhufeetti jaarsotni dhimma itti bayan jirachuu, jaarsotni dubbii koottu dhufee keessatti jechoota afaan biroo itti makuufi ergifachuun kan itti fayyadaman ta'uufi dubbiin battala koottu dhufee adeemsa murta'aa ta'e tokko keessa darbuu akka danda'uudha. Qorannootni mata duree kanaan walfakkatu inni biroo immoo qorannoo. Tulluu(2008) mata duree fayyada afaaniifi sirna koottu dhufee jedhurratti dalage yoo ta'u madadureen qorannoo kooti fayyadama afaaniifi adeemsa koottu dhufee qaaccessu waldhabbii Abbaa manaafi Haadha manaa giddutti jedhu keessattiidha.

Qorannoo kana lamaan wanti garagara taasisu Tulluun fayyadama afaaniifi sirni koottu dhufee waldhabbiilee garagaraa keessatti kan ilaale yoo ta'u, qorannootni koo immoo gosa waldhabbii keessaa waldhabbii abbaa manaatiifi haadha manaa giddutti taasifamuufi sirnicha qaaccessuu osoo hin taane adeemsa sirni keessa darbu kessatti fayyadamni afaanii maal akka fakkatuudha. Argannootni qorannoo Tulluu sini araara koottu dhufee adeemsa qabachuu malee adeemsa inni keessa darbu waan tuqe hin qabu, yerootni sirna koottu dhufee fedhii namootaa irratti kan hundaa'u ta'uu, sirni koottu dhufee hawaasa biratti faayidaa qabachuufi hawaasni ilaalcha garii qabachuufiidha

Argannootni qorannoo kootii immoo Dubbiin battala koottu dhufee kutaalee gurgurdoo murtaa'oota ta'an Afur: baniinsa dubbii, dhama lamaan cokuu, kutaa gungumaafi murtii kennuu keessa darbuun waldhabbii namoota lamaan gidduu jiru kan furmaata argatu ta'uu isaa; Battala dubbii koottu dhufee Oromoo Arsii lixaa Aanaa kofaleetti Afaan jaarsonni fayyadaman kan haasaa yeroo idilee irraa garagarummaa qabaachuu isaafi Afaan kana kan itti fayyadamuu danda'u jaarsota muuxannoo dubbii koottu dhufee beekan qofa ta'uu jechootni haara battala koottu dhufetti jaarsonni dhimma itti bayan jirachuu isaa; fayyada

mni afaanii jaarsonni Oromoo Arsii battala dubbii koottu dhufeetti itti fayyadaman sadar kaa urmiifi koorniyaa kan giddu hin galeeffanne ta'uusaa. Jechootni haaraa jaarsotni battala dubbii koottu dhufeetti dhimma itti bayan waaltina qabaachuu dhabuu isaafi gaheen fayyadama afaan dubbii koottu dhufee keessatti qabu daran olaanaa ta'uu isatti.

Qorannootni mata duree qorannoo kanaatiin walitti kalayu kan biroo immo qorannoo Alamu(2013)"Discourse analysis of jaarsumma, A traditional method of dispute resolution by community elders: Arsi Oromo in focus" jedhu yoo ta'u garaa garummaan qorannoo kana lamaanii Alamuun akka walii gala Oromoo Arsitti yoo ilaalu ani immoo haala Aanaa Kofalee qofa irratti kan ilaaleedha.

Qorannoo mataduree kanaatiin walitti dhiyaatu kan biroo immoo qorannoo Ayyuub(2008) mata duree language use of jamican and Rastafariyaan community in Shashamane" jedhu irratti hojjateedha. Argannoon qorannoo kanaa fayyadani afaanii hawaasa jama'ikaafi Rastafariyaan Shaashamannee keessa jiraatu kan hawaasa naannoo waliin walitti firoomsanii itti gargaaramuu isaaniiti. Qorannoon koo immoo qaacceessa fayyadama afaaniifi adeemsa koottu dhufee Arsii waldhabii Abbaa manaafi Haadha manaa gidduu jiru furuu keessa ti jedhu yoo ta'u; qorannoo koof qorannoo Ayyuubii wanti walfakkeessu isaan lameenuu fayyadama afaanii irratti hojjatamuu yoo ta'u, qorannoo kanneen lamaan wanti gargara taasisu immoo; qorannoon Ayyuub hawaasa jama'ikaafi Rastafariyaa naannoo Shashama nee irratti yoo ta'u qorannoon koo immo hawaasa Oromoo Arsii koottu dhufee irraatti hirmaatan irrattiidha.

Boqonnaa Sadi: Bedduba, Saxaxafi Mala Qorannoo

Boqonnaa kana jalatti qabxiileen hammataman: beedduba, saxaxa, mala qorannoo, madda odeeffannoo, irrawatama qorannoo, meeshalee funaansa ragaleefi malleen qaccessa ragaleettu walduraa duubaan ibsamani jiru.

3.1. Beedduuba

Beedduubni qorannoo tokko keessatti amala waliigalaa inni qabu qorannoo saayinsaawaa ta'een walsimatee beekumsa qorannicha duuba jiruufi bu'aa qorannichi argamsiisu kan ibsudha. Haaluma kanaan, qorannoon gaggeessu qaaccessa fayyadama afaanii irratti waan xiyyeeffatudha. Kanaafuu, qaaccessa fayyadama afaanii immoo qaaccessaa caasaar ratti hundaa'eefi tajaajila afaan hawaasa keessatti qabu ilaaluu kan hordofudha. Isaa kana waan ta'eef gosa beedduubaa tajaajilarratti hundaa'e (Functional Paradigm) tti fayyda muun hojiirra kan ooledha. Haaluma kanaan, uummanni Oromoo Seeraafi Heera ittiin walldhabdee isaa furatu niqaba. Malli hawaasichi ttiin walbulchaa walhoogganuun waldhabdee isaa karaa aadaan furatu keessaa tokko jaarsummaadha. Jaarsummaan kun immoo beekumsa hawaasni Oromoo duubaa hedduu aadaa isaa keessatti qabu keessaa tokkodha. Haaluma kanaan, beekumsi duubaa beekamaa ta'ee hawaasni Oromoo Arsii qabu keessa tokko koottu dhufeedha. Koottu dhufee taa'uun waldhabdee furuun araara gaggeessuun beekumsa hawaasichi duubaa inni achii as dhalootarraa dhufuun gonfatedha. Beekumsi duubee inni qabu kun immoo haala jiruufi jireenyaa hawaasichi qabu kan ibsudha. Kunis seera mataa isaa kan qabuufi beekumsa uumamaan aadaa isaa keessatti gonfatee kan ittiin walto'atudha. Kottu dhufeen Oromoo Arsii kunis jaarsonnii hawaasicha keessatti haasaa bilcheessanii haasa'uun dhimma waldhabbii qoratani baasuu danda'aniin kan gaggeeffa mudha. Innis hirmaattota sirnichaa waliin haasaa waliin dubbii dhimmoota addaa addaaratti faayidaa addaa addaaf taasisuun mamoota aaranii miiraa aarii keessaa akka qabba naa'an gochuun karaa nagaa araara gaggeessuun ittiin jiraachaa turedha. Haa ta'u malee haalli fayyadama afaanii koottu dhufee kun namoota hunda biratti hinbeekamu. Kanaaf, osoo qoratamee barreeffamaan taa'ee aadaan kun irra caalaa haala amma jiruun olitti hubatamee dhaloonni boodaa akka itti gargaaramu gochuuf faayidaa waan qabuuf qorannoo kana gaggeessedha

3.2 Saxaxa Qorannichaa

Qorannichi mala qorannoo ibsaan fayyadama afaanii xiinxaluurratti kan hundaa'e ta'ee, mala akkamtaan kan qaacceffamedha. Sababiin isaas kaayyoon qorannichaa fayyadama afaaniifi adeemsa koottu dhufee waldhabdee abbaa warraafi haadha warraa gidduu jiru furuu keessatti jechu qaaccessuu waan ta'eefiidha. Odeeffannoon yoomessa uumamaan hordofamee mala waraabbi sagaleefi daawwanna dirreetiin fayyadamuudhaan kan sassaa bamedha. Kanaaf odeeffannoo waraabuu, sirriitti sagalee dhaggeeffachuufi ilaaluun bar reeffamatti jijjiiruu, yaada waa'ee barruu sana ibsuun kan gaggeeffamedha.

Qoratiichi odeeffannoo sassaabame kana maleenya qaaccessa fayyadama afaanii gadifa geenyaan kan qaaccessedha. Odeeffannoo gara garee adda addaatti qooduun kan qaaccessedha. Sababiin isaa, maleenya kun ittifayyadama afaaniifi aangoo haala adda addaa keessatti gadi fageenyaan kan qoratudha. Kanaafuu, maleenya qaaccessafayyada ma afaanii gadifageenyaa adda addaa keessatti itti fayyadama aangoofi wantootaa qoqqoo duun wantoota adda addaa kan qoratu ta'ee, aadaa hawaasa tokkoo keessatti faayidaa afaan yoomessa dubbatame keessatti qabu gadifageenyaan kan xiinxaludha. Kanaafuu, qorataan odeeffannoo funaaname qaaccessuuf meeshaalee funaansa ragaalee, mala iddat too filachuu, mala qindaa'inaafi mala qaaccessa ragaalee ibseera.

3.3. Mala Qorannicha

Qorannoo tokko gaggeessuun bakkaaf gahuuf maloota qorannoo jiran keessaa mala qoran nicha galmaan gahuu danda'u tokko filachuun dirqama nutty ta'a. Bu'uuruma kanaan qoratiichisi qorannoo isaa mala galmaan gahuufii danda'a jedhee amanu tokko filachuuf dirqamee jira. Qorataan qorannoo isaa galmaan naaf gaha jedhee malli filate itti gargaara me mala akkamtaatiin sababbiin qorataan mala kana filachuuf dirqameef qorannoo kana keessatti odeeffannoon sassabame laakkofsaan osoo hin taane bifa ibsaatiin hiika kan argate waan ta'eefiidha; kana maleesi malli kun dhimoota qorannoo akkamtaa keessatti dhiyaatan jechaan yoomessa bu'uura godhatee ibsuudha; kanaaf mala kana keessatti jalqa ba daawwannaa geggeessuu, daawwannaa sana galmeessuu, wantoota galmeeffame sanis gurfeessuun kaa'uu waan ta'eef kana malees malli akkamtaa odeeffannowwan daawwan naan, afgaaffiin marii garee yookaan alidilee funaannam muuf mala barbaachisummaan isaa olaanaa ta'eefiidha. Bu'uuruma kanaan kaayyoon qorannoo kanaas qaaccessa fayya

dama Afaaniifi adeemsa araara dubbii koottu dhufee walduhabbi Abbaa manaafi Haadha manaa keessatti waan ta'eef qoratichi qorannoo isaa kanaaf mala akkamtaatti fayyadamee jira.

3.4. Irrawwatama Qorannichaa

Qorannoon kun jaarsota araara dubbii koottu dhufee Oromoo Arsii lixaa Aanaa Kofalee walduhabbi abbaa manaafi haadha manaa furuuf battala dubbiitti hirmaatan irratti kan bu'uureffatuudha. Jamaan qorannichi irratti geggeffamus miseensota jaarsota araara dubbii koottu dhufee Oromoo Arsii lixaa Aanaa Kofalee walduhabbi abbaa manaafi haadha manaa hiikuu keessatti qooda fudhatan yoo ta'u, dhimmi qoratamu immoo haala fayyada ma afaan isaan gargaaramanifi adeemsa sirnichaa ibsuudha.

3.5. Madda odeeffannoo

Maddi odeeffanno qorataan dhimma itti baye madda odeeffannoo tokkoffaati. Sababbiin qorataan madda odeeffannoo tokkoffatti fayyadameef odeeffannoon kan irraa argame jaarsota battala dubbii koottu dhufeetti hirmaatan akka Aanaa Kofalee qaamaan arguun odeeffannoo kan irraa argate waan ta'eefi qorataan battala dubbii koottu dhufeetti yoomessa uumamaa keessatti argamuun jaarsota iddattoof filataman qaamaan arguun odeeffannoo kallattiin waan irraa argateefiidha.

3.6. Iddattoo

Akkuma daangaa qorannoo boqonnaa tokkoo jalatti ibsametti qaamota dhimmi kun ilaalatu hunda irraa odeeffannoo sassabachuunfi qaaccessuuf sababoota akka hanqina yeroo, baajataafi meeshalee barbaachisan akka gahatti argachuf rakkisaa ta'uun isaa nibeekkama. Kanaafuu odeeffannoo akka barbaannettiifi odeeffannoo haqaa, quubsaafi qulqulluu argachuuf iddatto gargaaramuun dirqama nutti ta'a. Qoratichi qorannoo kana gaggeessuu keessatti gosti iddatto dhimma itti bahe gosa iddatto miti carraatti. Sababbiin isaas jamaa filataman keessaa filachuuf carraa waan hin fayyadamnee fi haalli mijataan waan hinjirreefiidha.

Gama biraatiin, baay'ina iddatto ilaalchisee qorannoo akkamta keessatti xiyyeeffannoon ijoon haala, dhimma, adeemsa yookaan raawwii ibsuu waan ta'eef barbaachisummaan isaa hagas hunda akka hin taane ni dubbatama. Kanaafuu qorataan qorannoo kana irratti gosa

iddatteessuu miti-carraa yoo filatu gosa iddattoo miti-carraa keessaa immoo iddatteessuu akka kaayyootti dhimma bahuun jaarsota battala dubbii Aana Kofalee gurguddoo shanan ta'an/battala Ambaa Shanaan jedhamanii waamaman(5)Waabee,Tulloo,Roobee Ashooka Qaabateefi Catimannaa qeerransaa irratti argaman⁸⁰keessaa muuxannoo,hubannoo,dan deettiifi ga'umsa dubbii koottu dhufee qabaniifi hawaasa naannoo sanaa biratti fudhata maafi beekkamtti hawaasaa naannawa sanaa biratti qaban bu'uura godhachuun battala shanan dubbii koottu dhufee Aanichaaa hundaa iraayyuu bifuma walfakkaatuun jaarsota Afur(4)afur(4)walii galatti jaarsota²⁰ iddattoof filatamanii jiru.

3.7. Adeemsa Funaansa Ragaalee

Qorannoo kana akka kaayyoo isaatti galmaan gahuuf gosa hojii lamatuu gaggeeffame isaaniis:Manneen kitaabaa garagaraatiidhimma bahuu,toora intarneetii garagaraatti dhimma bahuufi hayyoota gaafachuun mala saayinsawaa akka qabaatu taasissee jira.Hojiiwwaan daawwannaa marii al idillee taasisuun qorannichi akka milkaa'u taasifamee jira. Hojiiwwan kunneen Manneen kitaabaa garagarattifi toora intarneetii duraa gargaaramuun itti ansee immoo waraabbiin adda addaa,marii al idileefi daawwiin walduraa duubaan taa sifame ragaaleen sassabaman qaaceffamanii ibsamanii jiru.

3.8. Meeshaalee Odeeffannoo ittiin funaannamu

Qorannoo kanaaf meeshaaleen odeeffannoo ittiin funaannachuuf qorataan itti fayyadame amala mata-duree waliin kan deemuu danda'ufi odeeffannoo quubsaa fi qulqulluu ta'e argachuuf mijataata'e:marii idileefi yaadannoo dirreetifi ragaalee waraabuun barreefamatti jijjiruu yoo ta'an tokkoon tokkoon isaanii akka armaan gaditti ibsamu ta'a.

3.8.1. Yaadannoo Dirree (Daawwannaa)

Qorannoo kana akka gama hundaanuu kaayyoon barbaadame galmaan gahuufi gadi fageenyaaniifi qulqulinaan odeeffannoo sassabachuuf af-gaaffiifi mariin al-idilee qofti gahaa waan hintaaneef odeeffannoo dabalataa qorannicha cimsuu danda'an funaannachuf meeshaaleen qorataan itti fayyadame keessaa tokko yaadannoo dirree yoo ta'u,qorataan qorannoo isaatiif odeeffannoo funaannachuuf yoomesaa uumamaa keessatti yemmuu sirni dubbii koottu dhufee geggeeffamu battala dubbiitti argamuun jaarsota battala dubbii koottu dhufee jiran eyyamsiisuun yeroo koottu dhufeen gaggeeffamu yaadannoo qabachuun odeeffannoo funaannachuun danda'amee jira kana maleesi;jaarsota naannawasanatti

dubbii koottu dhufee kana qoruuratti beekkamaan qaamaan bira deemuun gaaffilee garagaraa dhiyeessuunii yaadannoo qabachuun odeeffannoon funaannamee jira.

3.8.2. Waraabbii

Dhimma raawwatamu tokko battala sanatti argamanii waraabuun odeeffannoo argamu sana caalatti qabatama waan taasisuuf baay'ee barbaachisaadha.

Mayr, (2008) yaada kana yoo cimsu "*Recording of the actual interaction can provide more accurate picture of what really happens in discursive social practices*", jedha. Anis kanuma bu'uura godhachuun milkaa'ina kaayyoo qorannoo kanaatiif jecha dhimmoota koottu dhufee daawwadhe shan keessaa sadi kan waraabe yoo ta'u, dhimma waldhabdee Abbaa warraafi haadha warraa ganda Catimannaa Qeerransaa, Waabee Gafarsaafi Tulloo taa'ame qorannoof akka barbaadu isaan hayyamsiisuun taatee battala sanaa waraabee qaaccessuuf akka mijaa'utti barreeffamaatti jijjiiree fayyadama afaanii jaarsonni araara dubbii haala sana keessatti dhimma itti ba'an balballoomsee jira.

3.9. Mala Qaaccessa Ragaalee

Qorannoo gaggeessuuf maloota garagaraatti dhima bahuun gaggeessuun akka danda'amu walnama hingaafachiisu. "*Researchers who conduct critical discourse analysis often utilizes diverse methods of analysis in there attempt to critically examine a text from different persepectives*", Rogers(2004:7-8) jedha. Kanaafuu dhimmoota ijoo gaaffilee bu'uura qorannichaa keessatti ka'an too'achuudhaaf malli balballoomsaa hedduu kanneen yaadiddama bu'uuraa mataa mataa isaanii qaban gargaaramee jira. Haa ta'u malee malootni kunneen amaloota waliigalaakan waldeeggaraniin niqabu. Maloonni kunneenis kan akka mala balballoomsa sochii, mala amansiisuufi yaadiddama sadarkeessuu fa'aadha.

Malli balballoomsa sochii caasaa sochii namootaa kan ibsu yoo ta'u malli amansiisuu tarsii immoo jaarsootni ittiin namoota yookaan qaamota waldhaban lamaan gidduu jiru amansiisuuf itti gargaaramnuudha. yaadiddamni biro immoo waldhabbii sadarkeessuu yoo ta'u malli kun mala balballoomsa haasbarruu ittiin balballoomsinu keessaa isa tokko ta'ee saa yinsii xinqooqa tajaajilaa jalatti kan ramadamu yoo ta'u, hariiroo angoo jaarsoota gidduu jiru qorachuuf kan nu gargaaruudha. Fayyadamni afaanii koottu dhufee gocha jaarsootni dubbii raawwatan yoo ta'u, innis yeroo baay'ee kan mirkanaa'uun xinqooqaan Kun kan nutty mul'isu immoo malli kun dhimma hariiroo angoo jaarsoota dubbii gidduu jiruudha. fa

kkeenyaaf dubbii koottu dhufee keessatti malli sochii gareen angoo olaanaa qabu haala qunnamti achi keessatti jiru too'achuu akka danda'u addaan baasuufi aadaa fayyadama Afaanii dubbii koottuudhufee naannoo qorannoo kanaatti abbaan murteefi qortichi angoo qixaa kan hin qabne ta'uusaa nutti agarsiisa.

Haaluma walfakkaatuun malli balballoomsa amansiisuu,eenyutuu eenyuun akka amansii suufi amansiisaan wanta ofii amansiise san akkamiin hojiirra akka oolu seera kan qabsii su ta'uu kan itti agarsiisuudha.Bifuma walfakkaatuun yaadiddamni dangeessuun immoo ummatni Afaanitti fayyadamu eenyummaa hawaasummaa isaaniifi kan dhageeffat toota isaanii akkamitti akka ijaaraniifi haalli hariiroo angoo isaanii lamaan gidduu jiru maal akka fakkatu agarsiisa.Walumaa galatti kaayyoon guddaan yaadiddama kana sadeenii ibsuun barbaachiseef namootni jechoota waliin maal maal akka hojjatan ibsuuf.

Ragaan mataduree qorannichaan walqabatan guutummaa, sirrummaafi qulqulilli isaa cala lamee mirkanaa'ee jira.Ragaawwan kaayyoo qorannichaatiin walihin qabannefi hir'uu ta'an battalumatti keessaa haqamee jira.Ragaawwaan haala walfakkaanyaafi garaagaru mmaa isaaniitiin akaakuu akaakuu isaaniitiin gurmeeffamee ragaawwaan funaanname qaaceffamee bifa bareeeffamaatiin ibsamannii jiru.

Boqonnaa Afur

4.1. Qaaccessa Ragaalee

Odeeffannoo meeshaalee funaansaaa afgaaffii,marii al-idileefi yaadannoo dirreetiin maanguddoota sirna araara dubbii koottu dhufee beekan kan iddattoof qorataan filate irraa funaannaman haala armaan gadiitti qaacceffamanii hiikni itti kennameera.Bu'uruma kanaan ragawwaan mata-durichaan walqabatan guutummaan,sirrummaanfi qulqulinni isaanii calalamee mirkanaa'ee hiikni itti kennamee jira.Ragaawwaan kaayyoo qorannicha atiin walhinginne yookaan walhin qabaneefi hir'uu ta'an odeeffannoo kennuufbarbaachis ummaan isaa baay'ee yaraa ta'e calalamuun keessaa haqamanii jiru.Ragaaleen qorataan funaannaman haala walfakkeenyaatiiniifi garaagarummaa isaaniitiin gosa gosaan kophaa kophatti kurfeeffamanii ragaawwan argaman bifa barreeffamaatiin qindaa'anii ibsamanii jiru.

Bu'uuruma kanaan qacceessi Boqonnaa kanaa ibsa adeemsa koottu dhufee Oromoo Arsii keessatti mul'atuun eegalee itti aansuun Qacceessa fayyadama Afaanii battala dubbii koottu dhufee Oromoo Arsii waaldhabbii Abbaa manaafi Haadha manaa araarsuu taa'amu kutaalee Arfaan koottu dhufee Oromoo Arsii baniinsa,dhama cokuu,gungumaafi muramtee keessaatti mul'atu yoo ibsamu ;sadaffaa irratti immoo ,gahee Afaanii koottu dhufee Oromoo Arsii lixaa Aanaa Kofalee waldhabbii Abbaa manaafi Haadha manaa araarsuuf taa'amu keessatti maal akkaa fakkatu odeeffannoo daawwannaa,marii al-idilee,yaadannoo dirreettiin funaannametuu qaacceffamee jira.

Walumaaa galattii Boqonnaa kana jalattii ibsa adeemsa koottu dhufee Oromoo Arsii waldhabbii Abbaa manaafi Haadha manaa araarsuuf ta'amuu keessaatti maal akka fakkatu;Qacceessa fayyadama Afaanii Kootuu dhufee Oromoo Arsii waldhabbii Abbaa manaafi Haadha mana araarsuuf taa'amu keesssaatti ;gaheen afaanii koottu dhufee Oromoo Arsii kessaattii maal akka ta'efi jechootni Aadichaa battala koottu dhufeetti jaarsotni itti fayyadaman hammam namoota hunda kan hirmaachisuutuu walduraa duubaan akka itti aanutti qaacceffamee jira.

4.2. Ibsa Adeemsa Kootuu dhufee Oromoo Arsii

Fayyadamaa Afaanii ilaaluun durattti ka'umsaafi hubannoof akka ta'utti koottu dhufeen maal akka ta'efi adeemsa akkamii keessa akka darbu odeeffannoo jaarsota battala dubbii

koottu dhufeetti hirmaataan keesaa isaannan iddattoof filataman irraa yaada argame kaasu un dirqama waan ta'eef kaasuuf dirqamee jira. Akka yaada jirsotni battala dubbii Aanaa kanaa shanan Roobee Ashookaa, Caatimanna Qeerraanssaa, Tulloo, Waabee Gafarsaafi Qaabatee kaasanitti Kottu dhufeen Oromoo Arsii biratti akka gocha safuufi beekkamtii ha waasummaa guddaa tokkoodha. Koottu dhufeen bakkaafi hirmattota seera isaa eegate kan qabufi adeemsa murtaa'aa ta'e tokko kan hordofu ta'ee jaarsotni dubbii koottu dhufee yeroo qoran yeroo hedduu muka guddaa gaaddisa qabu kan hirmaattota hundaa gaaddisaa huu danda'u yookaan lafa margaa baay'ee magariisa taate irratti yemmuu taa'an "koottu" dhufe" waliin jechuudhaan dubbi sana fixuun namoota waldhaban walitti araarsu. Haalli teessuma jaarsota battala dubbii koottu dhufee kun immoo akkaataa waliin dubbii isaaniitifi mijataa ta'etti gaaddisa mukaa yookaan battala diriirtuu baay'ee magariisa taate irratti bifa geengoo uumanii walitti garagalanii dubbii bayaniif sana kan qoraniidha.

Battalli dubbii kun Oromoo Arsii biratti akka odeeffaannoo kennitoota iddattoof filata man irraa argametti gaaddisa yookaan iddoo yaa'a ambaa/yaa'ii ambaa jedhamuun beekkama baay'inni jaarsota haala ciminnaafi laafina dubbii sanaa irratti kan bu'uureffatuudha. Haata'umalee battala koottu dhufeetti jaarsota qoraa ambaa, dhama lamaan, qora gosaa, qora ardaa, miseensotafi abbaan murtii akkaatuma waldhabdee sanaa giddu galeeffa chuun kan hirmaataniidha. Dubbii kootuu dhufee Oromo Arsii keessatti abbaan murtee ykn Abbaan Halangee yeroobaay'ee akka odeeffannoo jaarsota aanichaa argame agarsii suttii gosa sana keessaatti nama hangafa ta'eedha. battala ambaa keessaatti akkaa maanguddoon aanaa kanaa obbo Boruu Enee odeeffannoo kennanitti haala duraa duuba dhaloota isaaniitiin gaheen isaanii kan qoqqodamuuf ta'uusaa ibsu.

Fakkeenya: Qora ambaa/yaa'a baallii shanii Oromoo Arsii: Horata, Bultuma, Birmajii, Roobalee, Bahaara yoo ta'u; baallii shaanan Oromoo Arsii kanneen keessaa hangafni Birmajii yommuu ta'u; quxxisun immoo Robaleedha. Dubbii koottu dhufee keessatti yaa'a ambaa qoruuf hangafni baallii shaman Arsii Birmajii waan ta'eef Birmajituu abbaa muttii ta'a jedhu. Qorti lamaanis akkaatuma wal duraa duuba urmii isaaniitiiniifi dandeettii dubbii qoruu qabaniin hawaasa keessatti beekkamtifi fudhatama qabaniin filatamaniidha. Qora lamaan keessattis ammas qora duraa ta'uu kan danda'u isa gosa kessatti/ardaa keessatti hangafata'eedha; qora lammaaffaa kan ta'us isa maadhaa/quxxisuu ta'eedha. Garuu hanga

fummaa qofaan osoo hintaane dubbii koottu dhufees qoruu irratti daandeettiifi hubannoo bal'aa kan qaban ta'uu qabu.

Naannoo qorannoo kanatti hirmaattootni dubbii koottu dhufee keessatti hirmaatan akkatu ma gahee hojii isaan achi keessaatti qabaniin yeroo dabaree haasaa isaanii eegatanii afaan kan fayyadaman yoo ta'u, abaan murtii yeroo baay'ee too'atan dubbii sanaa waan ta'eef dubbii eegalchiisuu, murtii kennuufi qorti lamaan yoo waldhabdee ykn yaadaan walii ga luu dhabde yemmuu dubbatu afaanitti fayyadamuu danda'a. Qorti lamaaniis Abbaan murtii dubbii akka dubbii jalqabaniif eerga ajaja kennee "koottu" dhufee jechuun waljalaaqaa buun dubbii jalqabu. Dubbii battala koottu dhufee keessatti dhimmicha jalqabaa kaasanii hanga dhumaatti yeroo haasaa waljalaa qabaa waliin mari'ataa namoota araarsan afaanitti dhimma bahuuniidha; fayyadamni afaan qorti lamaan jalqabaa hanga dhumaatti it ti baay'ee jaarsonni biroo dubbii koottu dhufee qoruuf qora lamaan jechoota armaan gadii kanneenitti fayyadamuun gara haasaa seenuun battala dubbii koottu dhufeetti dubbii sana qoruu keessatti hirmaatun: Muramte, dachaasee/dachaafadhee dachaasi narraa, gunggume gunguma na fuudhi, na gungumsiis, qajeeltee, na ergi, araaroo, na gaafachiisi, na barsiisi, oolii/nurraa ooli, battalti walnaa dubbisi, argadhu, ofamii

Jechuun haasa qoraa lamaanii gidduu seenuun yaada dubbii sanaa deeggaruu, mormuu ga bbisuu, dogongoroota uumaman sirreessuu, dhimmicha sanabarachuufi murtii carra qora lamaan irraa akka keennannif jechoota gubbaa irratti tarreeffamaniitti dhimmaa bayee carraa fudhacuun haasaa yoo taasisaan afaanitti dhimmaa bahuun dubbii koottu dhufee kessatti hirmaatuu danda'u.

Adeemsi dubbii battala koottu dhufee kun kutaalee gurguddoo afur(4) kutaa baniinsaa, kutaa dhama lamaan cokuu, gungumaafi muramtee/murtii kennuu keessaa darbuun waldhabbiin namoota lamaan gidduu jiru furmaata argata yoo ta'u kutaaleen dubbii kun tokkoon tokkoo isaanitiin akka armaan gadii kanatti ibsamani jiran.

Kutaan baniinsa dubbii koottu dhufee eebba maanguddootaa, dhama lamaan dubbii too'a chuufi walfalmii dhama lamaani kan ofjalatti qabatu yo ta'u; akkatama walduraa duba isaanitiin eebbaa maanguddootaatiin kan jalqabu yoo ta'u maanguddoonni eebbaa eega godhaniin booda qorti lamaan wal dubbiisuun maaf akka battala yaa'aa kanatti walitti

akka qabaman walgaafatu yookaan abbaan murtii akka wal dubbisan taasisa ;yeroo tokko tokko immoo himaataan battalti waalnaa dubbisaa jedhaan namootni qoraa lamaan ykn qorti lamaan"koottu"koottaa/dhufe"jechuun dubbii jalqabu; kana booda dhimma baya niif sana irratti walii galuu yookaan waan waldubbisaniif saan walitti himu.Asirratti haalli dubbii eegaluu kun haala dubbii sanaa kan ilaallatu waan ta'eef qorti lamaan"kaaya moo kaayyoo"dhaa jechuun walgaafatu kaaya jechuun waan bulfannee qabnaa jechuudha; kaa yyoo jechuun immoo dubbii haara galte qoruuf baanee jechuuf.

Yoo taan bulte/dubbii kaayaa taate waan bulfatan/kaayatan sana walgaafachuun kan itti fuufan ta'a. Yoo tan qoruuf bayan/kaayyoo taate dhama lamaan too'atu; dhama lamaan too'achuu jechuun rakkoo qaamotni waldhaban himataan sana gaafachuu jechuu yoo ta'udhamti lamaan waan irratti waaldhaban kana wal afotti wal himatufi walfalmuu itti fuufu jaarsotni qoraa lamaanis ta'ee jaarsotni biroo dhamtii lamaan kan wal waakkataniifi walii amanaanii kaan eerga addaan baafataniin booda yoo kan walii amanaan taatee waldhabbii isaan gidduu jiru hiikuuf gara dubbii qoruutti deemu f 'koottu" koottaa/koottu jechuun dubbii qoruu eegalu.

Yoo dhamti lamaan wal waakkatte immoo qorti lamaan akkuma barame"koottu"koottaa/dhufe" jechuun waakoo waaliin eerga jedhaniin boodaa waakoon maal akka qabdu irratti wal gaafatan waakoon jilba naannahuufi jilba itti qabachuu akka qabdu irratti walii galu.Jilba naannahuu/jilba itti laakka'uu jechuun firoota aantee isaa ta'an akka amansiisa niif yookaan qululleeffatan taasisuu jechuudha.Jilba itti qabachuu jechuun hookaafi bok kuu fiduun akka kaakatu taasisuu jechuu yoo ta'u jilba itti qabachuu dura jilba itti laak ka'uun firootni aantee akka amaansiisan gochuun dubbii 'qabaan'kan gargar bayan ta'a.

Kutaan inni lammataa immoo dhama lamaan cokuudhaa kutaa kana keessatti akkuma Sirna araara koottu dhufee keessatti himataafi himatamaan waldhabbii keessatti yaaada qaama himataa yookan himatamaa keessaa wantoonni qulqulleeffatamuu barbaadamu yoo jiraate, isaan lamaan keessaa tokko nurraa fincaa'i jedhuun.Nurraa fincaa'i jechuun dubbii icitii waanjiruuf bakka jaarsoleen jaarsummaa taa'anirraa maquu jechuudha. Karaa biraatiin jaarsoleen lamaan(qorti durafi qorti lammata) namoota lamaan waldhaban lamaan bakka tokkotti nurraa finca'aa jechuuni danda'u. Sababni isaanii yaada himataafi himatamaan gama lamaaniin dhiyeessan gaaggeessonna jaarsummaa sirriitti dubbicha ga

di faggeenyaan ilaaluun muurteedhaaf luuccessuudhaaf;qorti lamaan waldubbisuun dhama lamaan nurraa fincaa'aa jechuun dabaree dabareen qorqortii/gaaffiilee garagaraa dhiyeessuuni rakkoo sana addaan baafatu.Kutaan inni sadaffaan immoo gunguma kutaa kana keessaattisirna araara koottu-dhufee keessatti gumgumeen ammoo, qaamnihimatu tokko himannaa isaa akka inni barbaadettii yoo hin dubbatiniifi yookan dubbiin inni barbaadu sun yoo jalaa hafe akka dhimmoon kunneen jalaa hafeetti jaarsolee sana yaadac hiisuu isaa kan ittiin mirkaneeffatuudha.

Karaa, biraatiin qaamni himataan yookan himatamaan badii isaa yoo kan waakkatu taate qortoonna waldubbisanii akka gumgumu taasisu. Namichi gungumus, na gungumsiisaa/gunguma na fuudhaa ykn gungume jedhee, yoo carraan kennameef gumguma isaa mammaa kaan jalqaba."kan gumgumee roobu waaqaa, kan gungumee dubbatu namaa" jedhee quuqaa garaa isaa dubbata.

Kutaa dhumaa adeemsa dubbii koottu dhufee muramtee/murtii kennuudha dubbii battala koottu dhufee kana qoruun dhuma irratti rakkoolee gama lamaan jiraan addaan baafamee erga jedhameen booda murtii dhumaattu kennamuun qaamota waldhaban lamaan walitti araarfama yoo ta'u murtii kana kan keennu Abbaa murteetti;Abbaan murtee jalqabaa kasee waan isaan irratti waldhabaniif haala keessa darbamee dubbiin sun qoramaa/dubba tamaa ture kaasuun halangee isaattiin lafa quwaasaa murtiifi yaada furmmaataa kan keennuu yoo ta'u haasa isaa muramte jechaa murtii kan kennuudha. Eagaa dubbiin battala koottu dhufee kutaalee murtaa'aa arfaan kana keessa darbuun kan xumuramu ta'uu isaati.Bttala dubbi koottu dhufee Aanaa qorannootni irratti gaggeeffamee Shanan gurgur doo irrattis adeemsuma armaan olii kana keessa darbuun walitti bu'iinsa namoota giddu u jiruuf furmaatni kan laatameedha.

4.3. Qaaccessa Fayyadama Afaanii Kootu dhufee keesssaatti

Mata duree kana jalatti jaarsootni battala dubbii koottu dhufeetti afaan akkamitti akka fayyadaman odeeffannoowwan argametuu qaacceffame. Qacceessa afaanii baatala kootud hufee kana kutaalee arfanni koottu dhufeetti qooduun kutaalee arfan keessatti jarsotni akkamitti afaan akka fayyadamanituu walduraa duuba kutaalee koottu dhufee keessatti qindaa'ee qaacceffamee jira.

4.3.1. Fayyadama Afaanii Kutaa Baniinsa dubbii battala koottu dhufee keessatti

Mata duree kana jalatti eebbaa jaarsotaatiin dubbii battala koottu dhufee jalqabsiisuu, dubbii battala koottu dhufee jalqabuufi dhama lamaan too'achuu keessatti jaarsotni afaanitti akkamitti akka fayyadamanituu qaacceffamee jira.

4.3.1.1. Fayyadama Afaanii Eebbaan Dubbii banuu keessatti

Akkuma beekkamu ummata bal'aa Oromoo biratti haasaan sirnaa kamiyyuu yoo gaggeeffamu Eebbaa/kadhaa waaqaa jaarsota beekkamoo naannoo sanaatiin jaalqabee eebbaan sirni kan goolabamudha; Koottu dhufee Oromoo Arsii birattis kun yeroo kamiyyuu kan hojii irra ooluudha. Gochi kun battala dubbii Arfaan Aanaa qorannoon kun itti gaggeeffamee Shanana Roobee Ashookaa, Tulloo, Waabee Gafarsaa, Caatimannaa Qeerransaafi Qaa bateetti jiraachuu isaa mirkaa'ee fayyadamni afaan eebba keessatti maal akka fakkatu bifa itti aanuun qaacceffamee jira.

Jaarsa/Maanguddoo

Jaarsota

Waaqni sii dhagayi

Dhagayi

Lafti sii dhagayi

Dhagayi

Fateen sii dhagayi

Dhagayi

Dhibbii sii dhagayi

Dhagayi

Dhibaayyuun sii dhagayi

Dhagayi

Waraana Qaqeessi

Qaqeessii

Mana Qaqaatti si bulchi

Bulchi

Gadabitti si galchi

Galchi

Gadaa si baasi

Baasi

Nagaan si oolchi

Oolchi

Nagaan nu galchi

Galchi

Deettuu tee nagaan nuu sii ofkolchi

Ofkolchi

Dhabduu tee sii deessisi

Deessisi

Abbaa mannaafi Haadha manaa afaan tokko taasisi

Taasisi

Arraba kee qajeelchi	Qajeelchi
Dhugaa moosisi	Mosisi
Dhara balleessi	Balleessi
Afaan tokko nu taasisi	Taasisi
Akki sun toltu	Toltuun haa toltu

Eebba kana irraa wanti hubatamu jaarsothni dhugaa akka dubbataniif dubbii bayaniif sana loogii tokko malee qoruun rakkoo namoota gidduu jiru karaa nagatiin hiikuuf waaqaafi lafa yoo kadhataani afaanitti fayyadamuun kan eegalan ta'uu isaatti. Eebba isaanii kana keessatti jaarsonni dhugaa dubbachuf waadaa galuu isaanii araara buusuu keessatti

Waaqni akka isaan gargaaru kadhata /gargaarsa waaqaatiin dhugaa bira gahuu akka danda'aan kadhata. Dubbii isaanii keessatti dhugaan haa mootu yoo jedhan jechamoota afaanit ti dhimma bahuun dhugaan waan guddaa ta'uu isaafi dharti hawaasa biratti jibbamaa ta'u isaattu hubatama.

Eegaa gaheen afaanii Eebbaa baniinsa battala dubbii koottu dhufee kanaa keessatti qabu waan danuudha. Kunis jechoota afaanichaafi jechamoota looga naannichaatti fayyadamun jaarsothni yeroo waaqa isaanii kadhata haala jiruufi jireenya isaan barabaraa, haala qilleensaa walitti dhufeenya namootaa, gadaa isaanii, barmaatiilee gara garaa, safuu, olantummaa waaqaafi lafaa ,siyaas-diinagdee isaanii ,dhugaan hawaasa keessatti iddoo olaanaa qabachuufkk ibsachuu isaattu xiinxallame. Fkn *Dhibbi sii dhagayi Dhibaa yyyuun siidha gayi* yemmuu jedhanii waaqa isaanii kadhataan looga naannichaatti dhimaa bahuun waaqa isaanii akka kadhataan nu hubachiisa.

Dhibbi sii dhagayi - jechuun akka odeeffannoo jaarsotha battala dubbitti hirmaatan irraa hubatamutti argame ibsutti dubbiin kee namoota biraa biratti fudhatama haa argatu waaqni si haa beeksisu daba si dubbachiisin jechuu akka ta'edha.

Dhibaa yyyuun sii dhagayi yaadni jedhu immoo akka loqoda nannawa Arsiitti dhibaa yyyu jechuun Aananni yeroo sirna waaqeffanna malkattifi Tullutti yookaan immoo iddoo Awwaalaatti nammootni waaqa isaanii yoo kadhata lafatti buusuun waaqa kadhataan dhibaa yyyu jechhun lafatti buusuu yookaan dhibaa suudha dhibaa yyyuun dhagayi jechuun

immoo ulfinna sirratti buusee/dhibasee si kadhee naaf dhagayi jechuun waaqa kadhachuu jechuu isaattu odeeffannoo af-gaaffiin argameerraa hubatama. Waraana qaqeessii jechuun ballaa nurraa dhabasiisi/waraannii yookaan lollii haa dhabamu nageenyi nuu haa bu'u jechuu dha. Fayyadamni jechootaatis ta'ee himootaa eebba dubbii banuufi eebba aadaa birraa keessattis jiru waan walfakkattuuf tokko tokkoon ibsuu barbachisaa waan hintaane bira darbamee jira.

4.3.1.2 . Fayyadama AFaanii dubbii koottu dhufee jalqabuu keessatti

Kutaa kana jalatti jaarsonni dubbii maaliif akka baatala yaa'aa kanatti walitti dhufaniif afaanitti dhimma bahuun kan walgaafataniidha. Haasofni kutaa kanaa kan jalqabu abbaa murtiitiin yokaan abbaan dhimmaa dubbii sana himachuuf battalti wal naa dubbisaa jedhaan. Qorti lamaanis akkaatama ajaja Abbaa murtii sanaa/gaaffii abbaa dhimmaa sanaanda baree dabareen haasa wal jalaa qabuun hasaa isaanii eegalu. Hasaan jaarsootni battala dubbii koottu dhufeetti dubbii eegaluuf dhimma iitti bahan kunis funaannamee akka armaan gadiitti qaacceffamee jira.

Dhama duraa/himataa

Qora duraa

Qora lammaataa

Qora duraa Maarree ‘’

Qora lammaataa

Qora duraa

Qora lammataa

Qora duraa

Qoraduraa

Qora lammataa

Qora duraa

Qora lammaffaa

Qora duraa

Qora lammataa

Hirmaattota keessaa/obbo Jamaal

Qora duraa

Qora lammataa

Qora duraa

Qora lammaataa

Qora duraa

Obbo Jamaal Shaasheen **laga** kanatti dhalatee hanga kan gahe mana isaatiin waldhabee hin beekuuf dachaase.

Mee **battalti walnaa** dubbisaa

koottuu

koottaa

balbataalti waalnaa dubbisaa’’ jedhaan

walsii dubbise jedhaanii

walsii dubbise jedhaan

walsii dubbise jedhaanii qorti jette si galuu

si gala

dhugee nagaan sitti haa galu

Anaaf sittuu

koottuu

dhufee

akka moo akka malee?

naaf situ himaa

uu

uu

Dachaase

Dachaasaan dachase jedhee

Haa dachaasu jedhaanii

Haa dachaasuu sii galuu

Si gala

Dhugee nagaan sitti haa galu

Anaaf sittuu haa galu

Isinuu ni beektaniif dachaase. Asiin dura waldhabanii **afooytuu** walii goosifnee **salamata walfudhaniin**nuti warri ardoomaa biraa galleefii dachaase. Amma haati manaa isaa tun **waan isaa hin jirre** himatteef dachaase.

Dubbiin tun isa hin jirtuuf dachaase

Laga tokkotti guddannef dachaase

Olii bultii **walquba qabnaaf** dachaase

Haati manaa isaatun sababa **mana isaa diiguuf** deemaa jirtuuf sobaan gurra isaa nyaataa jirtiif dachaase

Isiin ardaan isaallee, Gosti isaallee, jaarsi biyyaalee ni agartaniifii dachaase

Namittiin tun bultii isa dhoorgaa jirtiif dachaase

Abbaan Shukrii **Ibidda isaa** namaa kamiyyuu olitti bulfachuu danda'aatii dachaase

Ganyaan isaa akka ganyaa ambaa gabaan hin bultuuti daachaase

Baxxee isaa nyaatte dachaase

Baxxee gosaalleeni ballessiteefii dachaase

Dachaaseelle bu'elle

Qora duraa

Qora lammataa

Qora duraa

Nama haaraa gara dubbi dhufe/obbo Heebboo

Qora duraa

Qora lammataa

Qora duraa

Qora lammaffaa

Qora duraa

koottuu

koottaa

Dachaasaan dachaasee gale

Na barsiisaa

koottu

koottaa

Barataan dubbii nu barsiisaa jedhee

Haa baratuu jedhaan

barataan haabaratuu

Qorti tiyya jette sii galuu siigaluu

sii gala

dhugee nagaan sitti haa galu

Anaafi sittuu maaree barataan

Qora lammataa

Qora duraa

ni barataa Abbaa Shukriituu haadha manaa isaatiin waldhabee haati manaa jaarsa kanatti himatte kaarr qabu hundaa gurguraan narraa kutee, tumee na caccabse nallee yaaluu didee tanaaf teenne ammaaf dubbii qulqulleeffachutti nu deemaa jirruu isiin dhuftanii baradhu

Obbo Heebboo

Baradheelle galelle

Qora duraa

Koottuu

Qora lammaataa

koottaa

Qora duraa

Maaree barataan baratellee galellee maaltu itti aanaa?

Qora lammataa

maaltu itti aanaa? anaafi situ himaa

Dubbiin koottu dhufee kun hin xumuramne. Sabaabni isaa kaayyoon qorannichaa koottu dhufee qaaccessuu waan hin taaneef odeeffaannoo dubbii koottu dhufee taasifame keesaa tti akkaatama kaayyoo qorannichaatiin fayyadama afaanii ilaaluuf haala mijataa uuma waan ta'efi haasaa /faayyadamni afaanii dubbii itti aanani keessattiis walitti dhiyaatu

waan ta'eefiidha. Odeeffannoon battala dubbii koottu dhufee waabee Gafarsaa kana irraa wanti hubachuun danda'amu fayyadamni afaanii kan jaarsootni battala kanatti dhimmaa itti bahan kan haasaa idileetiin ala ta'uu isaa kan mirkaneessuu ta'uu isaati kunis haalli fayyadama jechootaa, himootaa, jechoota makuun /ergifachuun itti fayyadaman kan yeroo biroofi haasa iddoo biraa irraa kan adda ta'an ta'uu isaattuu mul'ata. Jaarsonni battala dubbii koottu dhufee kanatti dabaree dabareen dubbii keessatti yoo hirmaatan haala isaa nitti afaan fayyadamaan kan yeroo idilee irraa adda ta'uusaa akka armaan gadiitti fakkeen ya waliin ka'uun qaaceffamanni jiru.

Dubbii battala koottu dhufee kana keessaatti jechootni nannawa Oromoo Arsii dhimmaa itti bahame haala qabatama battala dubbii kanatti hiika akkamii qabaachuu akka danda'a niifi ergaa akkamii akka itti aanutti odeeffannoo gubba irratti battala dubbiitti argame kanatuu fakkeenyaan gabbifamee qaaceffamee jira. Jechootni jaarsootni battala dubbiitti dubbii jalqabsiisuuf dhimma itti bayan kunneen muraasni isaanii galmee jechoota Afaan Oromoo irratti kan hin dabalamin yoo ta'anis kanneen galmee jechoota Afaan Oro moo irratti jiranis hiika haala qabatama battala dubbii koottu dhufeetti qaban kana kan nedha. Fkn jechoota akka: ganyaa, namittii, finniin, nadhiin, yagutoo, kaarrafi honsossootti yoo fayyadaman maal ibsachuu akka barbaadanni akka armaan gadii kanattii tokko tokkoon ibsamani jiru.

Fayyadama afaanii battala dubbii koottu dhufee keessatti ganyaa jechi jedhu gareewwaan jechootaa keessaa maqaa ta'ee akkaa fayyadama battala koottu dhufee Oromoo Arsii kanatti haadha manaa yookaan dubartii heerumte deettee jirtu jechuudha. Jechi kun iddoo biraatti yoo fayyadamne Farda dhalee beeku jechuus ni ta'a. Arsii biratii ganyaa gosaa jedhu ganyaa gosaa jechuun dubartii gosti fuutee ofjalaa qabdu jechuudha. Kana malee jechootni namittiifi nadhiin jechuun jaarsonni battala koottu dhufeetti dhimma itti bayanhaala qabatama dubbii battala koottu dhufeetti ergaa akkamii akka qabaniidha; bu'uruma kanaan jechootni kunneen lamaan garee jechaa maqaa ta'anii haadha manaaykn dubartii heerumtee abbaa manaa jala jirtu jechuudha. jechoota kanneenitti kan fayya damaniif dubartii gadi qicuuf yookaan tuffachuuf kan itti fayyadaman ta'uu isatti.

Battala dubbi koottu dhufeetti jaarsootni jecha laga jedhuufi finniin jedhutti fayyadamanii jiru hiikni jechoota kanneen: *laga* jechuun immoo hawaasa naannoo sanaa gosa biroollee

dabalatee jechuu yoo ta'u jechi kun galmee jechoota Afaan Oromoos ta'ee Oromiyaa bal'aa keessatti bishaan yaa'u yoo ta'u, jechi kun battala dubbii koottu dhufeetti namoota gosa garagaraa naannoo murtaa'aa tokko waliin jiraatan yaada jedhuudha. Battala dubbii kanatti jaarsotni jecha *finniini* jedhutti yemmuu fayyadaman nimul'ata. Jechi finiini jedhu kun garee jechootaa keessaa maqaa ta'ee hiikni isaa immoo daa'immaan yookaan ijoollee jechuu yoota'u jechi kun galmee jechoota Afaan Oromoo asiin dura qophaay'an irratti kan dabalamee hin jirre ta'uu isaatti.

Haala fayyadama afaanii battala dubbii koottu dhufett jechootni yagotoofi honsoosso jechuun jaarsotni battala dubbiitti itti fayyamaan hiika itti aanu qabu. *Yagutoo* garee jechootaa keessaa maqaa ta'ee hiikni isaa kottaa yookaan lafa tokko qofa nama lamaan qotachuu/waliin qixxee qotachuu jechuuyoo ta'u jechi kungalmee jechoota afaan Oromoo keessatti kan dabalamee hin jirre ta'uu isaatti. Jechi *honsoossoo* jedhu immoo gareen jecha kanaa maqaa ta,ee hiikni isaa haala qabatama haasaa battala dubbii tanaatiin midhaan ykn oomisha jechuudha. Arsii biratti midhaan oomishin isaa yoo xiqqate tuffii dhaaf honsoossoo jedhu. fkn Oruun takka yoo omisha balleessite ykn callaan galfatan xiqqaa ta'e honsoossoo rooba jalaa yeroon walitti qabadhaa jedhu. Jechi kunis galmee jechoota Afaan Oromoo kannaan duraa irratti kan hin jirre ta'uu isaatti.

Kaarra. Gareen jecha kanaa maqaa ta'ee hiikni isaa immoo akka haasaa battala dubbii kanaatti horii koo jechuudha, jechi kun immoo hiikni isaa akka walii galaatti balbala ittiin seenaniidha. Arsii biratti kaarra baay'ee qaba jechuun qabeenya danuu qaba jechuudha.

Fayyadamni himootaa battala koottu dhufeetti jaarsotni itti fayyadaman hiika isaan haala qabatama dubbii sanaa keessatti qaban bifa ittii aanuun ibsamanii jiru asirratti wanti hubatamu malee bira darbuun hinqabne tokko himootni kunneen battala dubbii koottu dhufee Oromoo Arsii kana malee iddoo biraatti hiika kana akka hinqabneedha. fkn himota akka: baxxeesaa nyaatte, dachaase, qamaaca'e, nabarsiisaa, akka moo akka malee, siigala, dh ugee nagaan sitti haa galu jedhanitti dhimma bahu yoo ta'u himoota kanneenitti fayyadamuun ergaa akkamii akka dabarfatan akka armaan gadii kanatti ibsamu ta'a.

Baxxee isaa nyaatte himni jedhu matima dhokataa at/isheen jedhu qaba waan ta'eef hima jalatti ramadamuu danda'a. Hiikni hima kanaa haala qabatama dubbii kootu dhufee

kanaatiin maqaa isaa nyaatte ykn maqaa isa balleessite, gurra isa murte jechuudha. Battala dubbii koottu dhufee Oromoo Arsiitti baxxee Ambaa hin nyaatinaa ykn baxxee ambaa hin murinaa jedhu. Kana jechuun immoo maqaa hawaasaa bal'aa hin balleessinaa jechuu isaaniiti. waan isaa hin jirre. Hiikni hima kanaa haala qabatama dubbii battala koottu dhufee tanaatiin waan inni hin qabne/dubbii inni hin beekne jechuudha.

Dachaase gareen dubbii kanaa hima jalatti qoodamuu danda'a sababni isaa matima dho kataa" Ani "jedhu dura irraa waan qabuuf battala dubbii koottu dhufeetti ani dachase osoo hin taane dachaase jedhu. Hiikni hima kanaa dubbiin haasaa tokkoo yoo sirrii hin taane sirrii mitii yaada jedhuudhaan karaa ittiin mormaniidha. Dachaase jechuun sirrii mitii /akkasii mitii yaada jedhuudha. *Qamaaca'ee* himni jedhu matima dhokataa an/inni je dhu kan qabu yoota'u maqaa qamaa cafi dhamjecha-ee irraa uumamu ta'ee hiikni isaa dubbii kana keessatti daaree/uffata dhabee yookaan rakkatee hiika jedhu kan qabu ta'a. Hika hima kanaa galmee jechoota Afaan Oromoo irratti hundaa'uun osoo hin taane haala qabatama galumsa dubbii koottu dhufee kanatiin hiika kan argateedha.

Na barsiisaa. Himni jedhu battala dubbii koottu dhufee kanatti na barsiisi jechuun dubbii kana natti himi jechudha. namni tokko battala dubbiitti dhufee yoo makamu dubbii sana baruuf na barsiisi yoo jedhu namni baratu immoo barataa jedhanii waamu jedhu jaarsotni odeeffannoo kennaan akka ibsanitti. Akka moo akka male. jechootni kunneen iddoo biratti hiika kana yoo qabaatanis hiikni isaanii akka qabatama haasaa battala dubbii kanattii yaadni sirriidhaa moo sirrii miti? kan jedhuudha.

Sii galuu sii galuu sii gala. Haallii fayyadama hima kanaa haala qabatama dubbii battala koottu dhufee Arsiitiin qorti lamaan dubbii qoraa jiran sana irratti ykn waan jedhamaa jiru sana fudhatama agarsiisuufi yoo mormiin jiraates irratti eeguufi hirmaattoo tni yoo kan mormii, yaada dabalataa, dogongora jiru sirreesaniif irratti eeguuf yeroo sadi(3) irra deddeebiin sii galuu jedhu; asirratti wanti hubatamuu qabu akka jaarsotni jedhanitti qorti dubbii kophaa isaanii osoo hin taane jaarsotafi miseensota biroo waaliin mari'achuun ta'uu isaatti. Jarsotni biro haasaa kana yoo kan mormii itti qaban ta'e gidduun daachaase jedhu, yoo waan yaada qajeelchuu ykn sirreessuu barbaadanii qajeelte fa'a jechuu danda'u. Sii gala jechuun battala dubbii koottu dhufeetti jaarsota biratti baay'ee beekkama fi jarsonni Oromoo Arsii dubbii isaanii karaan ittiin walhubatan siigale/ *siigaluu* jechuun siigala

jechuun yaada ati jette kana naan fudha walii nu galcha, yaada sirriti jechuudha. Sii gala /sii galuu yaadni jedhan kun dubbii battala koottu dhufeetti jalqabaa hanga dhumaa irra deddeebiin mul'atu sabaabni isaa haasaa dubbii qoruu kesaatti yaadni qora lamaanii walfakkachuu/irratti walii gala jiraachuufi dubbii sana loogii tokko malee qoraa jirachuu kaaraa ittiin walmirkaneeffataniidha

Dhugee nagaan sitti haa galu jechuun immoo horiin kee nagaan bobba'ee nagaan siif haa galu jechuu dha. Dubbii battala koottu dhufee keessatti yaadni kun irraa deddeebi'ee mul'ata sabaabni isaa qorti lamaan dubbii qoruuf jiraan sana irratti kallattiin ittiin walii galaniifi ittiin wal mirkaneeffatan keessaa tokko waan ta'eef.

Battala dubbii koottu dhufeetti jaarsotni gaaleefi cirootti dhimma bahuun akkamitti ergaa dabarfachuu akka danda'anfi hiikni gaaleefi ciroo haala qabatama battala dubbii qaban maal akka fakkatu qaacceffamee jira. fkn galeewwaniifi ciroowwan akka: ibidda isaa, mana isaa diiguuf, anaafi sittuu, ardaa bal'aa, koottu dhufee, battalti walnaa dubbisa fa'a yeroo dhimma itti bayaan hiika akkamii akka dabarfachuu barbaadan akka armaan gadii kanatti ibsamani jiru.

Ibidda isaa gaaleen jedhu immoo hiikni isaa haadha manaa isaa jechuudha. Walqubaqabn aaf gaaleen jedhu immoo haala qabatama battala koottu dhufeetti hiikni isaa odeeffannoo isaa ni beekaaf hiika jedhu kan qabuudha. Mana isaa diiguuf ciroon jedhu bultii isaanii diguuf maatii isaanii bittanneessuuf aada jedhu kanqabudha. Anaafi sittuu. Gaaleen *anaaf sittuu* jedhu haasaa dubbii battala koottu dhufee kanaatti anattillee sittillee nagaan haa galu yaada jedhu dabarfachuu barbaadaniiti. *Ardaa bal'aa* kan jedhu gareewwan jechotaa keessaa gaalee ta'ee maqaafi ibsa maqaa irraa uumame gosoota gaalee kessaa immoo gaalee maqaatti; hiikni isaa miseensota maatii garagaraa irraa kan hundaa'u abeeroota, abba sadiifa'a maatii caalaa bal'aa dha garuu immoo gosa caalaa xinnaadha/gosa keesaa firoota aantee jechuu dha. Gaaleen ardaa bal'aa jedhu fayyadama biro kessatti naannoo bal'aa yoo ta'u haasa battala dubbii koottu dhufee kanatti immoo garee namootaa maatiiwwaan garagaraa irraa ijaarame jechuudha.

Koottu/dhufe. Jechootni jedhan jechoota haasaa battala dubbii koottu dhufee malee iddoo biraattii hawaasni naannawa Oromoo Arsii ta'ee kan Oromoo biraa biratti hiika qajeela a nama waamuuf/gara ofii nama fiduuf itti fayyadaman yoo ta'u battala dubbii koottu dhufee

kanatti immoo hiika kana osoo hin taane hiika nadhageeffadhu/na caqasaa ykn si caqasee jira yaada jedhuudha. Koottuun na dhageeffadhu waa sitti himaa jiraa jechuu yoo ta'u; dhufe/koottaa jechuun immoo si dhageeffachaa jiraa yaada kee ibsadhu yaada jedhuudha. Jechootni "koottu" dhufe/koottaa" jedhaman kunbattala dubbii koottu dhufeetti qorti lamaan jalqaba dubbii irraa hanga dubbii goolabanitti kan waljalaa qabaa dhimmaa ittii bayan yoo ta'u adeemsa dubbii sanaa tartiiba eegsisuufi walduraa duuba dubbii eegsisuuf dubbii qoruu keessatti gaheen isaan qaban olanaadha.

Koottu dhufee keessatti qorti duraa koottu yoo jedhu qorti lamaataa koottaa jehaa dubbii yoo wal jalaa qaban qorti lammata jecha "koottaa" jedhu dheeresuun dubbata sababni isaas dubbii koottu dhufee keessatti qora duraa kan ta'uu danda'us gosa keessaa isa hangafa ta'e waan ta'eef qorti lammataa kabajj aa isaa kennuuf jechaa jecha kana dheeressuun kan itti dhimma bayan ta'uu nu agarsiisa. Battalti walnaadubbisaa. yaadni jedhu bataala dubbii koottu dhufee kanatti yaada isinitti ibsadhaa na dhageeffadhaa/waa isinitti hobbaafadha yaada jedhu kan qabuudha

jechamni kun jaarsota Oromoo biratti waliin dubbii battala qoraa keessatti kan beekkamu ufi namoota dubbii beekan malee qaamni biraa hiika isaa kan hinhubanne jechuudha.

4.3.1.3. Fayyadama Afaanii dubbii Too'chuu keessatti.

Jaarsotni battala dubbii koottu dhufeetti yeroo dubbii yookaan yaada nama tokko bira jiru to'achuuf/gargar baafachuu keessaatti Afaanii gargaaramuun. Kunis kan ta'u qorti lamaan akkuma barame koottu dhufee wal fuudhuun Afaanitti fayyadamuun wal dhabbii qaamota namoota lamaan gidduu jiru araarsuuf yemmuu dhama lamaan too'ataan Afaanitti dhimma bahuun.

Qora duraa	koottuu
Qora lammataa	koottaa
Qora duraa	keetti maaltu bule?
Qora lammataa	dhama lamaannii nama
	baafadhatu bule
Qora duraa	uu
Qora lammataa	jaarsa daballee baafannatuu bule
Qora duraa	koottu
Qora lammataa	koottaa
Qora duraa	maaree dhamti lamaan nama baafachuu
	Jaarsi dabalamee bahuu

	si too'adha
Qora lammataa	uu
Qora duraa	uu
Qora lammataa	ee baafatanii jiru
Qora duraa	maaree maaltu itti aana?
Qora lammataa	dhama lamaan dubbii too'adha
Qora duraa	maaree ofii hin too'adhuu tiyyaa mitti
	Ardaa too'achiisa Ardad
	too'achiisaa sii galuu sii galuu siigala
Qora lammataa	dhugee nagaan sitti haa galu
Qoraduraa	anaaf sittuu
Qora duraa	koottuu
Qora lammataa	koottaa
Qora duraa	maaree ardaa gosaatiin
	dhamti lachuu teetii
Qora lammataa	teetii
Qora duraa	waldhabbiin kun jiraachuu Dhama lamaan irraa naa
	qulqulleeffatee natti deebitaa Sii galuu sii galuu sii gala
Qora lammataa	dhugee nagaan sitti haa galu
Qora lammataa	Anaaf sittuu haa galu

Akaa odeefaannootni battala dubbii koottu dhufee kana irraa argame akka ibsutti jaarsotni yeroo battala dubbiitti namoota walitti araarsuuf to'annaa taasisan yookaan dhama lamaan too'atan Afaanitti dhimma bahuu isaattifi haala haasaa isaanii keessatti dabaree waliif kennaa rakkoo jiru sana kan qulqulleeffataniidha ykn Afaanitti fayyadamu un rakkoo dhama lamaan gidduu jiru too'achufidha.kana jechuun dubbii tokko qoruun namoota walitti araarsuuf duraan dursanii rakkoo gidduu isaanii jiru beekuun barbachisaa dha kunis kan ta'uu danda'uun dhama lamaan too'achuu yookaan too'achiisuun haasaa taasifame keessattii akka riqichaa kan isaan tajaajile afaan isaan ittii dhimma bayaniidha; kana malee gaheen afaanii as keessatti dandettii waldhageeffachuu namootaafi sadarkaa hangafummaatiin iddoo walii kennuu keessatti jechootni afaanichaa jaarsotni battala dubbii tanatti itti dhimma bayan raga kana dhugoomsuu danda'u. Mata duree kana jalatti kan qaacceffamee jiru himootni battala dubbii koottu dhufetti jaarsotni dhimma itti bayan haala qabatama battala dubbii koottu dhufeetti hiikafi ergaa akkamii dabarfachuu akka barbaadanittu qaacceffamee jira.Battala dubbii koottu dhufee kanatti jaarsotni dubbii too'achuuf himoota akka:keetti maaltu bule,dhama lamaan dubbii too'adha,ardaattoo'achi

isa,dhamti lachuu teeti jedhaniitti fayyadamuun ergaa akkamii akka dabarfatan akka armaan gadii kanatti ibsamani jiru.

Keetti maaltu bule. Himni jedhu maal akka dubbannuuf bulfanne/guyyaa itti aanu maal dubbanna jennee gargar galle jechuudha. *Dhama lamaan dubbii too 'adha* yaadni jedhu haala fayyadama battala dubbii kootu dhufetiin dhama jechuun abbaa dhimmaa jechuudha; dhama lamaan yaadni jedhu imoo qaamota waldhaban lamaan yoota'u;dhama lamaan dhubbii too'adha yaadni jedhu imoo rakoo qaamotaa waldhaban lamaan gidduu jiru gargar baafadha yaada jedhuudha. Ardaa *too'achiisa* yaadni jedhu immoo haala fayyadama dubbii battala kottu dhufee Arsiitiin Ardaa jechi jedhu aantee ykn gosa sana keessaa warra itti aanu jechuu yoo ta'u,haasaa dubbii kana keessatti ardaa too'achiisa jechuun warra itti aanu ykn gosa keessaa warra itti aanu akka bakka rakoo jiru gargar baafataan taasisa yaada jedhuudha.

Dhamti lachuu teetii.Fayyadamni gaalee dhamti lachuu teetii jedhuu kun haala qabatama dubbii koottu dhufee kanaatiin qaamootni waldhaban lamaanuu sittii aanuu ykn aanaa keetti situu itti aanaa yaada jedhuudha.As keessaatti namootni akkatama walitti dhiyaatan iin rakkoo hawaas diinagdee isaanii kan waliin qoodamaniifi wal quba qabaatan ta'uu isaatti.

4.3.1.4. FayyadamaAfaanii Walfalmii qora lamaan giddutti taasifamu keessatti

Mata duree kana jalatti odeeffannoo fayyadama afaanii falmii qora laman gidduutti dubbiin haa bultu yookaan hin bultu jechuun walfalman kessaatti battala dubbi koottu dhufee Tullooti argameti qaacceffamee jira.

Qora duraa	ni bulti moo ni dhumti?
Qora lammata	ni bulfadha
Qora duraa	maalii bulfatta?
Qoralammataa	dubbii Arsiittu bayaa bulaaf bulfadha.
Qora duraa	hin bulfadhuu ni qora
Qora lammataa	maaliif qorta?
Qora duraa	dubbachuuf bayeef qora
	Araaraaf bayeef qora
Qora lammataa	nibulfadha hin qoruu

Qora duraa	maaliif bulfatta?
Qora lammataa	dubbiin Arsiillee bulaa baatiif bulfadha. jaarsatuu baay'atee natti hin baaneef bulfadha. Jaarsa dabalee baafadhaaf bulfadha Aduunillee seenutti jirtiif bulfadha Arsituu gala loonii dubbii hin qorreef bulfadha.
Qora duraa	koottuu
Qora lammataa	koottaa
Qora duraa	ni bulfadhaa siigaluu sii galuu sii gala
Qora lammataa	dhugee nagaan sitti haa galuu
Qora duraa	anaaf sittuu haa galu.

Akaa odeeffannoon battala dubbii koottu dhufee kana irraa hubatamuutti waliin falmii qorti lammaan taasisan kana keessatti fayyadamni Afaanii daandeettin afaanitti fayyadamuuni yaada tokko nama amansisuun danda'amu kan ibsuudha.waliin dubbii ka na keessatti dandeettiin dubbachuu kan keessatti gabbifame yoo ta'u namootni afaanitt i gargaaramuudhaan walfalmii taasisuun yaada fudhatamaafi bilchiinsa qabu karaa dhim ma hawaasummaa,diinagdee,siyaasaafi barnootaa isaanii ibsachuufi irraatti waliin falmuun yaada fudhatamaa tokko irraa akka waliin gahuun danda'amuudha. As keessatti haalli fayyadama himootaa gaaleewwaniifi jechootaa karaa raga quubsaafi amaansiisaa ta'een jaarsotni battala dubbii kanatti dhimma bayuun akkataa isaan itti wal amaansiisanii fi yaada tokko irra waal gahuu danda'an agarsiisa.Fkn.himootni akka:arsituu gala loonii dubbii hin qorreefi bulfadha,ni bulti moo ni dhumti, dubbii arsiittu bulaa bayaaf bulfadha jedhanitti yemmu fayyadaman ergaa akkamii dabarfachuu akka barbaadan akka armaan gadii kanatti ibsamanii jiru.

Arsituu gala loonii dubbii hinqorreef bulfadha.Haalli fayyadama hima kanaa haala qabata ma dubbii koottu dhufetiin Arsii biratti yeroo horiin galuufi Aduun seentu dubbiiin akka hinqoramneefi dubbii akka bulfachuu danda'amudha. Arsii biratti looni kabajjaa guddaa waan qabuuf yeroo loowwaan gara mooratti galan hojii biraa kamiyyuu hojjachuun akka hin danda'amneefi namootni naanawa isaanitti horii qofa gara mooraatti galfachuufi kan hingalin imoo gamtaan walii barbaadu waan ta'efiidha. Ni bulti moo ni dhumti yaadni

jedhu haala fayyadama hima kanaa dubbiin baaneef kana ni fidha moo ni bulfana yaada jedhuu dabarfachuu barbaadanitti.

DubbiiArsiittu bulaa bayaaf bulfadha.Haalli fayyadama hima kanaa haala qabatama dubbii koottu dhufetiin jaarsi Arsii dubbii ambaa yoo qoru rakkoo jiru haalaan adda baafatu malee murtii kennuu akka hin daandeenneefi dhamti lamaaniis yaada rakkoo gama isaaniitiin jirus yeroo dheeraa itti yaadanii akka jedhiif dubbii qabu jedhu jaarsotni odeeffannoo kennan akka eeranitti.Odeefanootni af-gaaffiin argame akka ibsutti jaarsotni dubbii wanti qabaaniif/bulchaniif jarjaraan murtii kennuu caalaa dhama keessaa qaamni tokko yoo kan waakkatus ta'e jilba itti dubbisu .Jilba itti dubbisuu jechuun immoo namoota itti aanan/aantee isaanii itti dubbisuun isaanis akka gaafatan taasisii jechuu waan ta'eef jarjaraan dubbi fixuu caalaa yeroo itti kennuun qoruuf dubbii bulfatu.

4.3.2. Fayyadama Afaanii dhama lamaan cokuu keessatti

Kutaa kana jalatti fayyadama Afaanii battala dubbii koottu dhufee Arsiitti dhama lamaan cokuu keessatti maal akka fakkaatu kan battala dubbii Roobee Ashookaati argametuu qaacceeffamee jira.

Qora dura	koottuuu
Qora lammataa	koottaa
Qora duraa	dhama lamaan ni coka
	sii galuu sii galuu sii gala
Qora lammataa	dhugee nagaam sitti haa galuu
Qora duraa	koottu
Qora lammataa	koottaa
Qora duraa	maarree amma dhamti
	duraa nurraa fincoonftii
Qora dura	koottuu
Qora lammataa	koottaa
Qora duraa	maarree amma dhama hafteen
	Maaltu si dhibee gaafadha
	Hin gaafadhaa qorti tiyya jette
	sii galuu siigaluu siigala
Qora lammataa	dhugee nagaan sitti haa galu
Qora duraa	anaaf sittuu haa galu .

Dhama/himattuu   Abbaa manaakoo ibidda kiyya jedhee nahin horatuu,
manatti zariifi sanyii koo arrabsaa,maatituu beelayee hin beekuu,manatti galee mana hin buluu,finna daara
hin baasuu,urga mana isaa dhufee waggaan kudhaan bara kanaa bultii koo addaan naafhin baasnee

Akka odeeffannoo battala dubbii kana irraa hubatamutti fayyadmni afaanii haasaa kana keessatti:Afaanitti gargaaramuun dhama lamaan gargar basuun rakkoo hawaas diinagdee dhamti lamaan irratti wal dhaban addaan basuuf kan tajaajilu ta'uusa.kana malees waliin dubbii haasa dabaree isaa eeggatee jaarsota giddutti taasifame keessatti jaarsotni jechoota Afaanii kabajjaa agarsiisaanitti fayyadamuun haasa isaanii keessatti dubbatan ;kabajjaa duraa duuba urmii isaanii,angoofi sadarkaa isaanii kan ibsatan ta'uu isaa nu hubachiisa. Dabalataan jechootafi himoota afaanichaa haasa isaanii keessatti fayyadamuun ergaa bal 'aa dabarfachuu akka danda'an nu hubachiisa.yaada kana fakkeenyaan deegaruun hiika jechootni battala kanattii jaarsotni itti fayyadaman akka armaan gadii kanatti dhiyaatanii jiru.

Fakkeenya.Haasaa qora lamaanii keessatti amma *tiyya moo teeti* yaada jedhuun ergaa yoo walgaafatan nutuu dubbata moo tan qaamni biraa dubbatuu yookaan tan abbaan murtii dubbatu yaada jedhu akka qabu jaarsotni battala kanatti dubbii kana iirratti hirmaatan ni *himuArgadhu* jechi jedhu haasa walin dubbii kana keessatti dhugaan teeti /dhugaa dubbatte kabajjaa naaf keenniteef ulfaadhu dhugaa sii mirkaneessee jiraa beektee jirtaa yaada jedhu yoo ta'u jaarsotni Arsii yaada dhugaa kan walii mirkaneessanii jecha argadhu jedhu kanaaniidha. *Dhaqaa* Jechi jedhu immoo haasaa waliin dubbii kana keessatti gaafadhaa yokaan dubbadhaa jechuudha.

Fayyadamni Afaanii dhamaa cokuu keesstti inni lammataa fayyadama himootaa yoo ta'u battala dubbii koottu dhufee ambatti jaarsonni dubbii qoran himoota akkamitti dhimma bayuun ergaa akka dabarfataniifi hiikni himoota isaan dhimma itti bayan kun haala qabatama dubbii battala koottu dhufeetti maal akka fakkaatutuu qaacceffamee jira.

Nurraafincaa'i.Jaarsonni Oromoo Arsii yeroo haasa tokko bifa icciitiin dhama tokko ykn qamoota waldhaban keesaa tokko addaan baasanii yeroo gaafachuu barbaadan dhama lammataatiin nurraa fincaa'i jedhuun kanaafuu haasaa kana keessatti nurraa fincaa'ijechu un nu biraa deemi icciitii haasa'aa jirra yaada jedhu qaba. *Na ergi* haalli fayyadama hima kanaa haala qabatama dubbii koottu dhufeetiin na gaafachiis/gaaffii gaafadhaa carraa naaf kennii jechuudha.Jaarsotni battala dubbi koottu dhufettii dubbii qora lamaanii giduu seenuun dhama wadhaban lamaan gaaffii garagaraa gaafachuuf qora lamaan na ergi, na too'achiisi, na gaafachii jechuun eyyama qoralamaan irraa fudhachuun dhama lamaan irr

aa waan isaanii hin galiin gaafachuun qulqulleeffatu. Kaanaafuu na ergi jechuun carraa naaf kenni dhama waldhabde gaaffii gaafadhaa jechuudha.

Abbaan abbaa rabbi isiin haa godhuu. Haala qabatama dubbii koottu dhufee kanatti hiikni hima kanaa namootni sadarkaa angootiifi urmiitiin battala dubbiitti akka iddoo waliin kennaan ykn wal kabajjan ta'uu issaatti; *Dhama lamaan ni* cokaa. Hiikni dhama lamaan coka jedhuu kun haala qabatama dubbii koottu dhufeetiin qaamota wal dhaban lamaan gargar baase yaada isaanii qulqulleeffadha jechuu dha; cokuu jechuun namoota waldhaban iddoo garagarattii baasuun akka yaada keennan taasisuu jechuudha

Qorti dubbii hin fixxuu. Haala fayyadama dubbii koottu dhufee kanatti gaaleenqorti lamaan dubbii hin fixxu jedhu battala dubbiitti dubbii qoruun rakkoo namoota gidduu jiru furuudhaaf hirmaattootni dubbi sun hundi isaaniituu gahee qabachuufi dubbiin sana waliin mar'achuun rakkoo namoota gidduu jiru gargar baasuun furmaata laatuun akka danda'an ibsachuu barbaadanitti. Dhama lamaan duraan dubbiin coqtee hin jirtuufii argadhu. Yaadni dhama lamaan duraan hin coqnee jedhu haala qabatama dubbii koottu dhufee kanaatti duraan qaamota wal dhaban lamaan gargaer baasuun rakoo isaan qaban addaan hin baafanne yaada jedhu kan qabuudha.

Tiyya moo ta abbaa qabduu. Yaadni tiyya moo ta abbaa qabdu jedhu anatu dubbata moo qaama biraattu dubbata ykn abbaa murtiittu dubbata yaada jedhuudha. Jaarsotni yeroo dubbii dubbatan tiyya moo ykn dubbiin tiyya yoo jedhaan natuu qoraa ana bira hin dabartuu dhimma kana anatu isiniif raawwataa yaada jedhu karaa kanaan kan ibsaan ta'uu isatti. *Kennee qori* yaadni jedhu haala fayyadama dubbii battala koottu dhufeetti kennee qori jechuun dabareesiif kennee qora teetitti deebi'i yaada jedhuudha. Jaarsotni qora lamaan gidduu seenuun yeroo dubbatanii xumuran dabaree qora lamaaniif kennuufi carraa kennamef xumurachuu isaanii karaan ittiin ibsataan kennee qori jechuudhaan kanaafuu kennee qori jechuun haasa koo xumuree itti fuufaa jechuun dabaree qora lamaaniif dabarsuudha.

4.3.3. Fayyadama Afaanii kutaa gungumaa keesaatti

Mata duree kana jalatti kan qaacceffamu fayyadamaAfaanii gunguma keessatti maal akka fakkatutuu odeeffannoo battala dubbiitti argamettuu qaacceffame.

Qora duraa	koottu
Qora lammata	koottaa
Qora duraa	maal kaayadhee
Qora lammata	maaree jaarsi wal agarraa kaa'adhe
Qora duraa	uu
Qora lammataa	dhamti narraa kaatii kaawadhe
Qora duraa	uu
Qora lammataa	dhamti kaate lamaanillee natti deebiti
Qora duraa	qorti lamaan naa deebitii sii gala sii gala
Qora lammataa	dhugee nagaan sitti haa galuanaaf sittuu haa galu
Qora duraa	anaaf sittuu haa galu.
	dubbiinamma tiyya moo abbaa qabdi?
Qora lammataa	abbaa qabdi
Abbaa seeraa	Amma dubbii sii kennee argadhu
Toltuu sii haa kennuu argadhu	
Dubbiin teetii argadhu	
Situ garaa qabaa argadhu kennee qori	
Qora duraa	koottuu
Qora lammataa	koottaa
Jaarsa battalaa/Haaji Immii	Gunguma na fuudhi
Qora duraa	koottu
Qora lammataa	koottaa
Qora duraa	gunguma na fuudhi jedhani
Qora lammataa	si fuudhe jedhaanii
Haaji Immii	kan gungumee roobu waaqaa gungume
Kan waa dubbatu namaafii gungume	
Rabbi arsii tana haa araarsuutti gungume	
Nullee dhugaa haa dubbisuuf gungume	
Amma rakkoo kanallee Shaashee gaafanneerraa gungume	
Bidaa ofii abbumatuu horataaf gungume	
Dubartiin tun anaaf woyyulleef gungume	
Silaa hin dubbadhuuf gungume	
Dubbiituu nama dubbisaaf dubbadhee gungume	
Abbaa manaa isaa qofa hin arrabsineef gungume	
Balbalallee,Ardaa bal'alleefi gosallee ni arrabsiteefiigungume	
Dubartiin takka malee lama hin beektuu jedhamaafi Caldhifneefii gungume	
Isinillee jaarsi gosaafi ardaalee ni gorsitaniifii gungume	
Arrabaan ardaa miiteefii gungume	
Buqqee ambaa heddu fuunee of jalaa qabnaafii gungume.	
tun adda fafa nutti taateefii gungume.	
Isiin jaarsi nuuf sirreessitaniif gungumelle bu'elle	

Qora duraa	koottaa
Qora lammataa	kottaa
Jarsa biraa/Haaji Abdoo	Gungume
Qora duraa	gungume jedhan?
Qora lammataa	gunguma si fuudhe jedha.
Haaji Abdoo	gungumee kan gungumee

roobu waaqaa gungume
kan waa dubbatee nama araarsu namaa gungume
Duraan Shaasheen **Beetasaba** isaa inuma horataaf gungume
Ardaaf gosa isaa bira hin darbuufii gungume
Dubbiin tun amba hin geettuufii gungume
Shaasheen yoo dogongoree nutu cabdee/bade jennaanii gungume
Horii isheen jettu kun duraanuu gaafuma gungume
Dubbiin tun **garaa nama nyaatti**fii gungume
gungumellee bu'elle

Fayyadama Afaan gunguma dubbii keessatti qabu xiinxalluun duratti hiikni jaarsotni jecha kanaaf keennan hubachuun dirqama sila ta'uuf, akka jaarsotni iddattoof filatamaan battala dubbii Aanichaa shananuu ibsanittii gungume jechuun quuqama garaa koo ni dubbadhaa carraa naaf kenna/anis waan garaa koo na gube ibsadhoo carraa naaf kennaa jechuudhajedhu.

Fayyadama afaanii gunguma dubbii keessatti qabu jaarsotni gungumaan miidhama isaanii/quuqama isaan keesaa jiru baasanii dubbachuuf afaanitti kan dhimma bayan ta'uusaa argina. Kana malee gaheen Afaanii haasaa kana keessatti jaarsotni jechoota haaraa afaanichaa gargaaramuun ergaa quuqama isaanii kan ibsatan ta'uusaa ragaan argame ni ibsa.jaarsotni jechoota haaraa/loqoda naannawa Arsiifi battala dubbi sanatti gargaaramuun ergaa bal'aa akka dabarfatanitu raga argame irraa hubatama.

Kunis kan ta'uu danda'u jaarsota keessaa namni tokko gungume/gunguma na fuudhaa jechuun qaamota waldhaban lamaan keessaa tokko deeggaruun haasa bal'aa taasisuu keessatti fayyadama afaan qabu daangaan isaa hin ibsamu.jechootni,fi himootni afaanichaa battala dubbii kanatti jaarsotni itti fayyadaman gungumee kana keesaatti hiika akkamii akka qananiifi ergaa akkamii akka qaban akka armaan gadii kanatti fakkeenyaan gabbifamuun ibsamanii jiru.

Wayyuu.Garee jechootaa keessa maqaa ta'ee hiikni isaa qaaneffachu/saalfachu jechuu dha ykn safeeffachuuf kabajjaa guddaa kennuufiidha..Akka jaarsotni battala dubbii kanaa

ibsanitti Oromoo Arsii biratti lafti woyyu, Bokkuun woyyu, Bokkaan woyyuu, soddaan woyyu, soddaatiin woyyu, Waaqniwoy, Qaallichi woyyu Waraanni wayyuu, Deettuu (Qa nafaan)woyyu, Siinqeen woyyu, Fardi Sangaan woyyu, Kormi woyyu, Boraatii woyyu, Ciicoon woyyu, Halangeen woyyu, Killi woyyu, Qaamni saalaa dhiiraafi dubartii woyyu, Xonaan woyyu, Malkaan Woyyu jedhu.

Buqqee. Garee jechootaa keessaa maqaa ta'ee hiikni isaa meeshaa waa itti buufatan jedhu garuu akka haala dubbii battala dubbii kanatti haadha manaa hiika jedhu akka qabuudha. Jechi kun galmee jechoota Afaan Oromoo adda addaa kessatti meeshaa waa itti buufataan ykn sammuu namaa/mataa namaas ta'a haata'u malee jechi kun Arsitti buqqee jechuun dubartii kaadhimatan/kadhatan jechuudha. *Badde/cabde* gareen jecha kanaa gochima yoo ta'u hiikni isaa dogongorte sirrii hin jirtu hiika jedhu kan qabuu dha. *Fafa* gareen jecha kanaa ibsa maqaa ta'ee hiikni isaa immoo waan gadhee/waan maqaa namaa balleessu jechuu isatti. Jaarsonni yeroo baay'ee tun fafatu nutty gale jedhu; kunis waan duraan ta'ee hinbeeknetuu nu mudate waan ajaa'ibaa agarre yaada jedhu ibsachuu barbaadanitti. Kutaa kana jalatti jechoota jaarsonni dhimma itti bahan keessa tokko *dhoofsifnee*. Dhoofsisuu jechuun kennuu jechuudhan Arsii biratti dubartii takka fuudha nii yoo galaniin horii dhoofsisu; dhoofsisuu jechuun horii kennuufii horiin keennaniifi kun fedhuu dubartii sanaa malle gurgurachuu ykn qalachuufi nama biraatiifis dabarsanii kennuun hin danda'amu yaada jedhuu dabarfachuu barbaadanitti.

Kutaa gunguma dubbii keessatti jaarsonni himoota akkamii akka fayyadamaniifi hiikni himoota kaneenii haala qabatama dubbii koottuu dhufee kaanatti maal akkata'anituu odeeffannoo argamerraa qaacceeffamee dhiyaatee jira.

Gungume/gunguma nafuudhi. Jechi gungumuu jedhu hikni isaa olbaasanii akka namooni yookan namni dhiyoo jiru hindhageenyetti dubbachuu yookan waan garaa namaa quuqu tokko ol baasanii akka namni dhagahutti dubbachuu dhiisuudha. Sirna araara koottudhufe keessatti gungumeen ammoo, qaamni iyyatu tokko himannaa isaa akka inni barbaadettii yoo hindubbatiniifi yookan dubbiin inni barbaadu sun yoo jalaa hafe akka dhimmoon kun neen jalaa hafeetti jaarsolee sana yaadachiisuu isaa kan ittiin mirkaneeffatuudha. Waluma galatti na gungume/gunguma na fudhii jechuun waan midhame qabaa carraa naaf kenni jechuudha. *Gunguma si fuudhe* hiikni hima gunguma si fuudhe jedhuu haala qabatama

dubbii koottu dhufee kanaatiin yaada kee si caqasaa jiraa dubbadhu ykn waan garaa kee si quuqe akka dubbattuuf carraa siif kennee jira/yaada garaa keetii ibsadhu jechuudha.

Dubbiin garaa nama nyaatti. Haala qabatama dubbii battala koottu dhufeetiin dubbiin garaa nama nyaatti jechuun waanti daba rawwatan sirrii miti waanti namni sun dalage sirrii akka hintaane kan agarsiisu ta'uu isaatti. Gunguma dubbii keessatti jaarsotni gaalee wwanfi ciroowwan akkamii akka fayyadamaniifi hiikni gaaleewwanfi ciroowwan kuneen ii haala qabatama dubbii koottuu dhufee kaanatti maal ibsuu ykn ergaa akkamii akka qabanituu odeeffannoo argamerraa qaacceffamee dhiyaatee jira. *Gungumee roobu waaqa* cirootni gungumee roobu waaqaa jedhu kun roobni osoo hin roobiniin dura gaggissuun kan roobu yaada jedhu ibsachuu isaaniitti.

Kangungumee waa dubbatu namaa. Yaadnikan gungumee dubbatu namaa jedhuu immoo haala qabatama dubbii battala koottu dhufeetti namni gungumee keessa dubbii isaa ykn waan isa quuqee fi garaa isaa gube dubbachuun kan ibsatu ta'uu isaatti. Maal kaayadhee. Haasaa dubbii koottu dhufee ambaa keessatti maaltu kaayaa yookaan maal kaayadhee yaadni jedhu dubbiin bulte maalii yaada maaljedhu kaawannee jirradha. Kaayya jechuun waan battala dubbitti yeroo biraa ykn yeroo itti aanu dubbanna jedhanii irratti walii galan ykn dubbii dhaaban ta'uu isaatti. Bidaa ofii yaadni jedhu garee jechootaa keessaa gaalee ta'ee akka haasaa nannawa battala dubbii kanattii haadha manaa ofii jechuudha. gaaleen kun iddoo biratti kan itti hinfayyadamneefi naannawa Arsii biratti qofa kan beekkamu ta'uu isaatti. Gungumellee bu'elle, hiikni gaalee lamaan kanaa yaada koo ibsadhe dhaabe/ quuqama garaa kootii dubbadhe geessee yaada jedhuu dha. Gungumelle gaaleen jedhu quuqama koo ibsadhelle yaada jedhu yoo ta'u; bu'elle gaaleen jedhu immoo yaada koo/ quuqama koo ibsadhee xumure jechun yaada isaanii akka ibsataniidha. Asirratti dhamti miidhamte sun/qaamni miidhame waan isa arseefi waan garaa isaatiif fayyaa hin keennine baasuun kan ittiin ibsatan ta'uu isaatti.

4.3.4. Fayyadama Afaanii kutaa muramtee/murtii keennuu keesaatti

Mata duree kana jalatti murtee kennuu keessatti jaarsotni battala dubbii koottu dhufeetti afaan akkamitti akka gargaaramanituu odeeffannoo battala dubbii koottu dhufeetti argametuu qaacceffamee jira. Murtii keennuun goolaba dubbii koottu dhufee yoo ta'u murtii kana kan kennuu danda'u Abbaa murteettit; akkuma duraa adeemsa koottu dhufee

keessatti kaafametti Abbaan murtii nama gosa san keessaa haangafaafi dubbii koottu dhufee qoruu danda'a jedhamee beekkamuuf jaarsotni kawataniidha. Haa ta'u malee jaarsota keessas namni muramte jechuun gara dubbitti seenuun murtii abbaa murtii sana deeggaruu akka danda'uu dha.

Abbaa murtii. Dhugaan ambaa hinmuraminii
dhugaa haa taatuu muramte

Kaaya ambaatiin dubbatanii
muramte Seera ambaatiin dubbatanii
muramte Ka beeku ittiin dubbataa
muramte Kanhinbeenne itti guddataa
muramte Akkasiin dubbataa
dhufanii muramte

Akkasiin muraa dhufanii muramte Rabbiin
dhugaa nu haa dubbisuuf muramte Dubartiin
tun dhugaa iyyite qabdiif muramte Dhugaan
isiif yaatiif muramte

Dhara finaafi aakeraa teenna boruu tiif dinnaafii muramte
Dubartiin tana karra isii karaa hin taaneen jalaa baasaniif muramte
Abbaan Shukrii sirri hin gooneefii muramte Daa'immaan isaas
horachuufi daara baasuu qabaafii muramte Isinillee ardoomni
horii dubartiin adaan naaf hinbaane jettu kana addaan baasuufii
qabduufii muramte kennee qori

Mata duree kana jalatti murtiin yeroo keennamu jaarsotni afaanitti akkamitti akka dhima bayaniifi hiikni himoota isaan fayyadamanii maal akaata'etuu qaaceffamee jira. Himootni kunninis hiika kan argatan haala qabatama dubbii koottu dhufeetiin ta'uu isatti. Dhugaan ambaa hinmuraminii dhugaa haa taatuu muramte. Hiikni hima kanaa haala qabatama dubbii battala koottu dhufeetiin dhugaan ambaa hin cabdu hin baddus yaada jedhu kan qabu ta'uu isatti. Kana malee jaarsi dubbii hin dabsuus dubbii namaa lafatti hin gatus yaada jedhus kan qabu ta'uu isaatti. Muramte hiikni jecha kanaa haala qabatama dubbii battala koottu dhufeetiin yaada murtii kennee ykn murtii dhumaa kenne jechuudha. Dhara finaafi aakeraa teenna boruutiif dinnaaf muramte hiikni hima kanaa jaarsi duubbi yoo qoru kan dhara hindubbanneefi loogii tookko malee dubbii bay'eef sana qoruu akka danda'uu fi yoo dhara/daba dubbate finna ykn daa'imman isaa irratti rakkoon cubbuu sanaan gaya jedhanii waan amananiifi borus yoo du'aan gaaffii jalaa akka hin baane karaa ittiin of eegannoon dubbii qoran ta'uu agarsiisa.

Dhugaan isiif yaatiif .Hiikni gaaleen dhugaan isiif yaatiif jedhuu haala qabatama dubbii battala koottu dhufee kanatti dhugaa kan qabu isii dhaa dhugaa kennaafii jechuudha.Jaars ota dubbii koottu dhufee qoran biratti dhugaan sii yaatii/dubbiin sii yaati jechuun ati dhugaa qabdaa balleessaan keettii mitii yaada jedhuudha. Dhugaa iyyite hiikni gaalee dhugaa iyyite jedhuu haala qabatama dubbii battala koottu dhufeetiin dhugaa qabdaa baay'ee miidhamtee jirtaa/jirtii yaada jedhuudha.*karra isii* hiikni gaalee karra isii jedhuu haala qabatama dubbi koottu dhufeetiin qabeenya isii yookan horii isii jechuudha.

Battala dubbii koottu dhufeetti jaarsonni dubbii qoruuf akka malattootti kan itti gargaara man Halangeedha;murtii kenuudhaaf abbaan murtiis halangeedhaan lafa dhayaatti kan murtii kennuu.Halangeef jaarsi dubbii qoru kan gargar hin bane yoo ta'aan haasa isaanii dubbachuun lafa quwaasu,Abbaan murti murti kenuuf Halaangeen lafa quwaasuun isaa haala fayyadama kanatti dubbiin sun fudhatama akka qabatu dhugoom suudha . Maneen murtii gara garatti meeshaan murtii tokko kennuuf lafaan quwaasaan burrusaa yoo jedhamu,osoo sirni diimokiraasii ammayya kun hin dhufin ummatni oromoo yeroo dubbii qorufi murtiilee garagaraa dabarfatu kan itti gargaaramaa tureefi ammas itti gargaaramaa jiru halangee ta'uu isaatti.Halaangeen wayyu jedhu namni halangee namaa hin hatu ykn eeyyama malee hin fudhatu.Kaanaafuu dubbii koottu dhufee kana keessatti meeshaa abbaan murtii murtii ittiin keennuudha; Halangeen lafa quwaasuun dubbiin sun kana ta'uu qaba jechuun murtii kennuu yookaan mirkaneessuudha.

4.3.5. Hala uumama jechootaa battala dubbii koottu dhufee

Fayyadama Afaanii battala dubbii koottu dhufee Oromoo Arsii keessatti jechootni jaarsot ni itti fayyadaman yeroo baay'ee kan uumaman dubbachiistuun gara dhumaa dheerachun yookaan dhamjecha hirkataan dhuma irratti hundee irratti dabalamee gareewwan jechoo taa jijjiiran ni dheeratu sabaabni isaas jaarsotni dubbii yeroo wal jalaa qaban midhaaksuu fi hawatummaa agarsiisuf kan taasisan ta'uusatti;kun immoo battala dubbi shaman odeeffannoon irraa argame hundatuu kan mul'ateedha.

Fakkeenya jechota kaneen haala isaan itti uumaman haasa battala koottu dhufee kanatti

Koottuu. jechi kun dhamjechoota lama koot- fi -uu yoo uumamu jaarsotni yeroo dubbii koottu dhufee qoran koottu osoo hin taane koottuu jechuun sagalee midhaaqaa uumsisan haasa isaanitti gara nyaattumaa uumu.

Koottaa. jecha kana keessatti dhamjecha-aa wanti dheeresaaniif immoo kabajjaa walii kennuuf akkuma beekkamu qora lamaan keessatti qorri mataa nama hangafa Gosaa ta'e keessaa waan ta'eefi qorti lammataa immoo maandhaa waan ta'eef qorti lammataa qora duraaf kabajjaa kennuufiif jechaa dhamjecha kana dheeressuun kan itti fayyadamaniidha.

Teetii. Gareen jecha kanaa bamaqaa yoo ta'u dhamjecha tee-fi-tii irraa kan uumameedha kan dubbifamus yeroo baay'ee teeti malee teetii hin jedhan gaaffii gaafachuuf malee haa ta'u malee battala dubbii koottu dhufee Oromoo Arsiitti jaarsotni yeroo dubbii qoran jecha kana dheeressuun teetii jechuun waljalaa qabaa dubbatu kun immoo kan nu hubachiisu jechi jaarsotni battala dubbii koottu dhufeetti uuman dheeraa ta'uu isaatti.

Walsii dubbise jedhaanii. Hima kana keessatti haalli dhamjecha jechadhumaa dheerachun kunis jedh-aan-ii jedhurraa uumame yoo ta'u; haalli uumama jechichaa jedhaan yoo ta'u battala dubbii koottu dhufee kanatti jaarsotni dubbii koottu dhufee yoo qoran haasa isaanii midhaaqsuuf yookaan haasaa isaanii keessatti gara nyaattee uumuuf dhamjecha kana dheeressuun jedhaanii jechuun kan dhimma itti bahan ta'uu isaatti. Kun immoo jechootni kun dheeratee uumamuu isaa kan nu hubachiisuufi jaarsotni dubbii kootu dhufee yoo qora jechootni uumamaan dhamjecha dhumaa dheeressuudhaan ta'uu isatti.

4.4. Gahee Fayyadama Afaanii Kottuu dhufee keessatti

Mata duree kana jalatti gahee afaani battala koottu dhufee Oromoo Arsiitti walddhabbiilee namoota giddutti uumamu furuuf taa'amu keesaatti qabutuu qaacceeffamee jira. Qaacceffamni Kunis kutaalee koottu dhufee tokkoof taa'amu arfan giddu-galeesaa godhachuun haasaa jaarsootni dhimma itti bahan keessatti afaan gahee akkamii kutaalee tokkoon tokkoon koottu dhufee keessatti akka qabu xiinxallamee qaacceffamee jira. Gaheen fayya dama afaanii dubbii battala koottu dhufee Oromoo Arsii keessatti qabu hedduudha. Isaan keessaa muraasni amansiisuu, tasgabbeessuu, murtee kennuufi adabbii yoo ta'u isaannan kunniin walduraa duubaan akka armaan gadii kanatti qaacceffamanii jiru.

4.4.1. Amansiisuu

Gaheen fayyadama afaanii dubbii koottu dhufee Oromoo Arsii keessatti qabu keessa tokko dhama lamaan amaansiisuudha. Jaarsonni battala dubbii koottu dhufeetti waldhabdoonni yemmuu murtee dhiyaate tokko fudhachuu didan kallattiin isaan gaafachuun amansiisu yaalu. Haala kana mee battala dubbii koottu dhufee Caatimannaa Qeerransaa irraa kan fudhatame armaan gaditti haa ilaalluu.

Jaarsa/obbo Heebboo: Har'a yoo waan nu jenne kana yoo nurraa fudhatte, jaarsa kanarraallee eebba fudhatta, ija mandooyyuu tanaa irraallee nihaftaa murtii ambi sii murteesse tana hindidinii fudhu. Jaaladhee jedhii nurraa fudhaadhu.

Jaarsa/obbo Qeebalo: Amma tole nuu jedhaa; gosallee hindararinaa; nullee hindararina Yaada keessan ummataa kennaa; ofillee ofkennaa mandooyyuu isiif jettee qaqamaa jirtu tana laalatti nuf ishi jedha. Akkuma haasawa jaarsotaa armaan olii irraa hubachuun danda'amu, dhamti lamaan yaada araaraa jaarsota irraa isaaniif dhiyaate akka fudhachuu qaban kallattiin gaafatan. Dubbii jaarsi inni tokkoffaan taasise irraa kan hubatamu, waldhabdoonni murtee araaraa kana kan fudhatan yoo ta'e, bu'aa isaan argachuu danda'an himuun amansiisuu yaale. Jechoonni isaan dubbii isaanii keessatti fayyadaman kanneen akka *jaa ladhu, fudhu, tole jedhi'* jedhan kallattiin gaafachuu isaanii kan mirkaneessuudha.

Gaheen fayyadama afaanii araara koottu dhufee keessatti jaarsonni loogii irraa bilisa ta'a ni qaamota waldhaban lameeniifuu haqaan hojjachuun aadaa waldhabdee furuu hawaasa naannoo qorannoo kanatti beekamaadha. Jaarsonni fayyadama afaanii koottu dhufee keessatti kallattiinis ta'ee alkallattiin loogii irraa bilisa ta'uu isaanii tarsiimoowwan dubbii garagaraa fayyadamuun ibsatu. Tarsiimoowwan kanneen keessaa tokko dubbii isaanii keessat ti dogoggora irraa akka isaan eegu Rabbiin/Waaqa kadhatu.

Jaarsota: Rabbiin Arsii tana haa araarsu; nu'ullee dhugaa haa dubbisu; nama dhugaa dubbatee warra kana araarsu Rabbi nuhaa godhu; namni tokkocha; ganama yoo qaaqaaf bayu nama lama ta'ee gala; galgala yoo galu; dhara yoo dubbate, dhara sanituu waliin gala; dhugaa yoo dubbate, dhugaa santuu isa waliin gala. Arraba keenna Rabbi nuhaa dubbisu dhugaa; mucuca arrabaa rabbi nuhaa tissu. dhugaan haamootu mee biyya teenna. Haasawa jaarsotaa armaan olii irraa dhimmoota sadi adda baasuun ni danda'ama.

Tokkoffaa, jaarsonni dubbii araara jaarsummaa keessatti yoo hirmaatan loogii irraa bilisa ta'uu isaanii agarsiisuuf waaqni akka isaan eegu kadhatu. Inni lammataa immoo, dubbii isaanii keessatti loogii kan hojjatan yoo ta'e, miidhaa dhufuu danda'u ibsuun loogii irraa bilisa ta'uu akka qaban dubbatan. Karaa biraa ammoo, dhugaafi dhara akka waan lubbuu qabuu tokkotti ilaaluun, dhugaafi dharti yoo waldhaban, dhugaan akka injifachuu dandeessu tilmaama duraa kennan. '*Dhugaan haamootU* kan jedhu yaada kana agarsiisa

Gaheen fayyadama afaanii koottu dhufee Oromoo Arsii keessatti, taatee kanaan walfakka atu kan isaanis ta'ee kan nama biroo waldhabdootatti himuun amansiisuu yaalu. Seenaa kun kan itti himamuuf waldhabdoonni wanta qooddataa seenaa sana keessa jiru qunnamu ilaalanii yaada murtee dhiyaate akka fudhataniif. Seenaa walfakkaataa himuun namoonni waldhabdee keessa jiran miidhaafi bu'aa isaa madaalanii murtee sirrii akka fudhataniif isaan gargaara.

Seenaa raawwatame tokko irraa karaa lamaan irraa barachuun nidanda'ama. Seenichi haala aadaafi safuu hawaasaa eegeen yoo xumurame, waan gaaritu irraa baratama; yoo haala gadheen xumurame ammoo waan gadhetu irraa muxatama. Battala dubbii tokko irratti haalli kun dhiyaateera.

Jaarsa: Karaa Gadabii kanatti yeroo tokko gurbaan tokko, gurbaan tokko, akkanumatti dadhabame. Ardoonni itti nam'e (baye) utaalee hindadhaban, Ardaa, akaakayyuun marri itti yaa'e, 'Lafa saamtu kana hindhiifta moo hindidda?' jedhaniin hindhiisus, hindhiisas hinjennee, 'ani harka keessaa hinqabu' jedhee waakkii xiixe.

Lakki nu'uu hinbeennaa dhiis jedhaniin didee dadhaban; haadidee waakkatuu malee dalagaan kama isaatii beeki. Haga kadhannu kadhannee booda dhiisne; waaqni afaan ambaa dhagayaa yoo gara mana isaatti galu roobni cimaan roobee waaqni ittiduumessa'e ajjeese namootni naannoo sanaa eerga sanii laallatanii afaan ambaa hin didan jechuun seenaa ajaa'ibaa kana itti himuu. Seenaa jaarsichi hime irraa wanti hubatamu, gurbaan duraan yaada araaraa jaarsonni araaraa dhiyeessaniif fudhachuu haadiduu malee gochaa seenaa kanaa keessa harka qabaachuu isaati. Dalagaa kana gochaan keessa haa jiraatuu malee Yaada jaarsotaa hinfudhanne.

Kana gochuu dhabuu isaatiin badiin inni hojjate osoo beekkamee ija jaarsaa irra bu'uun lubbuun isaa bade seenaa jedhuu kaasuun afaanitti fayyadamuun battala koottu dhufeetti namoota amansiisuu akka danda'aniidha.

4.4.2. Tasgabbeessuu

Gaheen fayyadama afaanii inni biroo immo afaan kabajaa fayyadamuun namoota waldha ban tasgabbeessuu yoo ta'u afaan kabajjaa jechuun jechoota, gaaleefi caasaawwan afaanii gara garaa fayyadamuun kabaja ykn garaagarummaa sadarkaa namoota dhuunfaa kan ittiin ibsaniidha. Loogawwan Afaan Oromoo adda addaa keessatti kabaja agarsiisuuf, bamaqaa danoomaa fayyadamna, waliin dubbiin armaan gadii haala kana sirritti nuuf mirkaneessa.

Jaarsa: Horiin amma gurgurtan kun akka marii mucaatiin hintaane *isinuu* dubbattanii **jirtan** horiin ooftanii gurgurtan **jedhan** kun amma handhuuraa eennuuti? Ani ammallee **isin** baradha. Amma horii gurgure **jettan** kana inni daara keessaniif gurgure jedha. Kanaan dura qara waa'ee kana waan himattanii gurra namaa jirtu *qabduu*? Haasawa armaan olitti jaarsi taasise keessatti kanneen gurraacha'an danuu haa fakkaatan malee namoota qeenxee kan bakka bu'aniidha. Haasaa kana keessatti tajaajilli isaanii danooma agarsiisuu osoo hintaane kabajaafi naamusa haasbarruu koottu dhufee keessatti jaarsonni namoota tasgabbeessuufi odeeffannoo barbaachisaa ta'e argachuuf tarsiimoo fayyadamaniidha. Fakkeenyaaf, gurgurtan, dubbattanii, isininuu, ooftanii kanneen jedhan abbaa mucaa kan agarsiisan yoo ta'u, tajaajilli isaanii danooma osoo hintaane kabaja isaaf godhuu isaanii mul'isa. Haaluma walfakkaatuun, qabduu, himattanii' kan jedhan ammoo ilma bakka kan bu'an yoo ta'u, tajaajilli isaanii kabaja haadha manaatiiff qaban agarsiisuuf malee danoomaa miti.

Kanaafuu, gaheen fayyadama afaanii dubbii araara koottu dhufee keessatti afaan kabajaa fayyadamuun miira aarii namootaa irraa hir'isuun akka isaan araaraaf ofqopheessaniifi yaada araaraa dhiyaate jaarsota irraa fudhataniif jecha tarsiimoo kanatti gargaaramu. Walumaagalatti, afaan kabajaa fayyadamuun haasbarruu koottu dhufee qofa keessatti hojii irra kan oolu osoo hintaane, safuufi aadaa dhaabbataa ummata Oromoo kan calaqqisiisuudha. Gulantaa araara haasbarruu koottu dhufee keessatti jaarsonni waldhab

dootaaf gorsa adda addaa kennu. Waldhabdoonni lamaanuu faayidaa walii galaa isaanii keessatti walii yaaduu akka qaban gorsa laatu. Fakkeenya tokko fudhannee mee ilaalluu.

Abbaa Murtee: Qabeenyi kee ka haadha manaa keetiit; kan keetis kama isheetti; ija tokkoon laaluu qabdu. Yoo rakkatan mariin gurguranii rakkoon bayan akka kana atillee qabadhu Ija gosaa afoo hinbu'inaa; atiifi haati manaa keetillee ijoollee teessan ija takkaan laaluu qabdan. Jechuun gorsa kennuun akka tasgabbiin jiraataniifi waan jaarsi jedhe akka fudhataniif afaanitti dhimma bahuun qaamota waldhaban lamaan gorsaan akka tasgabbiin araaramaniifi miira aarii irraa deebi'an taasisu.

Obboleessa: Nama kana anuu gisee baay'ee waamee gorse jiraa addatti 'nattuu koottuu qotadhu u'uu kottaa kennaa jirraa lafa koottuu qotadhu' ani mataa kiyyaanuu namana atillee mana kee hinjibbin; ofitti qabihoradhu; Yoo mana ofiitiin walii galuu dhaban akkitti bulan hinjiru atillee abbaa manaa kee, maatii kee ofirraa hindhiibin waan maraa sii sirreessina; waan ardaan jedhe cufa isaatuu hinsirraa'aa. Abbaa Shukrii, dubbii kana situu balleessaara; Irraa dhaabbadhu; ofitti qabii maatii kee horadhu.

Haasawa armaan olii abbaan murtee dubbate yoo ilaalle, qabeenyi waldhabdoota lameeniituu kan waliinii waan ta'eef akka qabeenya dhuunfa dhuunfaa isaanitti akka laalan gorsa kenne. Dabalataan yoo rakkatanii qabeenyichatti fayyadamuu barbaadan haala walii galtee qabuun ta'uu akka qabu gorsa late. Kana qofa osoo hintaane, isaan lamaanuu kabajaafi ulfina akka walii godhan, mucaan abbaa dura dhaabbatee akka isaan hinfalmineefi abbaanis gama isaaniitiin mucaa ofitti qabee kunuunsee guddisuu akka qabu gorsa kenne. Abbeeraan mucaa gama isaatiin, mucaa kanaaf asiin dura gorsaafi gargaarsa gochaafii akka tureefi gorsa kana amanee fudhachuu dhabuun miidhaan kun akka irra ga'e kaase. Kana qofa osoo hintaane, abbaan mucaa kana ofitti qabee guddisuu akka qabu gorse. Dabalataan, ijoollee ofii yoo ofitti qabanii yoo hinkunuunsin, rakkoon hamaan maatii sana keessatti mul'atee maatiin sun diigamuu akka danda'u akeekkachiise.

Walumaagalatti, jaarsonni battala dubbiitti tarsiimoo gorsaa kana gargaaramanii waldhab doota yoo amansiisan, haalli kun ammoo sirni araaraa kun dafee kallattii qabachuun waldhabdoota salphumatti gara yaada araaraa dhiyaate fudhachuutti isaan geessa.

Waldhabdoonni gama isaaniitiin kabajaafi amantaa jaarsota irratti gatuun gara yaada murtee araaraa dhiyaate fudhachuutti naanneffatu.

4.4.3. Murtii kennuu

Aadaa haala qabatama araara fayyadama afaanii jaarsummaa Oromoo Arsii keessatti hiika guddaa qaba. Dhugaan hiika haqummaa jedhu bakka kan buutu yoo ta'u, meeshaa dhara ittiin dhabamsiisaniifi haqa ammoo ittiin mirkaneessaniidha. Dhugaan gochaa qaamotni waldhaban raawwatan keessaa inni miidhame tokko akka kennaa waan qabatamaa ta'e tokkootti kan badhaafamuudha. Karaa biraatiin ulaagaa qaamni waan dogoggoraafi sirrii hojjate ittiin gargar baafamuudha. Dhugaan aadaa haala qabatama araara fayyadama afaanii jaarsummaa Oromoo Arsii keessatti akka qajeeltoo qajeelfamaa tokkootti ilaalama. Dhugaan wantoota jaarsonni akka araara dubbii jaarsummaa irratti hirmaatan isaan kakaasu keessaa ulaagaa isa duraa waan ta'eef, aadaa haala qabatama araara fayyadama afaanii jaarsummaa Oromoo Arsii keessatti jaarsi jecha '*Dhugaa ykn Jaarsi dhugaa baasa*' jedhamee beekama. Kana kan nuuf mirkaneessu, jaarsi yeroo baay'ee dubbii jaarsummaa tokko irratti hirmaatee, erga abbaa haqa qabu adda baasee booda, abbaa haqa qabu sanaan '*Dhugaa tee sii arge*' jedhaan. Kanaafuu, jaarsi dhugaa baasa, ykn dhugaan tan jaarsaati yoo jedhame kan itti xiqqaatuu miti.

Aadaa Oromoo Arsii keessatti, namni miidhame tokko dhugaa yoo argate, akka miidhaa isa irra ga'e sanaaf beenyaan kaffalameetti ilaala. *Among Arsi Oromos, getting the truth is often equated with getting compensation or restitution for the wrongs done to someone,* (Mamo, 2006). Balballoomsa fayyadama afaanii qorannoo kanaa keessatti dhugaa kennuun tarsiimoo qaamota waldhabe amansiisanii gara araaraatti fiduu keessa isa tokkoodha. Jaarsonni kallattiidhaan nama miidhameef dhugaa galchanii, kan badii hojjate ammoo iftoominaan dogoggora isaa itti himu. Haalli kun battala dubbii jaarsummaa tokko irratti mul'ateera.

Jaarsa/Abdoo: Dubartiin tun dhugaa qabdiin rabbiin dhugaa nu haa dubbisuu ardaanillee, akkuma kana dhugaa qaba; dhugaan haa mootu. Abbaa haqa qabuu rabbi dhugaa haa galchu, amba tana waaqni nagaan nuu haa araarsuu

Haasawa armaan olii irraa hubachuun kan danda'amu, badiin dubartii sana irratti dalagame sirrii waan hintaaneef dhugaan dubartiif kennamuu akka qabdu mirkaneesse. Kana qofa osoo hintaane, ardaan ganamaa-galgala ba'ee dubbii isaanii kana laalaa ture abbaan dafee murtee kanname fudhachuu diduu isaatiin waan dararameef, dhugaan akka kennamuufii qabdu dubbate. Dhugaafi dharti akka waan lubbuu qabuu tokkotti waldor gomsiiisuun dhugaa akka deeggaruufi injifachuullee akka qabdu tilmaama duraa kaa'uun fedhii isaa ibsate. Gama biraatiin, '*abbaa dhugaa qabuu Rabbi dhugaa haabaasu*' jechuun qaamota waldhaban lamaan keessaa inni haqa qabu haa argatu jechuun dhugaan nama isaan hinmalleef akka hinkennamne hawwii isaa ibsate. Kanaafuu, dhugaan hawaasa naannoo qorannoo kanaatti iddoo guddaa kan qabduufi qaama dhugaa haqa godhatu qofaaf kan kennamtu ta'utu irraa hubatama.

Akka hawaasa naannoo qorannoo kanaatti, dhimma waldhabdee dhama lamaaniitiin wal qabatee, yaada murtee dhiyaate tokko irratti mariifi falmii dheeraa erga taasisanii booda yaada tokkoon irratti walii galu. Yaanni murtee kun dhama lamaanitti kan himamu, erga jaarsonni battala dubbii hundi yaada murtee dhiyaate fudhataniifi raggaasisanii booda. Takkaa yaadicha irratti walii galamnaa, jaarsonni battala dubbii hundinuu sagale tokkoon waldhabdoonni yaada murtee akka fudhatan amansiisu. Jaarsonni tarsiimo kanat ti kan dhimma ba'aniif murteen isaan kennan haqummaafi amanamumma akka qabaatuf dha. Roberts (2008) yaada kana yoo cimsu, *Using co-mediators as one strategy that mediators could use to promote the credibility of their decision*. Sagalee tokkoon amansiisuun jaarsotaa waldhabdoonni salphaatti murtee sana akka fudhatan taasisa. Sababni isaas murteen jaarsonni haala kanaan kennan waldhabdoota irraa shakkii waan hir'isuufdha. Jaarsonni yemmuu haasaa taasisan sagaleedhaan kallattiin kan dubbatan yoo ta'u, yeroo baay'ee bamaqaa dimshaashaa fayyadamuun dubbatu. Haala kana mee dubbii jaarsotaa armaan gadii keessatti haa ilaalluu.

Jaarsa: Amma as *nuu* dacha'aa. Dafaa as nuu deebi' aa araara buufnaa amma , *ummanni kun* lafa tana addaan sii baaseera. Abbaan Shukrii immoo cinaa maatii kanaa gadhiisi siin *jedhaniiran*. Gosaa ardaan sitti murteessaniiru. Murtii *ambi* sii murteesse kana taqabbali, fudhadhu. Haasaa armaan olii kana jaarsi kophaa isaa haa taasisu malee, kan inni dubbate akka nama kophaa isaa haasawaa jiruu osoo hintaane, yaada ejjannoo jaarsotaa battalaa hunda bakka bu'ee dubbachaa jira. Kana gochuu isaa kan nuuf mirkaneessu bamaqoota

armaan olitti gurraacheffamaniidha. Haasaa isaa kana keessatti, gosaa ardaan yoo jedhu jaarsichi, jaarsota battalaa hunda, qora lamii, abbaa murteefi hirmaattota battala dubbii hunda dabalata.

Gaarummaa waldhabdoota lamaanii dubbachuun tarsiimoowwan araara fayyadama Afaanii koottu dhufee keessaa isa tokko ta'ee, jaarsonni tarsiimoo kana kan gargaarama niif, qaamota waldhaban miira aarii isaan irra jiru irraa qabbaneessuun gara kallattii araaraatti akka dhufan waan barbaadaniif.

Hayyoonni yaada kana yoo deeggaran, *It takes good will to notice and appreciate the good deeds of others*, (Biber et al., 2007:131). Namni waa'ee namaa dubbatu tokko akka nama yaada gaarii isaaf qabuutti waa'ee gaarummaa isaa yoo dubbate nama sana haala salphaa ta'een amansiisuu danda'a. Haaluma kanaan battala haasbarruu jaarsummaa ani argee waraabe tokko irratti jaarsonni battalichaa waa'ee namummaafi hojii gaarii namni kun duraan raawwate kaasuun jajjabeessu.

Jaarsa: Yoo dhugaa kadubbannu taate, dubartii tun badii hinqabdu. Amma jaarsa kanallee yoo taate, namni kun waa morkachuu jaalata malee, dhaabataanillee, namoomaanillee, qabeennallee yoo taate kan isa tare wayiituu hinjiru. Qara nu'u garuu, waan akkanaa sitti hinbeennu. Har'a garuu bakka sanii mormaa jedhaa jirta. Abbaan Shukrii lama qaaqa siin jedhanii hinbeekan. Amba teenna, dubartiin tunilllee yoo taate asiin dura erga badaa keenya seentee bishaanuu jigsitee ishee hindhageenyee, dubbii maatii kanaa qorree hinbeeknuu ; kun ajajuma Rabbiiti.

Jaarsi haasawa isaa keessatti waa'ee waldhabdoota lamaanii ilaalchisee haadha manaafi abbaanillee duraan rakkoo akka hinqabne ibsuun waa'ee isaanii waan gaarii kaasaa amansiisuu yaalaa jira. Waa'ee abbaa ilaalchisee yaada namaa fudhachuu diduun alatti rakkoo biroo akka hinqabneefi har'a garuu amala isaa jijjiirrachuun dubbii dhiibachaa akka jiru hima, '*morminii jedhaa jirta*' jedhuun agarsiisee jira. Kana qofa osoo hintaane, namni kun qabeenya, dhaabbata gaariifi namummaa gaarii qabaachuun namoota kaan irra fooyyee akka ta'etti dubbachuun hamilee isaa kakaase. Walumaagalatti jaarsonni tarsiimoo kana kan fayyadamaniif qaamota waldhaban gochaa gaarii isaan dura raawwataniifi waan gaarii amma qaban jajjabeessuun gara yaada murtee isaaniin

dhiyaateetti akka dhufan gochuuf itti gargaaramu waan ta'eef gaheen fayyadama afaanii battala dubbii koottu dhufee namaata walddhaban lamaan dhinmmoota irratti walddhaban karaa nagatiin amansiisuun walitti araarsuufi qaama balleessetti murtii kennuun akka gargaarutuu hubatama. "Areed-qullo dubbii ambaa hin qoru" jechuun maammaku namni Areeda hin baasiin dubbii dubbachuuf akka hin geennee dha. Yaadotni kunneen akka giddu hin galeeffanne kan raga bahaniidha.

Boqonnaa Shan: Cuunfaafi Argannoo

Boqonnaa kana keessatti cunfaafi yaboo qorannichaatu meeshaalee funaansa ragaa gosa adda addaatiin funaanamantu cunfamee dhiyaata. Kuniis, hojii qorannichaa irratti hundaa' uufi yaadoota ka'an bu'ureeffachuun kan raawwatamu ta'a. Kana malees, haaloonni fayyadama Afaan Oromoo battala dubbii koottu dhufee maal akka fakkaatu adeemsa qorannichi keessa darbe cunfaa keessatti ibsama. Itti aansuun argannoo qorannichaafi yaadi furmaataa duraa dubaan dhiyaatanii jiru.

5.1. Cuunfaa

Qorannichi Boqonnaa shanitti qoodamee kan dhiyaate yoo ta'u, Boqonnaa tokko keessatti Afaan Oromoo afaan hojiifi barnootaa erga ta'ee dirreewwan hojii adda addaa keessatti fayyadamnu keessatti haalli garagaraa jiraachuu isaati. Bakka itti fayyadamnu irratti hunda a'un garaagarumaan afaanii akka uumamu ibsamee jira. Kaayyoon qorannoo kanaas fayyadama Afaaniifi adeemsa dubbi koottu dhufee Oromoo Arsiitti wal dhabbii Abbaa manaafi Haadha manaa furuu keessatti maal akka fakkaatu qaacceessuun rakkoolee dhim mootaa fayyadama afaanii waliin wal qabatanifi afaan koottu dhufee waliin hidhata qaban furmaata kaa'uf akka gaggeeffamu ibsameera.

Boqonnaa lama keessatti yaad-rimeewwan itti fayyadama afaanii waliin wal qabataniifi sakatta'i barruu aantee gaggeeffameera. Kunis, yaadawwan maalumma afaaniifi faayidaa afaanitiin hidhata qabaniin yeroo ilaalaman sakatta'a barruu aantee keessattiis qorannoo kanaan dura sadarkaa digirii jalqabaafi eebba booda mata duree kana waliin hidhata qaban, itti fayyadama afaan dhaabbileefi iddoowwan adda addaatti hojjataman ilaaluuf yaalameera.

Malli iddattoofi meeshaalee funaansa ragaa Boqonnaa sadi keessatti qindaa'ee jira. Mala qorannoo akkamtaatiin fayyadamuun namootaafi ragaalee barbaachisoo ta'an itti gargaar amee jira. Isaaniis, jaarsota battala dubbii koottu dhufeetti akka Aanichaa battala shananii saddeetama(80)keessaa digdama(20) mit carraa fayyadamee jira. Qaaccessa ragaalee battala dubbii koottu dhufee yoomessa uumamaa keessatti taasissee jira. Qorannoo kana galman ga'uf meeshaalee funaansa raga adda addaa hojiirra oolanii jiru. Isaanis afgaaffii daawwan naafi marii al-idilee gargaaramee jira. Haalli ragaan itti qaaccee'ame immoo, Boqonnaa afur keessatti dhiyaate jira. Kanuma irratti hundaa'un gaaffileen qophaa'an mala isaaniif

taa'een xinxalamanii jiru. Dhimmoonni waliigalaan qaacceessi irratti gaggeeffames fayyadama Afaan Oromoo dhimma hawaasummaafi koottu dhufee keessatti rakkoolee fayyadama afaanii: Afaan makuun fayyadamuu, jechootni battala dubbii koottu dhufee kunwaaltina qabachuu dhabuu, jechootni ergisaa jiraachuu, Afaan jaarsotni baattala dubbitti itti fayyadaman kun namoota dubbii koottu dhufee beekaan malee namoota biroo kan hinhirmaachifne, fayyadamni Afaanii jaarsotni battala dubbii koottu dhufeetti itti fayyaman sadarkaa urmiifi koorniyaa kan giddu hin galeeffanne ta'uu jedhu giddugalleessaan qaacceffameejira

5.2. Argannoo

Bu'uuruma kanaan qootaan argannoo qorannoo isaa akka armaan gadii kanatti tarreessee jira.

- Battala dubbii koottu dhufee Oromoo Arsii lixaa Aanaa kofaleetti Afaan jaarsotni fayyadaman kan haasaa yeroo idilee irraa garagarummaa qabaachuu isaafi Afaan kana kan itti fayyadamuu danda'u jaarsota muuxannoo dubbii koottu dhufee beekan qofa ta'uu.
- Jechootni aadichaa battala araara dubbii koottu dhufee Oromoo Arsii keessatti Jaarsotni fayyadaman namoota hunda kan hin hirmaachifneefi namoota dubbii koottu dhufee qoruu beekan qofa hirmaachisuu akka danda'an ta'uu.
- Fayyadamni Afaanii jaarsotni Oromoo Arsii battala dubbii koottu dhufeetti itti fayyadaman sadarkaa urmiifi koorniyaa kan giddu hin galeeffanne ta'uusaa.
- Jechootni haaraa jaarsotni battala dubbii koottu dhufeetti dhimma itti bayan waaltina qabaachuu dhabuu isaa.
- Battala dubbii koottu dhufee Oromoo Arsiitti jaarsotni namoota yemmuu araarsan Afaanitti tooftaa garagarattii fayyadamuudhaan namoota akka araarsuu daanda'an kunis mammaksota garagratti gargaaramuu, ebalu akkana jedhe jechaa oduu durii yookaan fakkeenyoote garagaraa gargaaramuudhaan, kana malee Afaan keessaa dubbii qoolaa fa'a haasaa isaanii keessatti dabaluun dhimmicha xumuruu akka danda'an.
- Jaarsotni battala dubbii koottu dhufeetti looqa naannawa Orommo Arsiitti dhimmaa bahuun dubbii koottu dhufee qoruu akka danda'an.

- Dubbiin battala koottu dhufee kutaalee gurgurdoo murtaa'oota'ta'an Afur:baniins a dubbii,dhama lamaan cokuu,kutaa gungumaafi murtii kennuu keesa darbuun waldhabbii namoota lamaan gidduu jiru kan furmaata argatu ta'uu isaa.
- Loqni naannawa Arsii kan battala koottu dhufee qofatti jaarsotni dubbii koottu dhufee qoran qofa beekan jiraachuu isaa.
- Jaarsotni battala koottu dhufeetti yeroo dubbii qoran Afaanota biroo itti makuu akka danda'an.
- Jaarsotni dubbii koottu dhufee yemmuu qoran haasaa isaanii keessatti dhamjecha dhumaa dheeressuun umuufi fayyadamuu akka danda'an.
- Namni tokko sababa Afaan Orommoo dubbatuuf yookaan beekuuf qofa dubbii battala koottu dhufee Oromoo Arsiitti dubbii qoruu yookaan dubbachuu akka hin dandeenye ta'uu isaa.
- Gaheen Afaan koottu dhufee keessatti qabu baniinsa dubbii irraa eegalee too,achu u,cokuufi gungumuu keessatti qabu baay'ee guddaa ta'uu isaafi Afaaniifi dubbiin koottu dhufee gargar basuun akka ilaaluun hin danda'amneedha.

Wabiilee

- Addunyaa Barkeessaa. (2010). *Natoo: Yaadrimee Caasluga Afaan Oromoo*. Finfinnee: Mega Printing Press.
- Addunyaa Barkeessaa.(2011). *Akkamtaa: Yaadirmee Qorannoo Hujoo*. Finfinnee: Efficiency Printing press.
- Addunyaa Barkeessaa. (2016).Semmo:Bu'uura Barnoota Afaaniifi Afoola Oromoo. *Finfinnee:Far East Trading PLC*.
- Alemu Disasa (2013). A discourse analyses of Jaarsummaa, A traditional method of dispute resolution by community elders: *Arsi Oromo in focus. Unpublished dissertation, Addis Ababa University*.
- Ayub Ismael. (2008).*Language Use of the Jamaican and Rastefarian Community In Shashamane*.A Socio linguistic study thesis.Addis Abeba Univesity: unpublished MA thesis.
- Clark, H.(1996). *Using Language*.Cambridge:Cambridge University Press.Crystal,D. (1997). *The Cambridge Encyclopedia of Language*. Great Britain: Cambridge University Press.
- Dastaa Dassaaleny. (2009). *Bu'uura Qorannoo*. Addis Ababaa: mana maxxansaa Boolee.
- Fishman, J. A. (1971). The Relationship Between Micro and Macro Sociolinguistics in the Study of Who Speaks what Language to Whom and when. *In Pride, J.Brork: Oxford University Press*.
- Gabii Tusuu (2007). "Xiinxala Fayyadama Afaan Oromoo Hordoftoota Amantii Islaamaa Biratti. Yuunivarsiitii Addis Ababaa: Waraqaa Qorannoo Digirii Lammaffaa(kan hinmaxxafamin).
- Gaaddisaa Birruu.(1993). *Koreen Waaltin Afaan OromooMaaliif Barbaachise?* WiirtuuJildii 6ffaa (1995) Keessatti. Barruulee Qormaata Waaltin Afaan Oromoo. Dhaabbata Maxxansaa Biroo Aadaafi Beeksisa Oromiyaa: Finfinnee.
- GoldmanRakic,P.S.(1998).The Prefrontal landscape: implications of Functiona *Architecture for understanding human mentation and the central executive*. In A.C,Roberts,W.T. Robbins et al, (Eds), *The Perfrontal cortex: Executive and* (pp.87-102).New York: Oxford University Press

- Goshgarian, G (2001) . *Exploring Language, (9th ed.)*. New York: Addison Wesley Educational Publishers, Inc.
- Haspelmath.(1963). *Understanding Morphology*.London:New York.
- Hodge, B. and Kress, G. (1993).*Language as Ideology (2nd ed)*. London and New York: Routledge.
- Hudson, R. A. (1996). *Sociolinguistics(2nd ed)*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Liulseged Erikum. (1994).*LanguageUse in Resettlement Sites.The Case of Angerguttin, Dimtu,Ilu Aba Bora and Gambela*. In Bahiru Zewude etal (eds.) Preceding of the Eleventh International Conference of Ethiopian Studies. Addis Ababa: Institute of Ethiopian Studies.
- Lyons, J. (1981). *Language and Linguistics: An introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Myers-Scotton, C (1993). *Social Motivations for Code switching*. Oxford: Clarendon Press.
- O'Gray,W. and Dobrovolsky,M.(1996).*Contemporary Linguistics Analysis, an introduction*.3rd edt. Toronto copp Clark LTd.
- Tulluu Tuunee,(2016).” Qaaccessa fayyadama Afaaniifi sirna araara Koottu dhufee Orom ooarsii Aanaa Shaallaa” .Yuunivarsiitii Addis Ababaa: Waraqaa Qorannoo Digirii Lammaffaa(kan hinmaxxafamin)
- Wolff, E. (2000). "Language and Society". In Heine, B. and Nurse, D. (eds.) *African Languages: An Introduction*. Cambridge University Press.
- Young, R. F. (2008). *Language and interaction: An advanced resource book*. London, England: Routledge.
- Zalaalam Amantee (2012). "Xiinxala Fayyadama Afaan Oromoo: Beeksisa Taappeellaa Magaalaa Adaamaa."Yuunivarsiitii Addis Abaabaa: Warqaa Qorannoo Digirii Lammaaffaa. (Kan hinmaxxafamin).

www.thefreedictionary.com/criticism.

Dabaleewwan

Dabalee "A"

Yuunivarsiitii Addis Ababaa

Kolleejjii Namoomaa, Qorannoo Afaanootaa, Jornaalizimiifi Sabqunnamtiittii Muummee Afaan Oromoo, Hogbarruufi fookloorii Af-gaaffii jaarsota dubbii koottu dhufee qoraniif dhiyaate

Afgaaffiin kun gaaffiiwwan afaanii idaattoof dhimma itti fayyadama Afaan Oromoo koottu dhufee Oromoo Arsii waldhabii Abbaa manaafi Haadha manaa furuf ta'amu keessatti maal akka fakkaatu qaacceessuuf qophaa'eedha.

Odeeffannoo Waliigalaa

Battala dubbii _____

Maqaa _____ Saala _____ Umrii _____

Ganda _____ Gahee _____

Guyyaa gaaffiin dhiyaate _____

Qajeelfama

Gaaffilee armaan gadii haala gaaffichaa irratti hundaa'uun Afaanii deebii kennaa.

1. Godina Arsii lixaa keessatti walitti bu'iinsa Abbaa manaafi Haadha manaa koottu dhufeen furuu keessatti Jaarsotni Afaan akkamii fayyadamtu ?
2. GaheenAfaanii Koottu dhufee Oromoo Arsii walitti bu'iinsa Abbaa manaafi Haadha manaa walitti araarsuuf taa'amu keessatti mul'atan maal fakkaata?
3. Jechootniaadichaa battala araara dubbii koottu dhufee Oromoo Arsii keessatti Jaarsotni dhimma itti batan namoota biroo hammam hirmaachisu?
- 4.Fayyadamni afaanii battala koottu dhufee kun haasa yeroo biraa irraa garaagarummaa qabaa?
- 5.Battala dibbii koottu dhufee Oromoo Arsiitti namoota yemmuu araarsitaan Afaanitti tooftaa kamiin fayyadamuun namoota walitti araarsitu?
- 6.Battala dubbii koottu dhufee Arsiitti jaarsotni yoo namootni yaada isaanii hubachuu baate Afaaniitti akkamitti fayyadamuun akka hubatan taasistu?
- 7.Dubbiin battala koottu dhufee adeemsa akkamii keessa darbuu danda'a?

Dabalee B

Maqaa Jaarsota odeeffannoo kennanii

I.Maqaa Jaarsota Ganda Caatimannaa Qeerransaa filatamanii

T.L	Maqaa	Urmii	Ganda	Gahee
1	Qeebaloo Qasim	62	Caatimanna Qeerransaa	Abbaa Murtii
2	Jaarraa Singaroo	58	C/Qeerransa	Qora duraa
3	Gammadaa Maammoo	56	C/Qeerransaa	Qora lammataa
4	Bariiso Tessoo	49	C/Qeerransaa	Miseensa

II.Maqaa jaarsota Ganda Waabeetii filatamanii

T.L	Maqaa	Urmii	Ganda	Gahee
1	Nageessoo Shaanqulle	64	Waabee	Abbaa murtii
2	Heebboo Badhaasaa	57	Waabee	Qora duraa
3	Amaanaa Waabee	54	Waabee	Qora lammataa
4	H/Abdoo Muhaammad	53	Waabee	Miseensa

III.Maqaa jaarsota Ganda Tullootti filatamanii

T.L	Maqaa	urmii	Ganda	Gahee
1	Abdilqaadir Abdii	57	Tulloo	Abbaa murtee
2	Amaanoo Tissee	55	Tulloo	Qora duraa
3	Hajjii Buttaa	49	Tulloo	Qoraa lammataa
4	Jundii Geleelchaa	45	Tulloo	Miseensa

IV. Maqaa jarsota ganda Roobee Ashookattii filatamanii

T.L	Maqaa	Urmii	Ganda	Gahee
1	Habiib Daaluu	63	Roobee/ Ashookaa	Abbaa murtii
2	Tukulii Muddee	58	R/Ashookaa	Qora dura
3	Badhaasoo Shoombolii	55	R/Ashookaa	Qora lammataa
4	Huseen Jaarraa	50	A/Ashookaa	Miseensa

V. Maqaa jaarsota ganda Qabatee irraa filatamanii

T.L	Maqaa	Urmii	Ganda	Gahee
1	Dheekkamaa Nuuree	60	Qaabatee	Abbaa murtii
2	Huseen Hasoo	57	Qaabatee	Qora duraa
3	Jamaal Goobanaa	53	Qaabatee	Qora lammataa
4	Kaayoo Simbiruu	45	Qaabatee	Miseensa

Dabalee C

Odeeffannoo battala dubbii koottu dhufeetti argame.

1. Odeeffaannoo eebbaa banninsa dubbii koottu dhufee Oromoo Arsii Aanaa kofalee walitti bu'iinsa Abbaa manaafi haadha manaa araarsuuf taa'amekan battala yaa'aa Caatimannaa Qeerransa irraa argame fayyadamni Afaanii keessatti xiinxalame.

Jaarsa/maanguddoo

Jaarsota dubbiiif yaa'aan

Waaqni sii dhagayi	Dhagayi
Lafti sii dhagayi	Dhagayi
Fateen sii dhagayi	Dhagayi
Dhibbii sii dhagayi	Dhagayi
Dhibaayyuun sii dhagayi	Dhagayi
Waraana Qaqeessi	Qaqeessii
Mana Qaqaatti si bulchi	Bulchi
Gadabitti si galchi	Galchi
Gadaa si baasi	Baasi
Nagaan si oolchi	Oolchi
Nagaan nu galchi	Galchi
Deettuu tee nagaan nuu sii ofkolchi	Ofkolchi
Dhabduu tee sii deessisi	Deessisi
Abbaa mannaafi Haadha manaa afaan tokko taasisi	Taasisi
Arraba kee qajeelchi	Qajeelchi
Dhugaa moosisi	Mosisi
Dhara balleessi	Balleessi
Afaan tokko nu taasisi	Taasisi
Akki sun toltu	Toltuun haa toltu

2. Odeeffannoo daawwiin battala dubbii koottuu dhufee Waabee Gafarsaa jaarsootni yemmuu walitti bu'iinsa Abaa Shuukrii/obbo Shaashee Shabulaafi Haadha manaa isaanii adde Ruqiyaa giddutti uumame araarsuuf ta'ame keessaatti haala fayyadama afaanii ilaaluuf sasabame

Dhama duraa/himataa

Qora duraa

Qora lammaataa

Qora duraa Maarree ‘’

Qora lammaataa

Qora duraa

Qora lammataa

Qora duraa

Qoraduraa

Qora lammataa

Qora duraa

Qora lammaffaa

Qora duraa

Qora lammataa

Hirmaattota keessaa/obbo Jamaal

Qora duraa

Qora lammataa

Qora duraa

Qora lammaataa

Qora duraa

Obbo Jamaal Shaasheen **laga** kanatti dhalatee hanga kan gahe mana isaatiin waldhabee hin beekuuf dachaase.

Isinuu ni beektaniif dachaase. Asiiin dura waldhabanii **afooytuu** walii goosifnee **salamata walfudhaniin** nuti warri ardoomaa biraa galleefii dachaase. Amma haati manaa isaa tun **waan isaa hin jirre** himatteef dachaase.

Dubbiin tun isa hin jirtuuf dachaase

Laga tokkotti guddannef dachaase

Olii bultii **walquba qabnaaf** dachaase

Haati manaa isaatun sababa **mana isaa diiguuf** deemaa jirtuuf sobaan gurra isaa nyaataa jirtiif dachaase

Isiin ardaan isaallee, Gosti isaallee, jaarsi biyyaalee ni agartaniifii dachaase

Namittiin tun bultii isa dhoorgaa jirtiif dachaase

Mee **battalti walnaa** dubbisaa

koottuu

koottaa

balbataalti waalnaa dubbisaa’’ jedhaan

walsii dubbise jedhaanii

walsii dubbise jedhaan

walsii dubbise jedhaanii qorti jette si galuu si gala

dhugee nagaan sitti haa galu

Anaaf sittuu

koottuu

dhufee

akka moo akka malee?

naaf situ himaa

uu

uu

Dachaase

Dachaasaan dachase jedhee

Haa dachaasu jedhaanii

Haa dachaasuu sii galuu

Si gala

Dhugee nagaan sitti haa galu

Anaaf sittuu haa galu

Abbaan Shukrii **Ibidda isaa** namaa kamiyyuu olitti bulfachuu danda'aatii dachaase

Ganyaan isaa akka ganyaa ambaa gabaan hin bultuuti daachaase

Baxxee isaa nyaatte dachaase

Baxxee gosaalleeni ballessiteefii dachaase

Dachaaseelle bu'elle

Qora duraa

Qora lammataa

Qora duraa

Nama haaraa gara dubbi dhufe/obbo Heebboo

Qora duraa

Qora lammataa

Qora duraa

Qora lammaffaa

Qora duraa

koottuu

koottaa

Dachaasaan dachaasee gale

Na barsiisaa

koottu

koottaa

Barataan dubbii nu barsiisaa jedhee

Haa baratuu jedhaan

barataan haabaratuu

Qorti tiyya jette sii galuu siigaluu

sii gala

dhugee nagaan sitti haa galu

Anaafi sittuu maaree barataan

Qora lammataa

Qora duraa

ni barataa Abbaa Shukriituu haadha manaa isaatiin waldhabee haati manaa jaarsa kanatti

himattee kaarra qabu hundaa gurguraan narraa kutee,tumee na caccabse nallee yaaluu

didee tanaaf teenne ammaaf dubbii qulqulleeffachutti nu deemaa jirruu isiin dhuftanii

baradhu

Obbo Heebboo

Qora duraa

Qora lammaataa

Qora duraa

Baradheelle galelle

Koottuu

koottaa

Maaree barataan baratellee galellee maaltu

itti aanaa?

maaltu itti aanaa?anaafi situ himaa

Qora lammataa

3. Odeeffaannoo daawwiin dubbii koottu dhufee Oromoo Arsii Aanaa kofalee walitti

bu'iinsa Abbaa manaafi haadha manaa araarsuuf battala

yaa'aa Qaabatee irraa argame dubbii too'achuu keessatti fayyadama afaa nii xiinxallame.

Qora duraa

Qora lammataa

Qora duraa

Qora lammataa

koottuu

koottaa

keetti maaltu bule?

dhama lamaannii nama

baafadhatu bule

Qora duraa

Qora lammataa

Qora duraa

uu

jaarsa daballee baafannatuu bule

koottu

Qora lammataa	koottaa
Qora duraa	maarree dhamti lamaan nama baafachuu
	Jaarsi dabalamee bahuu
	si too'adha
Qora lammataa	uu
Qora duraa	uu
Qora lammataa	ee baafatanii jiru
Qora duraa	maarree maaltu itti aana?
Qora lammataa	dhama lamaan dubbii too'adha
Qora duraa	maarree ofii hin too'adhuu tiyyaa mitti
	Ardaa too'achiisa Ardad
	too'achiisaa sii galuu sii galuu siigala
Qora lammataa	dhugee nagaan sitti haa galu
Qoraduraa	anaaf sittuu
Qora duraa	koottuu
Qora lammataa	koottaa
Qora duraa	maarree ardaa gosaatiin
	dhamti lachuu teetii
Qora lammataa	teetii
Qora duraa	waldhabbiin kun jiraachuu Dhama lamaan irraa naa
	qulqilleeffattee natti deebitaa Sii galuu sii galuu sii gala
Qora lammataa	dhugee nagaan sitti haa galu
Qora lammataa	Anaaf sittuu haa galu

4.Odeeffaannoo daawwiin dubbii koottu dhufee Oromoo Arsii Aanaa kofalee walitti b
u'iinsa Abbaa manaafi haadha manaa araarsuuf battala yaa'aa Tulloo irraa argame dub
bii walfalmii qora lamaan giddutti taasifamu keessatti fayyadama Afaan qabu keessatti
xiinxallame.

Qora duraa	ni bulti moo ni dhumti?
Qora lammataa	ni bulfadha
Qora duraa	maalii bulfatta?
Qoralammataa	dubbii Arsiittu bayaa bulaaf bulfadha.
Qora duraa	hin bulfadhoo ni qora
Qora lammataa	maaliif qorta?
Qora duraa	dubbachuuf bayeef qora
	Araaraaf bayeef qora
Qora lammataa	nibulfadha hin qoruu
Qora duraa	maaliif bulfatta?
Qora lammataa	dubbiin Arsiillee bulaa baatiif bulfadha.
	jaarsatuu baay'atee natti hin baaneef bulfadha.

Jaarsa dabalee baafadhaaf bulfadha
Aduunillee seenutti jirtiif bulfadha
Arsituu gala loonii dubbii hin qorreef bulfadha.

Qora duraa	koottuu
Qora lammataa	koottaa
Qora duraa	ni bulfadhaa siigaluu sii galuu sii gala
Qora lammataa	dhugee nagaan sitti haa galuu
Qora duraa	anaaf sittuu haa galu

5. Odeeffaannoo daawwiin dubbii koottu dhufee Oromoo Arsii Aanaa kofalee walitti bu'iinsa Abbaa manaafi haadha manaa araarsuuf battala yaa'aa Wabee Gafarsaa irraa arga me dubbi gungumaa taasifamu keessatti fayyadamni Afaanii keessatti xiinxallame

Qora duraa	koottuu
Qora lammataa	koottaa
Jaarsa battalaa/Haaji Immii	Gunguma na fuudhi
Qora duraa	koottu
Qora lammataa	koottaa
Qora duraa	gunguma na fuudhi jedhani
Qora lammataa	si fuudhe jedhaanii
Haaji Immii	kan gungumee roobu waaqaa gungume

Kan waa dubbatu namaafii gungume
Rabbi arsii tana haa araarsuutti gungume
Nullee dhugaa haa dubbisuuf gungume
Amma rakkoo kanallee Shaashee gaafanneerraa gungume
Bidaa ofii abbumatuu horataaf gungume
Dubartiin tun anaaf **woyyulleef** gungume
Silaa hin dubbadhuuf gungume
Dubbiituu nama dubbisaaf dubbadhee gungume
Abbaa manaa isaa qofa hin arrabsineef gungume
Balbalallee, Ardaa bal'alleefi gosallee ni arrabsiteeffi gungume
Dubartiin takka malee lama hin beektuu jedhamaafi Caldhifneefii gungume
Isinillee jaarsi gosaafi ardaalee ni gorsitaniifii gungume
Arrabaan ardaa miiteefii gungume
Buqqee ambaa heddu fuunee of jalaa qabnaafii gungume.
tun adda **fafa** nutti taateefii gungume.

Isiin jaarsi nuuf sirreessitaniif gungumelle bu'elle

Qora duraa	koottaa
Qora lammataa	kottaa
Jarsa biraa/Haaji Abdoo	Gungume
Qora duraa	gungume jedhan?
Qora lammataa	gunguma si fuudhe jedha.
Haaji Abdoo	gungumee kan gungumee

roobu waaqaa gungume
kan waa dubbatee nama araarsu namaa gungume

Duraan Shaasheen **Beetasaba** isaa inuma horataaf gungume
Ardaaf gosa isaa bira hin darbuufii gungume
Dubbiin tun amba hin geettuufii gungume
Shaasheen yoo dogongoree nutu cabdee/bade jennaanii gungume
Horii isheen jettu kun duraanuu gaafuma gungume
Dubbiin tun **garaa nama nyaattiifii** gungume
gumgumellee bu'elle

6.Odeeffaannoo daawwiin dubbii koottu dhufee Oromoo Arsii Aanaa kofalee walitti
bu'iinsa Abbaa manaafi haadha manaa araarsuuf battala yaa'aa Wabee Gafarsaa irraa
argame dubbi murtii kennuuf taasifamu keessatti fayyadama Afaanii maal akka fakkatu
keessatti xiinxallame.

Abbaa murtii.Dhugaan ambaa hinmuraminii
dhugaa haa taatuu muramte
Kaaya ambaatiin dubbatanii muramte
Seera ambaatiin dubbatanii muramte
Ka beeku ittiin dubbataa muramte
Kanhinbeenne itti guddataa muramte
Akkasiin dubbataa dhufanii muramte
Akkasiin muraa dhufanii muramte
Rabbiin dhugaa nu haa dubbisuuf muramte
Dubartiin tun dhugaa iyyite qabdiif muramte
Dhugaan isiif yaatiif muramte
Dhara finaafi aakeraa teenna boruu tiif dinnaafii muramte
Dubartiin tana karra isii karaa hin taaneen jalaa baasaniif muramte
Abbaan Shukrii sirri hin gooneefii muramte
Daa'immaan isaas horachuufi daara baasuu qabaafii muramte
addaan baasuufii qabduufii muramte kennee qori

Waraqaa Mirkaneeffannaa

Ani qorataan maqaafi mallattoon koo armaan gaditti eerame, qorannoon kun hojii dhuunfaa koo ta'uu isaafi kanaa dura Yunivarsiitii kamiyyuu keessatti qorannoo eebbatiif kan hindhiyaane ta'usaa, akkasuma wabiilee qorannoo kana keessatti dubbise bifa seera qabeessa ta'een fudhadhee wabii keessattis kaa'uu koo nan mirkaneessa.

Maqaa_____

Mallattoo_____

Guyyaa_____